

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ÅRBOG 2007

HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

ÅRBOG FOR
HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

2007

Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, bind 94

Til udgivelse af Årbog 2007 er ved redaktionens slutning medio november 2007 ydet støtte fra:

Kulturregion Midt- og Vestsjælland

Kulturregion Midt- og Vestsjælland

Slagelse kommune

Holsteinborg Fonde

Dansk Lokalhistorisk Forening

Repro og tryk:
Malchow A/S, Ringsted
Næstvedvej 32
Tlf. 57 61 15 35

ISBN 978-87-911311-03-1
ISSN 0107-8151

2007

Farvelagt kort over Korsør by og omegn 1783, betitlet "Corsøer med omliggende Forskandsninger". Se nærmere artiklen af Gyrit Kaaber og Helge Torm om Lilleøvs historie fra fortid til nutid s. 17-36.

Reproduktion venligst sponseret af Foreningen til Bevarelse af gamle Bygninger og Miljøer i Korsør og Omegn. Rigsarkivets Kortsamling. Fot. Det Kongelige Biblioteks fotografiske Atelier.

ÅRBOG FOR
HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

BIND 94

Udgivet af
HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT
2007

Bestyrelsen:

Formand:
Cand. mag. Helge Torm
Munkevænget 2, II th.
4180 Sorø
Tlf. 57 82 20 15
helge.torm@mail.tele.dk

Arkitekt Preben Bækhave
Parcelvej 27
4690 Haslev
Tlf. 56 31 21 99

Næstformand:
Produktionsmester
Helge Jensen
Fægangen 12, st. th.
4180 Sorø
Tlf. 57 83 22 54

Museumsinsp. og arkivleder
Jørgen Woetmann Andersen
Allégade 54
4690 Haslev
Tlf. 56 31 77 64

Sekretær:
Seniorkonsulent
Carsten Egø Nielsen
Holstebrovej 39
4200 Slagelse
Tlf. 58 50 66 20 - cen@kl.dk

Teknisk assistent
Kurt Rehder
Knivkærvej 72
4220 Korsør
Tlf. 58 38 00 31
kurt.rehder@post.tele.dk

Kasserer:
Ark. Erik Damm Andersen
Havnevej 38
4230 Skælskør
Tlf. 58 19 62 12
erik.damm.andersen@tiscali.dk

Gårdejer
Gunnar Holst
"Hvilehøjsgaard"
Orebyvej 104
4261 Dalmose
Tlf. 58 14 12 32

Medlemskab af Samfundet:

Henvendelse til kassereren.

Ekspedition af årbogen:

Broby gamle Skole,
Suserupvej 55, Broby, 4180 Sorø.
Tlf. 57 64 83 62.

Kontingent:

Pt. er kontingentet 150 kr. årligt.

Bøger til anmeldelse

Bøger o.l., som ønskes omtalt i vores årbog,
bedes sendt til redaktionsudvalget.

Årbogens redaktion:

Redaktionsudvalget udgøres af:
Erik Damm Andersen, Helge Jensen og
Helge Torm.
Ansvarshavende: Helge Torm

Artikler med ny viden om eller nye tolknin-
ger af historiske forhold i Sydvestsjælland
til optagelse i Årbog 2008 sendes til den
ansvarshavende redaktør senest d. 31. marts
2008, helst på diskette eller som vedhæftet
fil.

Forslag til illustrationer er velkomne.

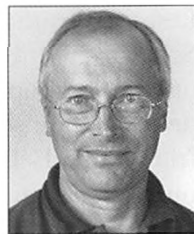
I tilfælde af stofrigelighed kan redaktionen
prioritere rækkefølgen og udskyde manu-
skripter til et efterfølgende år.

Indhold

Forord	7
<i>Af Helge Torm</i>	
Befæstning af kysterne ved Skælskør under Englandskrigene 1801-14 og senere	9
<i>Af Johs. Lyshjelm</i>	
Lilleø fra fortid til nutid med særligt henblik på øens fortifikatoriske betydning, del 1	17
<i>Af Cyrit Kaaber og Helge Torm</i>	
Militære operationer i Sorø Amt 1811-15 - en overset skildring af et øjenvidne	37
<i>Erindringer v/Gotthold v.l Müller (†), redigeret og forsynet med indledning, afslutning og noteapparat af Helge Torm</i>	
Kammergave - fra fæstegård til botilbud	55
<i>Af Holger Jørgensen og Helge Torm</i>	
Sigøjnerliv i Haslev for hundrede år siden - som pressen opfattede det.	87
<i>Af Preben Bækhave</i>	
Om beboere og huse i Lynge Eskildstrup i de sidste hundrede år	95
<i>Af Arne Larsen</i>	
Bestyrelsens årsberetning for 2006-2007	118
Lokalhistorisk litteratur fra Sorø Amt 2005-2007	120

Forord

Af Helge Torm

Atter kan vi præsentere medlemmerne og andre interesserede for en ny årbog. Men modsat de to sidste års temaprægede årbøger har vi igen en årbog af den gode, gamle type med artikler af forskelligt indhold, den berømte pose blandede bolcher, som folk elsker at guffe i sig, fordi hvert bolche har sin egen smag, men er lige sødt! Vi håber, det er lykkedes at lave den rette lokalhistoriske cocktail.

Der er dog en rød tråd igennem tre af artiklerne. Hvad der binder dem sammen, er begivenheder og tiltag, som gjorde sig gældende i vores del af landet, da det i august 1807 blev overfaldet af englænderne, et 200-års jubilæum, som er blevet fejret stort(!) med særudstillinger på museer flere steder i landet og ved storstilede særarrangementer i København lige i dagene omkring det famøse engelske bombardement af København i begyndelsen af september 1807. Og flere skrifter er udgivet i samme anledning.

Også Midt- og Sydvestsjælland fik krigen og dens følger at mærke på forskellig vis, og her må man ikke glemme, at krigen varede frem til 1814, selvom København overgav sig

hurtigt. Der var fremmede troppebevægelser til ind i 1808, og de danske styrker "rørte" også "på sig", også efter at de fremmede var taget hjem. Problemet var, at engelske krigsskibe blev ved med at operere i de danske farvande udenfor vintersæsonen.

Forsvaret af kysterne skulle styrkes ved istandsættelse af gamle anlæg og opførelse af nye. Ved Storebæltskysten indebar det stor aktivitet i det tidlige forår 1808.

Johs. Lyshjelm, tidligere mangeårig formand for vores forening, skriver om især skansen på Stignæs, men nævner også kort de andre anlæg på begge sider af Agersø Sund. Samtidig trækker Lyshjelm trådene op til nutiden, hvor stedet havde flådestrategisk betydning.

Det samme gør sig gældende for artiklen v/Gyrit Kaaber og undertegnede, som skriver om den for mange ukendte lokalitet Lilleø ved Korsør. Men også her har der været basis for at bygge forsvarsværker, men det går helt tilbage til dengang, da svenskerne indtog Korsør i 1658, og de selv ønskede bedre forsvarsmuligheder. Det var dog en kortvarig investering. I 1808 blev det gamle, svenske anlæg genoprettet i en ny skikkelse af den

fæstningskyndige officer Andreas Schumacher. Her skal udviklingen også følges op til nutiden, men i dette tilfælde som følge af, at det af "tidens tand" hårdt medtagne fæstningsanlæg nu er truet med yderligere ødelæggelse af et omfattende boligbyggeri. Dog må historien deles i to dele, så perioden fra o. 1830-2007 beskrives først næste år.

Endelig gengives nogle erindringer, som en officer, der deltog i troppebevægelserne på Sjælland under englandskrigen 1807-14, har skrevet. De er blevet publiceret allerede i 1894, men da de ikke er kendt, har jeg valgt at drage dem frem og dertil give dem nogle kommentarer med på vejen.

Nå, det skal ikke alt sammen handle om krudt og kugler. Således er der en stor artikel om "Kammergave", en proprietærgård øst for Tersløsegård...den kender vi, men Kammergave? Nu har denne ejendom, hvis historie i mange år i 1800-tallet var flettet sammen med Tersløsegårds, fået sin egen fremstilling fra ca. 1790 til 2007 takket være Holger Jørgensens store flid med at finde stof frem i litteraturen og i de lokale aviser, suppleret med nøjere kildeundersøgelser v/undertegnede vedr. især de ældste ejere. Desuden har vi haft stor hjælp af Erik Gjerløf Nielsen, Haslev, en søn til en af de tidligere ejere, både m.h.t. oplysninger og til illustrationer.

I december 1907, lige nu for 100 år siden, blev Haslev på det nærmeste invaderet af sigøjnere. Det satte byen på den anden ende. Gennem en avisartikel fra dengang fornemmer man

dels folks nysgerrighed, dels den afsky, de også i visse tilfælde måtte føle. Det er en sjov beretning, som Preben Bækhave gengiver og selv illustrerer med en af sine gode, stemningsskabende tegninger. Der er dog også ægte fotos fra tiden til at krydre fremstillingen med.

Endelig skildrer gdr. Arne Larsen i Eskildstrup, som han selv kalder stedet, mennesker og huse i Lyngeskildstrup igennem de sidste hundrede år. Forfatteren har snakket med gamle folk i byen og fået ting at vide, som ellers ville være gået i glemmebogen. Det er samtidig et lokalt eksempel på den udvikling – på godt og ondt -, som vore små landsbysamfund gennemgår i disse år med en vis affolkning og uddøende erhverv og butiksliv. En række luftfotos fra især o. 1960 dokumenterer den store forskel på dengang og nu, og der er dog kun gået et halvt århundrede.

De lokalhistoriske arkiver i Haslev, Ringsted, Sorø, Stenlille og Korsør takkes for al deres hjælp, ikke mindst på billedsiden, ved udarbejdelsen af de fleste af artiklerne.

Samtidig takker vi vore sponsorer for deres trofaste støtte ved at yde tilskud til udgivelsen af årbogen også i år.

Tilbage er at håbe, at indholdet falder i læsernes smag, ellers må I rise redaktionen, som dog også tager imod ros! God læselyst!

Helge Torm

Sorø, 1. dec. 2007

P.S. Stof til næste årbog modtages gerne inden den 1. april 2008!

Befæstning af kysterne ved Skælskør under Englandskrigene 1801-14 og senere

Af Johs. Lyshjelm

Indledning

I 200-året for påbegyndelsen af den 2. Englandskrig bringes her en kort beskrivelse af forholdene i Sydvestsjælland under krigen, herunder anlæg af batterier og lign., samt andre projekter af militær art, som op til vor tid har sat deres præg på området.

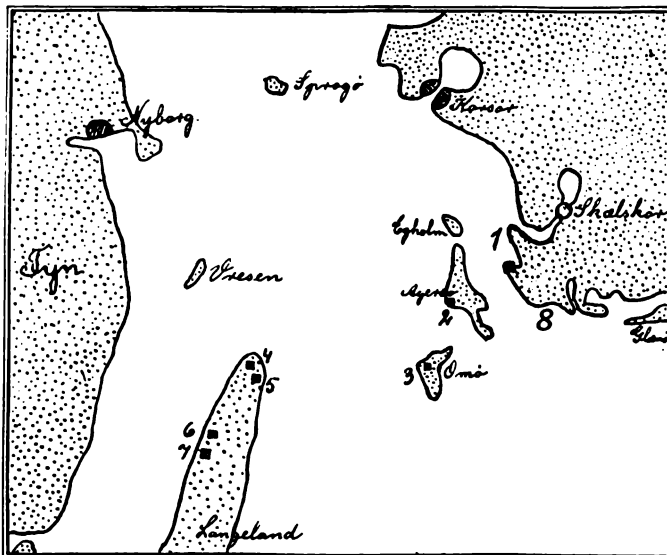
Artiklen bygger bl.a. på oplysninger i Historisk Samfunds årbøger samt arkivmateriale og oplysninger fra lokale beboere.

Batterier ved Storebælt

Krigen med englænderne fylder kun lidt i de fleste Danmarkshistorier - ofte bliver det kun til en omtale af Københavns bombardement og linieskibet Prins Christians kamp på Sjællands Odde.

Der var dog også andre og mindre begivenheder - især i og omkring Storebælt.

I 1808 gav kongen under indtryk af den engelske flådes tilstedeværelse i

Kort over den sydlige del af Storebælt med markering af batterier, lavet af M. A. Ebbesen efter en fortegnelse fra 1809. 1: Stignæs. 2: Agersø. 3: Omø. 4: Hou. 5: Lohals nordre batteri og 7: Lohals søndre batteri. - Der blev også anlagt batterier ved Nyborg og Korsør (om sidstnævnte sted se artiklen i denne årbog om Lilleø). Efter Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, 1938, s. 80.

de danske farvande ordre til, at der skulle opføres en række batterier på småøerne samt på Langeland og på Stignæs ved Skælskør.

De indgik som led i en kæde af mindre batterier (permanent fæstningsanlæg med artilleri, der normalt skyder i én hovedretning) og skanser (lukket jordværk, indrettet til forsvar til alle sider). Kæden var opbygget for at beskytte færgefart og overførsel af tropper mellem landsdelene.

Batteriet på Stignæs

Der er oplysninger, der kunne tyde på, at der tidligere har ligget en skanse, hvor Stignæs-batteriet nu ligger, og at den formodentlig er fra 1658 (Trap Danmark) og samtidig med en skanserække på sydkysten (Nr. 8 på artiklens første kortskitse).

Man savner historiske oplysninger om denne skanses oprindelige udseende, og den er ikke optaget på hverken ældre eller yngre matrikelkort.

Batteriet på Stignæs er anlagt i foråret 1808. Lærer M. A. Ebbesen har i heftet: "Batterierne på Stignæs, Agersø og Omø - En historisk undersøgelse" givet en grundig beskrivelse af anlægget.

Batteriet blev aldrig direkte inddraget i kamp, da det alene ved sin beliggenhed mod det smalle Agersø Sund med sine fire "truende kanoner" virkede afskrækkende på fjenden. Samtidig var de små batterier i nogen grad med til at sikre kanonbådene, når de befandt sig i området.

Restaureringen af Batteriet i 1936

I sommeren 1936 lod Magleby Sogneråd Stignæs-batteriet istandsætte for at værne om det som et historisk minde om krigen mod England 1807-14. Samme år lod Hærens Tekniske Korps udføre tegninger til affutage (underlag eller som her monteringsstativ til våben) til kanonerne, som krigsministeriet velvilligt havde udlånt. Kanonerne blev opstillet efter et medfølgende prospekt.

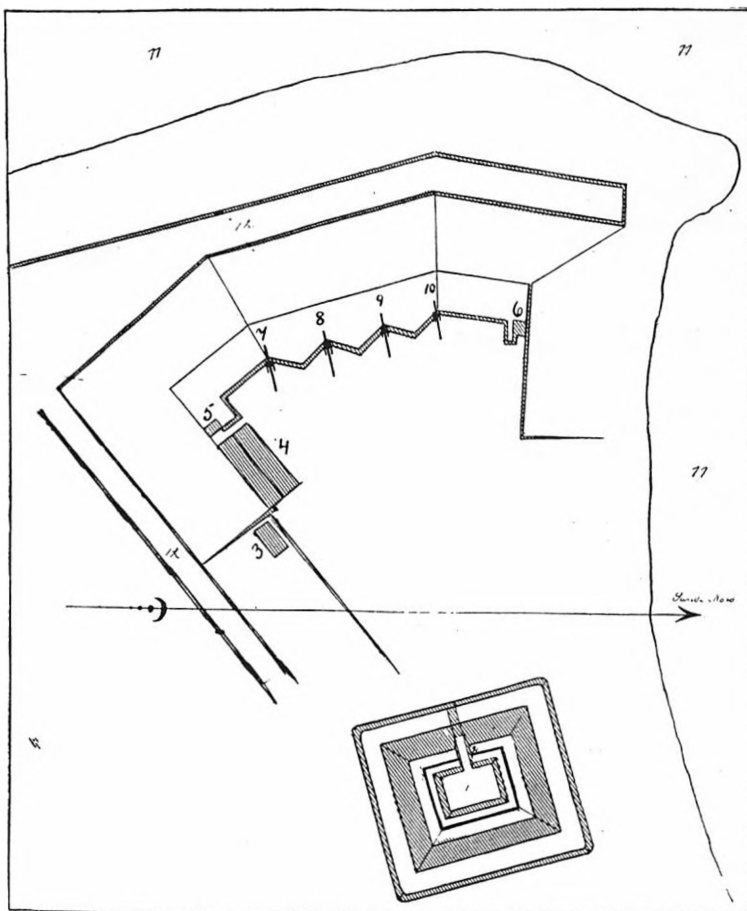
Ebbesen var meget aktiv i arbejdet med at sikre batteriet. Han nævner, at arealet tilhørte Borreby. Hofjægmester A. F. Holzen Castenschiold var - ligesom medlemmer af Magleby Sogneråd - interesseret i planen og formidlede, at der blev anvist arbejdskraft til den nødvendige rydning.

Kanonerne blev opstillet den 5. september 1936. Egetræ til lavetter blev skænket af Castenschiold og smed L. Chr. Nielsen, Stignæs, lavede beslagene. Også andre lokale borgere gav en hånd med. Protokollen vedr. anlægsarbejdet oplyser, "at Arbejdet antagelig (vil) koste 600 Kr. i alt til Arbejds løn". Billedhugger Brinkløv, Slagelse, forarbejdede en mindesten.

Indvielse i 1937

Kystartilleriforeningen (Vestsjællands afdeling) ved A. W. Hansen foreslog efter et besøg på stedet, at foreningen afholdt en sommerfest til fordel for Batteriet. Festen, der blev fastsat til den 6. juni 1937 kl. 14.30, var samtidig en indvielse af det nyrestaurerede batteri.

Kort over Stignæs Batteri 1808 (efter croquis i Hærens Arkiv og bragt første gang af M. A. Ebbesen i Årbog for Historisk Selskab for Sorø Amt, 1938, s. 81). 1: Redoute. 2: Bro til redouten. 3: Ammunitions hus. 4: Vagthytte. 5 og 6: Skure til materiel. 7-10: Kanoner. 11: Agersø sund. 12: Grav, hvor jordfylden er taget.

Festen blev indledt med salut fra de opstillede kanoner. Derefter blev der talt af lærer Ebbesen og formanden for Vestsjællands Kystartilleriforening. Bødkermester Hansen, Slagelse, afslørede mindstenen. Derefter var der gymnastikopvisning af et hold fra Flakkebjerg Ungdomshjem. Om formiddagen stillede Kystartilleristerne op på Havnepladsen i Skælskør. Senere var der frokost på restaurant "Klubben" og udflugt til Basnæs og Borreby. Om aftenen var der fællesspisning i Skælskør Lystskov.

Den fortsatte pleje af Batteriet

Gennem en årrække mødtes medlemmer af Kystartilleriforeningen med mellemrum op for at vedligeholde stedet. Senere overgik opgaven til Skælskør Kommune, og fra slutningen af 1990'erne og til og med 2006 har det været Vestsjællands Amt, som har udført en meget grundig pleje af området, som i dag (2007) fremstår, så man tydeligt kan fornemme det 200 år gamle anlæg.

Batteriet på Stignæs fremstår altså stadig markant i området, om end

Batteriet på Stignæs, som det så efter renoveringen i 1936-37. Kanonerne står på høj affutage. Postkort fra tiden.

det nu ligger gemt i skovbrynet, men da det blev bygget, nåede skoven ikke så langt ud, og der var udsigt til Agersøsund og mod nord til Korsør og Sprogø.

Batteriet besøges af mange turister og lokale borgere, der nyder turen fra fergehavnen over parkeringspladsen og gennem skoven "ud til kanonerne".

At Batteriet strategisk set har ligget på den rette plads, ser man deraf, at der senere i 1800-tallet var planer fremme om at oprette en flådestation i netop dette område.

Bataljer ved Omø og Agersø i krigsårene 1807-14

Batterierne på Agersø og Stignæs kunne nok beherske det smalle Agersøsund, men farvandet mellem Omø

og Langeland var for bredt. Batterierne var dog til god nytte, idet bæltbådene - kanonbådene - kun uden for kanonerens rækkevidde var udsat for at blive opsnappet.

Om et par kanonbåde, der havde fast station på Agersø, oplyses det, at de havde en besætning på 60 mand, og da der i forvejen lå militær på øen, var det alt i alt en ret stor byrde, øens befolkning måtte bære.

I 1808 måtte man ophøre med at føre postsluppen fra Nyborg til Korsør, og der blev udstedt kgl. ordre om, at posten skulle føres dels over Lolland, dels over Langeland - Omø - Skælskør.

Samme år oplyses det, at det vrimlede med kapere ved øerne i Storebælt. Mange danske skippere fristedes til at blive kapere og lade deres skibe indrullere. Kapervarer, der indbrag-

tes til Korsør, var f.eks. 467 sække kaffe, 80 fade sukker, 99 fade sirup og 70 baller bomuld.

Efterhånden søgte skibene at sejle i konvojer under beskyttelse af kanonbåde. En sådan konvoj kunne være på op til 40 fartøjer. Det lykkedes en enkelt gang for fjenden i nattens mulm og mørke at gøre indhug i en sådan dansk konvoj og afskære nogle af skibene, som blev ført sydpå. Der var stadig større og mindre træfninger i området.

"Skælskøregnen under Englandskrigen 1807-14"

Dette er et hefte fra 1992 (se litteraturfortegnelsen), hvor de to forfattere giver en bred og grundig beskrivelse af emnet. De giver bl.a. et indblik i krigens mange militære og civile aspekter, herunder hvordan den civile befolkning kom til at mærke krigen.

Det omtales, hvordan næringsdrivende skaffede sig fortjeneste ved at levere fødevarer til hær og flåde, og der er oplysninger om værnepligten. I 1808 blev der i hele landet udskrevet 5.000 mænd til flåden - fra Skælskør i alt 41 mand.

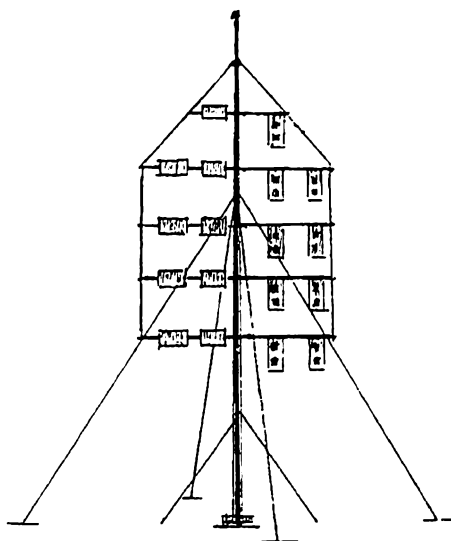
Borgervæbningen i Skælskør fik bl.a. til opgave fra Lodshuset ved indsejlingen til Skælskør fjord at holde øje med fremmede skibe. Indkvartering af soldater kunne i perioder virke tyngende både i byen og på landet. På Agersø var der ofte 150-175, hvilket er et ret stort antal, når øens egen befolkning ved folketællingen i 1801

blev opgjort til 294. Der oplyses om pligtkørsel og fødevarerlevering til militæret.

Et interessant kort viser kystbatterier og skanser på Sjælland 1813 - i alt mere end 50. Heftet indeholder mange billeder og beskrivelser - bl.a. af en kanonbåd.

Bælttelegraf – den optiske telegraf

I 1793 havde en fransk ingeniør fremstillet en anordning, der overraskede alle ved, at man på få minutter kunne sende et signal over mange kilometer - den optiske telegraf. Den bestod af et antal stationer anbragt på høje punkter i landskabet. Den vandt hurtig udbredelse i Europa, og da krigsbegivenhederne omkring 1800 nærmede sig Danmark, blev der nedsat en kommission til at udarbejde det danske system.

Optisk telegraf.

Man skulle kunne observere signaler på 10-15 km's afstand. Først blev der etableret en linie fra København til Kronborg, hvis ene tårn stadig bærer navnet Telegraftårnet. Den vigtigste linie førtes gennem Sjælland over Storebælt - Fyn og Als til Sønderjylland.

Da englænderne i 1808 standsede denne linie, blev der oprettet en anden over Omø, Tårs, Nakskov og Langeland. Det var 30 m høje master, hvorpå der var anbragt tværstænger i længder fra 6 til 12 m. Herpå var anbragt klapper (trærammer beklædt med sejldug). Hver klap havde en bestemt talværdi - værdien for hvert tal blev aflæst i en signalbog. Hvert signal krævede i tid $\frac{3}{4}$ min. Man regnede med, at en meddelelse på 11 signaler kunne sendes over 23 stationer (tværs over landet) på under en halv time. De fleste af stationerne var kun i drift i få år, og det meste var bortsolgt i 1814.

Agersøsundstillingen

I slutningen af 1800-tallet var der projekter fremme om at etablere en flådestation på Sydvestsjælland's kyst ved Agersøsund med henblik på at tilvejebringe et tilholdssted for den danske flåde ved Storebælt. Forslaget blev dog ikke vedtaget, selvom det blev fremsat flere gange.

Et projekt med en befæstet flådestation under totalt ændrede forudsætninger blev i årene 1957-60 gennemført med anlægget af Flådestationen i Korsør.

Emnet er gennemgået af Flemming Larsen - herunder de planer, der indgik i de overvejelser, man gjorde sig (se litteraturfortegnelsen).

Neutralitet og minespærring

Lokaliteterne kom igen i fokus med mineudlægninger op til 1. Verdenskrig, idet der efterhånden var opstået en stigende spænding mht. de enkelte staters holdning - og det kom til meningsudvekslinger mellem de enkelte ministre og forsvarrets chefer omkring Danmarks neutralitet. Danmark måtte vælge side - regeringens svar faldt den 3. august 1914.

Situationen tilspidsedes, og det danske mineskib "Lossen" udlagde miner i Storebælt i august 1914.

Den danske marine havde fra 1899 haft en aftale med Espe Gods om leje af et areal til en mindre bygning og en udkigspost på forstranden ved Kobæk Nørrestrand. Samtidig var der opsat fyr, der gav sigtelinie for skibe, der skulle sejle i sikker rute. Minerne var udlagt i en linie fra Nørrestrand mod Agersø.

På land var der under 1. verdenskrig fast mandskab - en halv snes marinesoldater - der skulle observere trafikken på Storebælt. De havde, efter det oplyste, deres logi på Kobækgården og indtog, i hvert fald i en periode, deres måltider på Kobæk Badehotel. På Agersø var der i samme tidsrum cirka en halv snes marinesoldater, der holdt til i en mindre træbygning lidt øst for fyret på Helleholm. De

Batteriet på Stignæs, som det ser ud i dag. Kanonerne ligger – efter henstilling fra de antikvariske myndigheder i 1992 - på strøer, som det tidligere var skik og brug i fredstid...ikke noget imponerende syn! Privat foto.

havde tilsvarende til opgave at sikre, at mineringen, der var udlagt her i Agersø Sund, kunne armeres eller desarmes, så kun ønsket trafik kunne finde sted.

Appendiks

En samtidig borger på Stignæs, Hans Thomsens beretning fra krigsåret 1807

Nedskrevet af H. C. Andersen, Nyvang, Stignæs (f. 1870 i Nyvang Smedje i Magleby ved Skælskør)

Hans mormoder stammede fra Herredsfogedgården i Fårnetofte. Om sin far, sognefoged og lægdsmand, dannebrogsmænd Hans Thomsen, fortalte han, at han stammede fra et fattigt husmandshjem.

Som lille dreng måtte han ud at tjene for sit brød, men han havde det ikke

så godt, fordi karlen og husmanden, som arbejdede på gården, hvor han tjente, var onde imod ham. Men så fik han plads hos general Castenschiold, Borreby som hønsedreng. Generalen lærte ham at læse og skrive, og Hans Thomsen fortalte, at når generalen overhørte ham i lektien, han havde for, stod generalens datter bagved og hviskede til ham, når det kneb med at svare.

Da han havde lært at læse og skrive, blev han generalens "tjener" og fulgte denne på en udenlandsrejse - blandt andet i Tyskland; men efter hjemkomsten kom året 1807. Kronprins Frederik stod i Holsten med hæren, fordi man frygtede et indfald fra syd, og størstedelen af flåden lå aftaklet i København, thi der var ingen, der anede nogen fare, for der var jo ikke krig med nogen.

Det kom derfor som et lyn fra en klar himmel, da en engelsk flåde ankrede op i Køge Bugt og forlangte, at vi skulle udlevere vor flåde under påskud af, at Napoleon ellers ville tage den.

Dette kunne vi ikke gå ind på, og general Castenschiold samlede så en hær af bønderkarle med enkelte veludrustede soldater iblandt, som skulle forhindre englænderne i at gå i land. Som bekendt gik englænderne i land ved Køge; men da englænderne rykkede frem og begyndte at skyde, smed bønderkarlene træskoene og løb deres vej, og Hans Thomsen fortalte, at der var mange vognlæs med træsko, som de havde efterladt. Der var dog enkelte, som blev og fandt heltedøden, men det kunne ikke forhindre fjenden i at rykke frem og bombardere København, og da generalen så, hvor det bar hen, bød han Hans Thomsen følge sig, og de red så ind til København, hvor generalen samlede de vigtigste statspapirer samt rapporten om det passerede. Dette blev lagt i to tværsække, hvoraf generalen tog den ene og Hans Thomsen den anden, og med disse over nakken på hestene for de i flyvende fart ad Storebælt til. De slap lykkeligt over vandet og nåede i god behold ned til kronprinsen med papirerne. Englænderne sejlede bort med den danske flåde.

Litteraturhenvisninger

Primære kilder:

Hans Thomsens beretning om sin tid som "Generalens tjener". Arkiv
Brevveksling med bl.a. Vestsjællands Amt, Miljøministeriet og Hærens tekniske Korps. Arkiv
Forhandlingspapirer vedr. Stignæs Batteri. Ført af M. A. Ebbesen. Arkiv

Aviser:

Diverse artikler fra Sorø Amtstidende. Arkiv

Fremstillinger:

Bjørn, Claus og Nielsen, Carsten Due: Fra helstat til nationalstat. Om minespærringer i danske farvande, København 2003

Ebbesen, M. A.: Batterierne på Stignæs, Agersø og Omø. En historisk undersøgelse, Holsted 1936

Ebbesen, M. A.: Bataljer ved Agersø og Omø. Art. i: Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1938

Jensen, Flemming og Mikkelsen, Jørgen: Skælskøregnen under Englandskrigen 1807-14. Udg. af Egnshistorisk Arkiv for Skælskør Bymuseum 1992

Larsen, Flemming: Agersøundstillingen. Art. i: Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1979

Rønne, Karl: Lidt om den optiske telegraf. Art. i: Årbog for Historisk Samfund Sorø Amt 1972

Forfatter

Johs. Lysshjelm

Forfatteren er uddannet som skolelærer, sidst virksom i Magleby. Borgmester i Skælskør 1/4 1974-31/12 1985. Formand for Historisk Samfund for Sorø Amt 1964-1991. Bidraget med flere artikler til årbogen. Fortjenstfuld initiativtager til både arkivet, bymuseet og bevaringsforeningen i Skælskør. Adr.: Gammelgade 21E, 4230 Skælskør.

Lilleø fra fortid til nutid med særligt henblik på øens fortifikatoriske betydning, del 1

Af Gyrit Kaaber og Helge Torm

Boligprojekt truer Lilleø's historiske værdier

I den seneste tid er Lilleø kommet på alles læber i Korsør, ja vel i hele Slagelse kommune, som Korsør nu er en del af.

Det skyldes, at der i begyndelsen af 2007 er fremkommet planer om et omfattende boligbyggeri midt på øen i form af flere boligblokke. Det skal ses som et led i de kommunale visioner for byens udvikling, i hvilken forbindelse der er vedtaget en bostrategi.

Der er blot den hage ved det aktuelle projekt for Lilleø, at det kolliderer med de historiske interesser, som knytter sig til stedet. Det var dog indtil for få år siden ikke almindeligt kendt, at Lilleø overhovedet kunne byde på noget særligt interessant i historisk henseende, bortset fra den gamle Lilleøgård, som vi vender tilbage til i del 2.

Problemet er imidlertid, at man på Lilleø har et historisk mindesmærke, som i tidens løb er blevet gemt godt af vejen og dermed også næsten er gået i glemmebogen. Det drejer sig om et skanseanlæg tilbage fra svenskekrigene sidst i 1650'erne, men mener man som det for ikke så mange år

siden er gjort gældende, at der *"i dag (næppe) findes spor mere"* af skanserne¹, er der jo heller ikke så meget at tage hensyn til mere!

Hvad er Lilleø?

Inden vi begynder med begyndelsen, vil vi allerførst slå fast af hensyn til læsere, som ikke er fortrolige med Korsørs topografi, at Lilleø i dag er lig med den nordøstlige del af Korsørs bymæssige bebyggelse.

Lilleø er et historisk navn, der engang svarede til virkeligheden (se næste afsnit), men i de sidste knap 170 år har Lilleø været landfast mod nord med det øvrige Sjælland, så ø er det ikke mere, højst en slags halvø, men navnet fastholdes alligevel officielt for denne lokalitet.

Lilleø ligger lige øst for den tange, som Korsør by og fæstning blev anlagt på i den sidste del af middelalderen, og dermed fik øen i tidens løb en militærstrategisk betydning.

I noget nær umindelige tider hørte området administrativt til Taarnborg sogn, men i 1913 blev det indlemmet i Korsør købstadkommune², hvad der satte en voldsom by- og havnemæssig udvikling i gang.

Forhistorisk tid: Bopladser på Lilleø

Lilleø var heller ikke oprindeligt en ø, men blev dannet som en naturlig morænebanke under den sidste istid for 12.000 år siden. Banken var ikke særlig stor, men havde og har en pæn højde med 12 meter som det højeste, og af facon var den aflang med en lille "hale" mod øst.

Efter vandstandsstigningen o. år 7.000 blev banken godt nok omgivet af vand på alle sider, men mellem øen og Lammehaven, som Halsskovs sydøstlige pynt blev kaldt, var vandstanden normalt ikke højere end, når det var ebbe, at man kunne gå over, en situation, der holdt sig uændret helt frem til 1840'erne³.

Beliggenheden tæt ved havet har dog virket meget tiltrækkende på de første mennesker, der kom til landet, efter at isen havde trukket sig tilbage. Formentlig var øen skovklædt, ligesom naboøerne var det; her, især på Egø, kan man endnu se beskedne rester af skov. I sommerperioden kunne man slå sig ned på Lilleø og leve godt af fiskeri og jagt i den omgivende natur.

Beviser for denne tidlige bosætning foreligger gennem fund af genstande på øen, som med sikkerhed kan føres tilbage til den ældste del af stenalderen, jægerstenalderen.

De første, registrerede fund blev gjort i efteråret 1858 af udsendinge fra Den antikvariske Kommission i København og bestod i "*Flintkiler, Skrabere, Flintknuder, Flintflækker og Affald fra Flinttilhugning*", som lå i nærmest spandavis på denne øs (og naboøen Magleø) strandbredder.

Der er tale om simple, groft forarbejdede redskaber.

Arkæologen J. J. A. Worsaae (1821-85), der i 1860 besøgte bl.a. Lilleø og her fandt flere eksempler på de ældste udgaver af flintredskaber, konstaterede efter fund af også østersskaller på arealer inddæmmede ved Lilleø (se herom senere), at "*Østersen i en ældgammel Tid maa have haft hjemme eller i al fald stadig var bleven spist paa Norets Kyster*".

Desværre lykkedes det hverken Worsaae eller andre at påvise køkkenmøddinger ved Noret eller på øerne dér.

Hvad Worsaae samtidig fremhævede, var, at "*hverken her (på Egø og Magleø, forf.) eller paa Lilleø traf vi et eneste Spor til slebne eller bedre forarbejdede Flintsager*", med andre ord: der har næppe boet mennesker på Lilleø i bondestenalderen, og med hensyn til fund fra bronze- og jernalder ser det ligeledes sløjt ud. Nationalmuseets efterfølgende besøg i de sidste årtier af 1800-tallet har ikke dannet grundlag for at ændre på de første iagttagelser⁴.

Denne udelukkelse af Lilleø, som oldtidsfolket på et tidspunkt har valgt, kan måske hænge sammen med, at banken kom til at ligge omgivet af vand, men man har altså kunnet komme til og fra øen ved at vade over det lave vand, der var mellem øen og Halskov, men også stammebåde kunne udmærket være benyttet til transport af mennesker og materialer. Samtidig ville øen i sig selv kunne give beboerne en vis sikkerhed for en tryk tilværelse.

Hvor langt tilbage i tiden Lilleø har været et egentligt forsvarssted, vides ikke. Dog har det været et af de udsigtspunkter, der har ligget ved Korsør, hvorfra store dele af Storebælt har kunnet overvåges, så man i tide kunne få øje på eventuelle fjender. En bavnfunktion kan heller ikke udelukkes.

Vikingetid og middelalder: Lilleø forsynet med havn eller skibsværft - krongods

At øen ret tidligt har tjent havnemæssige formål, fremgår af den omstændighed, at der på øens nordøstlige hjørne, hvor der gik en lille vig ind fra Noret (på det nuværende hjørne af Lilleøvej og Lilleøbakken), er dokumenteret et bådebyggeri eller en havn, der daterer sig tilbage til tiden o. 1060, d.v.s. overgangen fra vikingetid til middelalder. I 1930'erne blev der bygget en virksomhed på dette sted. Hermed er fremdragelse af yderligere viden om dette sted så godt som udelukket. Beliggenheden må have været det sted, hvor der i dag ligger der ret moderne bygninger, tilhørende Korsør Electronics.

En sammenhæng mellem dette sted og handelspladsen, som lå længere inde i noret ved Tårnborgh kirke fra sen vikingetid og til højmiddelalderen, er ikke kendt, men bestemt meget sandsynlig.

Navnet Lilleø opræder første gang i kong Valdemar II's noksom bekendte jordebog fra 1231. Her benævnes øen "Lilælø". Et er udformningen af navnet dengang, noget andet, at vi her får at vide, at sandsynligvis hele øen hørte til kongens gods⁵.

Renæssance

– malurt dyrkes på Lilleø

Det er tidsmæssigt et stort spænd af år fra højmiddelalderen til tiden efter Reformationen (1536), hvor kilderne om Lilleø flyder sparsomt, for ikke at sige, at de er tørret ud!

Vi hører først om Lilleø igen, da Chr. d. IV er kommet til magten (1588-1648) og flittigt bruger slottet i Korsør, som opstod som en ukomfortabel borgfæstning i 1200-tallet, men siden i løbet af 1300-tallet blev mere behageligt indrettet til lensmanden for Korsør Len, der fik residens her (fra 1605 dog med bopæl på Antvorskov Slot), og hans familie og tjenestefolk m.v. og til ophold for landets rejsende konge (fast residens i København fik kongen jo først i løbet af 1600-årene)⁶.

Det fordrede til gengæld, at der blev lagt jorder til slottet, hvor der kunne avles de fornødne produkter til livets opretholdelse. Derfor opstod der i løbet af 1500-tallet en ladegård eller avlsgård så at sige lige overfor slottet, men på den anden side af havneindløbet. Denne nye gård fik navnet "Korsør Slots Ladegaard"⁷.

Fra begyndelsen af 1600-tallet, hvor Chr. d. IV var særlig aktiv med hensyn til forbedringer af slottet og lod opføre det endnu bevarede magasin, har man en sjov beretning om, at hovbønder i eller udenfor Korsør len skar malurt på Lilleø, formentlig til kong Chr. d. IV's eget forbrug af bitterdrik, når den drikkeglade majestæt opholdt sig på sin fæstning i Korsør! For deres besvær fik de daglig 1 brød, 1½ l øl og 2 sild⁸. Samtidig

fortæller dette os, at Lilleø må have hørt under slottets ladegård, hvad også bekræftes senere i 1600-tallet.

Svenskekrigene 1658-60

Vel i 1657 var den svenske mesterpion og officer, ingeniør Erik Dahlbergh på besøg i Korsør for at udforske stedet. Dahlbergh rejste på den tid på den svenske kong Karl X Gustavs opfordring hemmeligt rundt i det meste af Danmark for at gøre optegnelser over forsvarssteder, havne og byer.

I hans efterladte papirer findes utroligt mange nøjagtige gengivelser af danske lokaliteter og angivelse af dybde på havne, bredde på indsejlinger, længde af anløbspladser m. m.

Dahlbergh var noget af et geni, idet så vel hans tegnekunst, strategiske viden og iagttagelsesevne var på høje niveau. Hans indsats var således en virkelig en stor hjælp for den svenske konge, der i 1657 var på hjemtog fra krig mod Polen, som han havde udplyndret totalt.

Den 1. juni 1657 underskrev Frederik III en krigserklæring til Sverige, hvad der var et meget uheldigt fejlgreb. Denne krigserklæring kom faktisk den svenske konge rigtig godt tilpas. Svenskekongen så nemlig nu en mulighed for at flytte sin sultne hær, bestående af lejetropper, ind i det kornfede, danske land, og Danmark havde han kun foragt for. Dette lille land ville han indlemme i Sverige, så Danmark i fremtiden kunne fungere som stødpude for Sverige. Danmark blev som bekendt på det nærmeste rendt totalt over ende. Der blev sluttet fred den 26. februar 1658 i Roskil-

de, men krigen brød ud igen i august på svenskekongens foranledning.

Den 7. august 1658 gik Karl X Gustav i land ved Korsør, som led meget under den fjendtlige besættelse, der her i praksis varede til den 16. juli 1660, d.v.s. næsten hele to år, selv om der var blevet sluttet fred i Høje Taastrup præstegård den 27. maj 1660⁹.

Svenskernes fæstningsarbejder ved Korsør By og på Lilleø m.v. i 1659

Samtidig med at svenskekongen besatte og hærgede landet, begyndte han at fortificere, d.v.s. udføre fæstningsarbejder efter Dalberghs anvisninger.

På Korsør-egnen resulterede disse storstilede initiativer i anlæg af et batteri på Badstuen (Badstuefortet), sydvest for byen, befæstning med volde ved Slottet og anlæg af et batteri eller kastel på Lilleø samt udbygning i øvrigt af skanseanlæg langs med Storebælt, således ved Lygtebanken og vel også Halsskov Rev, og alle steder skulle der opstilles kanoner. Der var dog sikkert kanoner i forvejen på Slottet, nemlig oppe på det gamle borgtårn, men nu skulle de stå på voldene.

Slottet var i forvejen beskyttet af våde grave og måske et palisadeværk. En ringmur er ikke nævnt i kilderne, og volde lå der ikke, i al fald ikke i nævneværdigt omfang, før svenskekongen tog fat¹⁰.

Det er først med svenskernes indsats (populær eller ej), at "Slottet" i Korsør officielt ændres til termen "Fæstningen". I folkemunde beva-

rede man dog navnet "Slottet". Lad det nu ligge, vi skal koncentrere os om, hvad der skete på Lilleø, men arbejderne her hang nu nøje sammen med dem ved Slottet.

Et kæmpemæssigt entreprenørarbejde gik i gang den 9. august 1659. Alt skulle foregå ved håndkraft. De i forvejen hårdt tyngede Korsør-borgere blev nu tvunget til dagligt fæstningsarbejde. Både mænd og kvinder, 27 i alt, fra 12. december samme år dog kun 15, blev sat på opgaven, og de skulle selv møde med værktøj, men også udenbys folk blev sat på opgaven.

Slagelse by måtte stille med 60 mand, og da oberst Weissenstein, der med magt havde samlet en del bønderkarle fra Skælskør til svensk krigstjeneste, måtte opleve den tort, at 84 nåede at flygte inden afsejling, blev resten som straf pålagt fæstningsarbejde i Korsør.

Castellum Novum

– Korsørs fæstning nr. 2

Placering af et batteri på Lilleø kan, som det for nylig så rigtigt er blevet bemærket¹¹, virke underlig i dag, men her må man jo betænke den kolossale udvikling, der er foregået i hel området siden dengang. Som man kan se på gamle kort, gav det faktisk god mening at befæste øen; et "flankesikrende skansebyggeri" kalder den militærhistorisk kyndige grev Ulrich det¹².

Til anlægsarbejderne både ved Slottet og på Lilleø behøvedes tørv, maser af tørv. De nye volde var omfattende og skulle kunne holde til enhver form for slid.

Efterfølgende hed det herom: "*Byens Engbund i Marken saa og i Byen er forgravet og opskaaren til Skandsen og Fæstning, hvorpaa Borgerskabet kunne aarliggen avle over 100 Læs Hø, som nu ikke udi 20 Aar eller mere kan komme nogen til Nytte ...*"

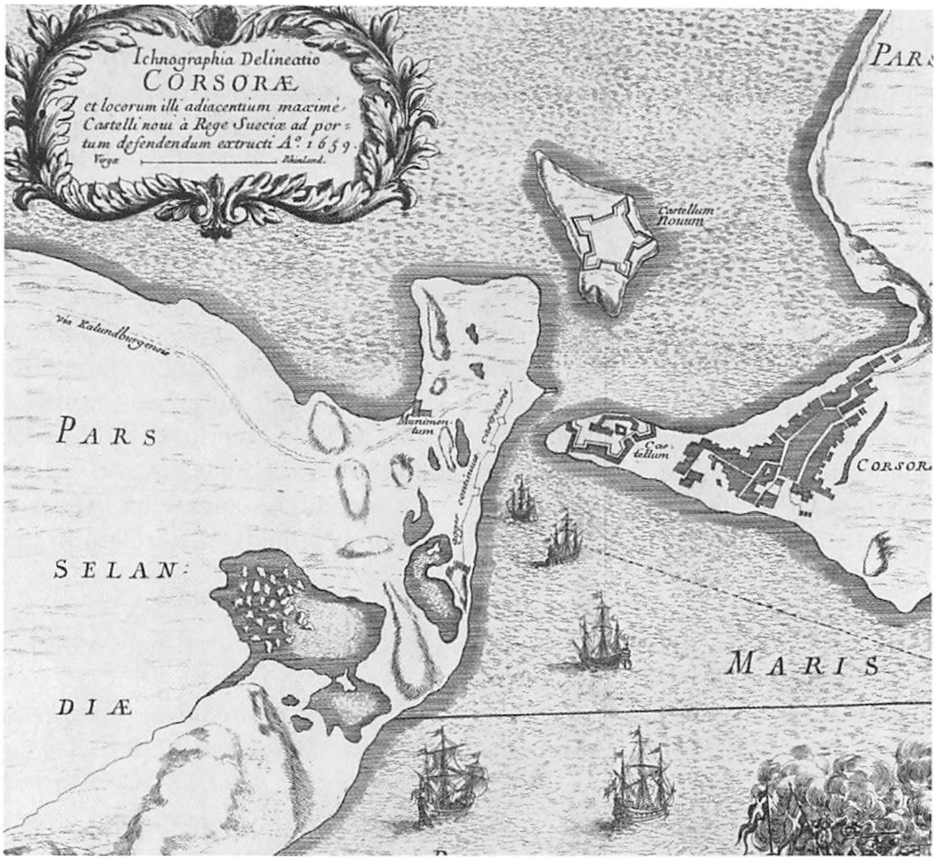
Udover jordarbejderne var der også en del bygningsarbejder, især eller kun på Lilleø, og også her måtte byens befolkning bringe store ofre. Det gik ud over huse i den nordlige ende af byen, nærmest Slottet, for det var herfra materialerne – ligesom tørvene – skulle sejles over havneindløbet med en dertil indrettet trækfærge.

Også disse tab er gjort nøje op:

- 1) "*Poul Andersens Gaard, som var en med de bedste Gaarde her i Byen, indbygget med fire Loft høje Huse, er ganske nedbrudt, opbrændt og Materialerne opført i Skandsen ...*"
- 2) "*Udi Mads Baggers Gaard blev en af de bedste Huse nedbrudt og opført udi Skandsen ...*"
- 3) "*Den store Gaard mellem Skolen og Johan Isenkræmmer var og en af de bedste Bygninger, som og blev nedbrudt og opført i Skandsen ...*"¹³

Og det er kun de bygninger, hvis nedrivning bevisligt skete til fordel på skansebyggeriet på Lilleø. Det var tømmeret, der havde særlig interesse, idet det kunne bruges til palisader på den ny skanse.

Juel kommer endda ind på selve anlægget på Lilleø: "*Paa Øen eller den*

Udsnit af kobberstukket kort over Korsør by og fæstninger i 1659, udført på grundlag af en tegning ved den svenske ingeniør og generalkvartermesterløjtnant under svenskekrigene 1657-60 Erik Dahlbergh (1625-1703), som forud for den svenske invasion i 1657 spionerede i Danmark.

Fæstninger? Jo, på kortet er tegnet dels slottet, der ligger lige ved Korsør by, og som blev fortificeret efter moderne principper af Dahlbergh, og som han her betegner "Castellum" (kastel el. fæstning), og dels fæstningen på Lilleø, som blev bygget på så at sige bar mark, velsagtens også af Dahlberg, og som her betegnes "Castellum Nouum", d.v.s. det ny kastel el. den ny fæstning. Altså opfattede Dahlbergh slottet som byens gamle fæstning, hvad han havde gode grunde til at mene.

Iflg. kortet er Lilleø-fæstningen komplet med alle med de planlagte 5 bastioner, som er forbundet indbyrdes, men i virkeligheden blev den østligste del af anlægget ikke fuldført, hvad der heller ikke var strengt nødvendigt.

NB! Øst er opad! Hele kortet kan bl.a. ses i årbogen for 1991, s. 9.

Det kobberstukne kort blev udgivet i den tyske historiker Samuel Pufendorfs store værk om den svenske konges krigsbedrifter: "De rebus a Carolo Gustavo Sueciæ Regis gestis", som udkom i 1696 (deraf den latinske tekst på kortet).

Det Kongelige Bibliotek. Kort- og Billedsamlingen.

Bakkeholm, som ligger saa at sige i Havnen, have de Svenske ogsaa begyndt at forskandse, og menes at ville have havt et Kastel paa 5 Bolværker.” Han anså det for gavnligt, at befæstningen på denne holm blev fuldført af danskerne¹⁴.

Juel er den først kendte, som forholder sig til det ny fænomen på Lilleø, og han ser altså nogle muligheder i det ud fra et dansk, militærstrategisk synspunkt. Der skulle senere med visse mellemrum fremkomme lignende positive betragtninger om anvendelsen af Lilleø¹⁵.

Det ufuldførte værk imponerer

En anden sag er, at fæstningsværket, som Juel hævder, ikke var afsluttet. Det lyder negativt, hvis man ikke kigger nærmere på, hvad der faktisk manglede. Her er kortmateriale lige fra 1659 og fremefter et meget værdifuldt redskab, selv om man ikke altid kan gå ud fra, at det, man ser på et givet kort, også er virkeligheden!

Et gennemgående og iøjnefaldende træk er, at fire ud af de planlagte fem bastioner blev fuldført med mellemliggende raveliner. Det vil sige, at anlægget blev bygget for de 80 %'s vedkommende. Det er mod øst, at fæstningsværket mangler en bastion, men da det er den side, hvor man mindst kunne vente et angreb fra (uanset om fæstningens ejer så var svensk eller dansk), er denne mangel af ret underordnet betydning. End ikke svenskernes fæstningsanlæg i Korsør blev færdiggjort mod

øst! I dag er man ikke så ked af det, så hvorfor gøre det til et minus for Lilleø's vedkommende?

Men hvad var Lilleø egentlig blevet forsynet med af svensken? ”Et helt lille fæstningsværk”, kalder Kirsten Borg det med underdreven begejstring i udtrykket¹⁶, og ser man på de bevarede kort, og bevæger man sig i dag rundt ved og på de til i dag bevarede rester på Lilleø, så kan man dog, medmindre man er meget forhærdet, kun blive imponeret over dette anlægs størrelse i både højde og af omfang.

Sammenligner man Korsør-fæstningen og Lilleø-fæstningen, er det Lilleø-fæstningen, der tager stikket hjem. Det er ca. dobbelt så stort som det ovre i Korsør og også af højde mere respektindgydende end nabo-fæstningen! Den kigger man ned på fra Lilleø.

At bruge så fin en betegnelse som ”Castellum”, som Dahlberg gjorde det, er fuldt ud berettiget. Havde det været nænsomt bevaret til i dag, havde det være en flerstjernet turistattraktion for byen, som man ville have været stolt af!

I øvrigt ville daværende arkivar (senere landsarkivar) Harald Jørgensen i 1954 vide, at svenskerne ”anlagde befæstningsarbejder på småøerne i noret”¹⁷, det vil vel sige i det mindste Maglø udover Lilleø, men det må bero på en misforståelse; i kildematerialet er der intet belæg for andet end skanseanlæg på Lilleø.

Lilleø efter svenskekrigene

De nye forsvarsværker i og ved Korsør kom ikke i anvendelse under svenskekrigen. Da svenskerne forlod landet efter freden i maj 1660, overtog danskerne naturligvis de svenskbyggede forsvarsværker, men hvordan formede Lilleø's skæbne sig videre?

Korsør Ladegård, der var på 38 tdr. hartkorn, blev i 1669 skødet til amtmanden, Hugo Lützow. Der fulgte en oversigt med over gårdens besiddelser, af hvilken det fremgår, at stedet lå øde hen efter svenskernes hærgen.

I 1671 fik rådmand Hans Jørgensen i Korsør skøde på ejendommen, og han lod bygge en hovedgård længere mod nordøst, som han kaldte "Dyrehovedgaard" efter næsset, der skyder sig ud sydøst for gården. Senere blev gården kaldt "Taarnborg", vel inspireret af dens beliggenhed i Taarnborg sogn, og ikke at forveksle hverken med Taarnborggård ved Taarnborg kirke eller Taarnholm. Også fra dette ejerskifte foreligger en jordfortegnelse.

Det fremgår af disse dokumenter, at Lilleø tillige med Maglø og Egø oprindelig hørte til den gamle ladegård, men derpå - i 1671 - fulgte med over i den ny hovedgårds besiddelser og således gik fra at høre under krongodset til at blive dele af et privat gods. Jørgensen, der var ejer til 1684, satte gang i landbrugsdriften igen, men ejerforholdene fremover var ustabile, idet godset i de følgende årtier blev handlet mange gange¹⁸.

Agerdyrkning på Lilleø

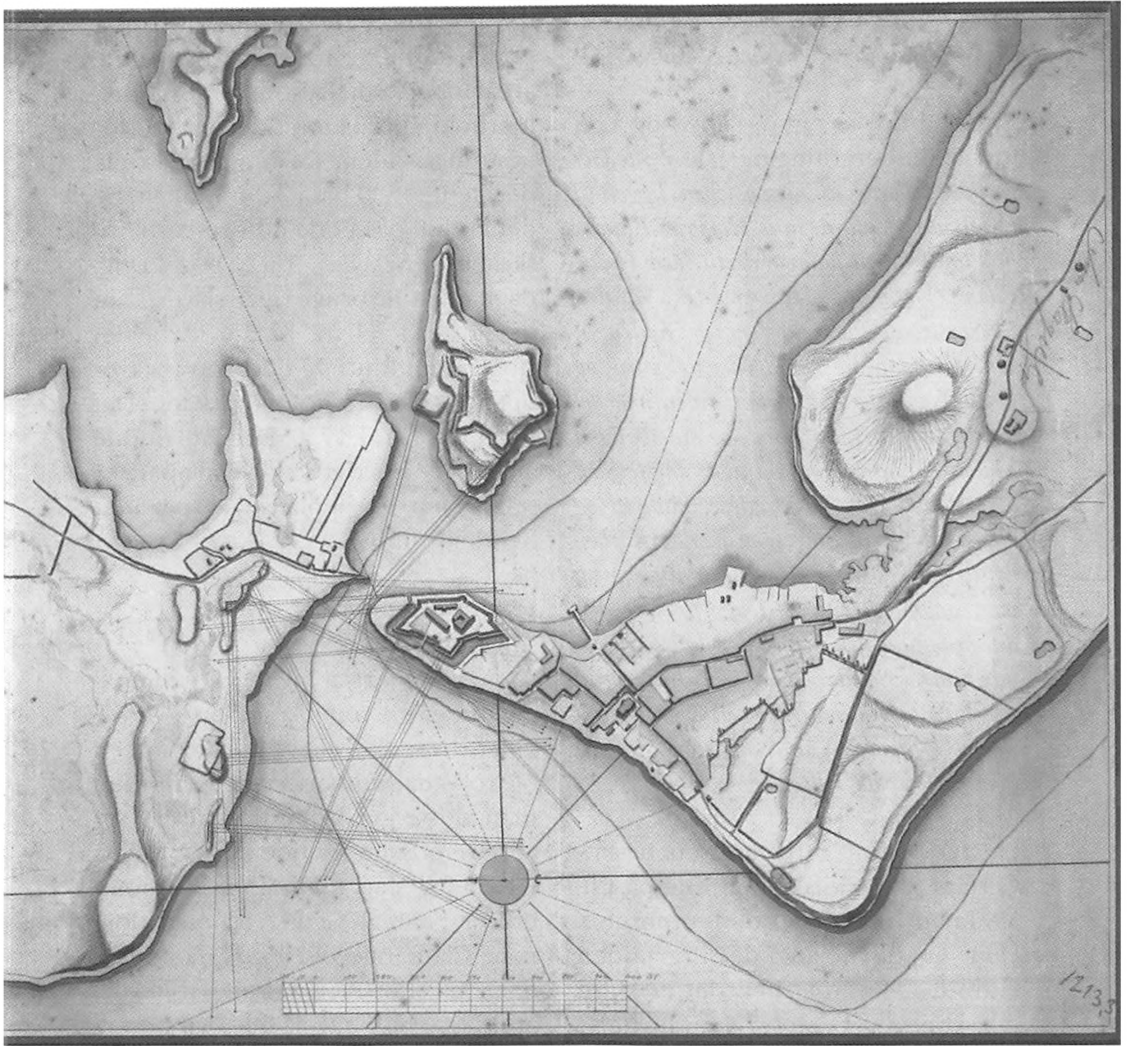
Lilleø var ubeboet, og man kunne som sagt ved lavvande vade over til

den fra det sted på Halsskov, der hed Lammehaven, ja vel¹⁹, men det må så samtidig understreges, at hestekøretøjer sagtens kunne forcere det lave vand, hvad der betød, at jorden på Lilleø kunne dyrkes og også blev det, så "kuperet" terrænet end må have været. Denne udnyttelse fremgår af samtidige kilder, både beretninger og landkort, hvor man direkte kan se agre og åse. Det var terrænet "indenfor murene", der udnyttedes.

Den 3. marts 1744 afgav Korsør Købstads magistrat på linje med de øvrige købstæder og andre instanser i landet en længere besvarelse vedr. byens og egnens forhold på mange, forskellige områder til Det danske Kancelli, som i april året før havde udbedt sig oplysninger desangående i et "spørgeskema". I indberetningen optræder Lilleø et par gange.

Det hedder således første gang (i afsnit 4 om "Corsøer og dets Annex Taarnborg"): *"I Fjorden er ellers 3 Øer, Eggøe, Magløe og Lilløe, som ligger til Dyrehovedsgaard, hvorpaa ej nogen bor, men bruges og besaaes af Ejeren."*

Dette uddybes i afsnit 20 om "Øer og Holme": *"I Fjorden imellem Corsoer og Taarnborg, Sønden og Nord ligger ellers 3 Øer, Dyrehoveds Gaard tilhørende: den førstes og nærmestes Navn er Lilløe, 4de Parten af en Fjærdingvej norden for Corsøere Skibbroe, Nye Broe kaldet; paa samme Ø kan saas 6 Tønder Korn, den er høj og lung med dybe Grave eller rettere tørre Grøfter samt høje Opkastninger eller Banker, der vender ud til Sydvest og Nordøst for Corsøere Fæstning, som ligger skraaes over for den, og ser ud til at have været som et Batterie eller stor Skandse, hvilken*

Farvelagt korttegning (øst er opad), som hidrører fra Vejdirektoratets arkiv, i dag i Rigsarkivets Kortsamling under reg.nr. 12022003; 1213,3. Iflg. oplysninger dér er kortet fra 1783. Bagsiden er påført en samtidig betegnelse: "Corsøer med omliggende Forskandsninger". Det særdeles interessante ved kortet udover, at det viser sæstningen på Lilleø, som den så ud sidst i 1700-årene, er, at der er indtegnet skudlinjer fra alle de forsvarsmæssige anlæg, der fandtes i og ved Korsør, deraf nogle ret ukendte! Kortet viser tydeligt, at Lilleø kunne opfylde en væsentlig funktion i beskyttelsen af indsejlingen til byen. At kortet engang er havnet i Vejdirektoratet, kan undre, men der er da også markering af veje, såsom landevejen "fra Slagelse". Rigsarkivets Kortsamling. Fot. Det Kongelige Biblioteks fotografiske atelier. Udgifterne til gengivelse af kortet er venligst sponseret af Foreningen til Bevarelse af gamle Bygninger og Miljøer i Korsør og Omegn. Gengivet i farver på forsiden.

og siges at de Svenske skulle have opkastet, da de anno 1658 vare her i Landet."

Efter omtale af også Magleø og Egø fortsætter beretningen: *"Disse 3de Øer er ikke beboede af nogen, men ligger til Dyrehoveds Gaard, hvis Hoveries Bønder har ondt for at komme dertil med Heste, Plove, Vogne og Harver over Vandet, til Sæden at faa i Jorden og Grøden at indhøste, saasom Bønderne, der i av- og Udfalds-vande kører eller rider over et eneste Sted til Lillø først, og siden ingen anden Vej kan komme end et eneste Sted over derfra igen til Magleø, maa tit og ofte, naar Vandet højes, mens de ere arbejdende paa Øerne, ej alene Natten over, men sommetider nogle Dage forblive der, da endogsaa det Korn, som høstes, tager ikke liden Skade enten ved Regnvand oven fra Himmelen eller ved Strandvand neden i Fjorden, naar de kører dermed over og fører det til Gaarden."*²⁰

Her får vi en meget interessant beskrivelse af den svenske fæstning på Lilleø knap 100 år efter dens opførelse. Den er tilsyneladende i grunden endnu velbevaret, men det er klart, må vi føje til, at den agrare udnyttelse af øen på netop kun kunne bevirke, at anlægget efterhånden ville blive godt eroderet af pløjning m.v. Især hvis der også var kreaturer på øen i sommertiden, har det slidt hårdt på voldene. Dog kan man nok andre sig over, at godsejeren i betragtning af alle vanskelighederne overhovedet ville bruge tid og kræfter på at dyrke denne lille plet på landkortet!²¹

En anden måde at molestrere øen på var bortgravning af jord. Det var såle-

des tilfældet i 1744, i hvilket år der skulle foretages udfyldning af vandarealet mellem Fæstningen og Bremerholm, der lå umiddelbart syd for fæstningsvolden. Til den ende skulle der hentes 800 læs jord fra Lilleø, og det kunne passende udføres af "6 friske ærlige Slaver" - fra Nyborg! Dog, da man skulle bruge i alt 8 slaver, kom de sidste 2 vel fra Korsør. Arbejdet stod på endnu i 1747, hvor 7 slaver opfyldte Bremerholm-området. Det var fuldført før 1750. Det indvundne areal blev i øvrigt kaldt Esplanaden, senerehen Stejlepladsen, som det hedder endnu²².

Planer om istandsættelse af Lilleø-fæstningen

At øen dog fortsat blev tillagt en militærstrategisk rolle langt op i 1700-tallet, hvor der ellers herskede fred og ro ved Danmarks grænser (men man vidste jo på den tid aldrig), ses af flere udsagn fra tiden.

I 1759 foreslog admiral fortifikationsofficer Samuel Gedde og oberstløjtnant Claus Enevold Paars, kommandant på Korsør Fæstning 1742-62, at Lilleø blev taget fra Dyrehovedgaard og lagt under Fæstningen²³, men der blev intet ud af det.

Senere slog oberstløjtnant Chr. v. Gyldenfeldt (kommandant 1762-64 og igen 1775-1805) til lyd for overfor Krigskollegiet, at både Fæstningen og Lilleø skulle underkastes reparationer. Han gjorde det i 1775 på den mærkværdige baggrund, at den svenske kronprins, senere kong Gustav III, og hans bror i 1770 gæstede Rasmus Langeland, da han ejede Fæstningen, og 2 gange var sejlet over til

Lilleø og havde tegnet anlægget dér så vel som Fæstningen!?

Tilsyneladende havde Gyldenfeldts henvendelse ingen effekt, for i 1788 hedder det sig, at Fæstningens volde var ramponerede og ikke havde været repareret i 25 år²⁴.

Englænderkrigen 1807-1814 rammer også Korsør

Der skulle en ny krig til, før det blev alvor med planerne om genoplivelse af forsvarsværkerne på Lilleø.

Under den 2. Englandskrig 1807-14 opstod der hurtigt behov for befæstning af de danske kyster, rettet imod landgang fra engelsk side. Således fik Lilleø en fornyet, fortifikatorisk betydning.

Tingene skete som bekendt meget hurtigt i 1807. Engelske tropper gik i land ved Vedbæk den 16. august. Englands hannoveranske hjælpetropper nåede frem til Ringsted den 31. august, Slagelse den 4. september og Korsør den 5. september.

I nætterne fra den 2. – 5. september terrorbombedes København med raketter af uset voldsomhed og brandfarlighed, opfundet af Congreve. Den 7. september måtte general Peymann kapitulere.

Den 14. oktober forlod englænderne igen Korsør, og den 21. oktober blev vores flåde sejlet fra København til England. Samtidig forlod de engelske og tyske tropper landet, men engelske krigsskibe forblev i de danske farvande i de nærmest følgende år for at fastholde kontrollen med det danske rige og for at følge egne handelsskibe på vej gennem vore stræder og sunde.

Det hørte med til krigens gang, også lokalt, at der i 1808 ankom et franskspansk kompagni hjælpetropper til landet, Kr. Himmelfartsdag dette år til Korsør. Tropperne blev mod betaling indkvarteret privat. De nye tropper skulle hjælpe os, hvis Sverige angreb. Da de midt i det hele blev modstandere af Napoleon, blev de udskibet og sendt hjem på krigsskibe fra Langelandsbæltet af deres engelske "venner", men det er jo en anden historie.

Udbedringerne af befæstningerne i 1808

På baggrund af de engelske skibes fortsatte tilstedeværelse, som også indebar at, besætningerne af og til gik i land og provianterede - for eller uden betaling, og for bedre at kunne beskytte den ny roflotille, som skulle forsøge at kapre engelske handelsskibe, besluttede den danske kronprins Frederik og hærledelsen sig for anlæggelse af bastioner og skanser og andre fortifikatoriske forbedringer langs kysterne, herunder også kyststrækningerne ved Korsør.

Om området her udstedte kronprinsen den 2. december 1807 til oberstløjtnanterne Suckow og Beck, hhv. ved ingeniørkorpset og artilleriet, en instruks, som vi gengiver i sin helhed:

"Korsør Fæstning er meget vigtig, i Særdeleshed i en Søkrig med England, thi det er et fast Punkt, som det er nødvendigt at beholde, da man ellers aldrig kan siges at være Mester af at lande i Sjælland eller at forhindre Fjenden fra at lande paa det sikreste og bekvemmeste Sted, og da det er en Nødvendighed der at have en del af

Roflottillen, saa bør denne ogsaa der kunne være under Beskyttelse af Fæstningen. Til den Ende bør Brystværnet paa den Del af Fæstningen, som vender imod Søsiden, forhøjes til 6 Fod, for bag ved samme at kunne placere otte 36 pundige Kanoner paa Slæderapperter samt to Morterer. Endvidere maa den nord-nordøstlig for Fæstningen liggende Ø, Lilø kaldet, hvor endnu Rudera af de gamle Skanser ses, befæstes med et Værk med 6 Fod højt Brystværn, og bag samme sættes langtrækkende Skyts paa Slæderapperter, samt Morterer, for herfra at kunne sekundere Fæstningen, samt dominere denne og Omegnen. For at forsvare Indløbet til Korsør bør den Bakke, som Lygtetaarnet ligger paa, og som er nord-nordvest for Korsør, befæstes med et sluttet Værk og besættes med nogle 36 pundige eller 24 pundige Kanoner, ligesom den sydvest for Korsør udløbende Pynt af landet ogsaa bør befæstes med et sluttet Værk og besættes med langtrækkende Skyts.²⁵

Det for os interessante her er, at fæstningsværket på Lilleø igen skal bringes til ære og værdighed og endda får tildelt en væsentlig rolle i forsvaret af Korsør.

En voldsom aktivitet begyndte i Korsør. Fæstningen blev armeret med 8 stk. 18 pund kanoner og 2 stk. 100 pund mortarer. Skansen på stranden neden for Lygtebanken blev forstærket, og oppe på Lygtebanken forstærkedes skanserne også. Samtidig blev der anbragt 6 stk. 36 pund kanoner og 2 mortarer. 135 mand skulle gøre tjeneste der. Badstueskansen blev ligeledes forstærket med mulighed for 6 stk. 36 pund kanoner og 2 stk. mortarer. Besæt-

Gengivelse af fotooptagelse af tegnet portræt af Andreas Anton Frederik Schumacher i hans ganske unge dage. Han var født i 1782 i Bramstedt i Holsten som søn af amtmand Andreas Schumacher. I 1790 døde faderen, og moderen flyttede til Altona, hvor sønnen fik sin skolegang, og hvor tegningen vel er lavet. Sønnen uddannede sig som officer, men havde også talent for opmålingsarbejde. Fik i december 1807 opgaven med at opbygge forsvarsværkerne ved Korsør. Døde allerede som 41-årig i 1823 med titel af kaptajn og som chef for det daværende raketkorps. Andre portrætter af ham kendes ikke.- Det Kongelige Bibliotek, Kort- og Billedsamlingen.

ningen blev også her beregnet til 135 mand.

Til at gøre tjeneste sammen med hæren på de nye, fortifikatoriske anlæg oprettedes i hele landet en kystmilit, bestående af "hjemmegående" soldater på op til 50 år, ikke den mest effektive styrke. Lilleø betjentes dog af soldater fra hæren, som desuden lå i kantonement langs vore kyster for at hindre land-

gangsforsøg andre steder, end hvor der var fæstningsværker af den ene eller den anden art.

Andreas Schumachers skanseanlæg på Lilleø

Det største sikringsarbejde foregik på Lilleø, som blev overtaget af Landmilitæretaten. Premierløjtnant ved artilleriet Andreas Schumacher, der havde kommandoen over Lilleø, stod for udførelsen af anlægsarbejderne her, ligesom han havde det daglige ansvar for arbejderne ved Badstuen og Lygtebanken. Det var en person, som havde mange talenter, som vi skal se.

Hvad det "langtrækkende skyts" på Lilleø kom til at bestå i, ved vi fra en indberetning (jfr. nedenfor) fra april 1809, nemlig 4 stk. 18 punds og 8 stk. 12 punds kanoner samt 4 stk. 100 pundige morterer.

Hvad selve "skansen", som man gerne i samtiden betegnede anlægget, angår, er det et virkelig godt spørgsmål, hvor meget Schumacher udnyttede af det efterhånden sammenfaldne, svenske fæstningsværk, og hvor meget nyt, han selv bidrog med.

Om selve anlægsfasen kan det siges, at arbejdet her som ved de andre værker i Korsør-området gik i gang, om ikke straks i december 1807, så hurtigt inde i 1808, og det skred planmæssigt frem.

Den øverste, tilsynsførende officer var overkvartermester ved Generaladjutantstaben Gode du Plat (død 1841), som indsendte indberetninger den 28. marts 1808 og igen den 11. april samme år. Heri nævnes Lilleø ikke.

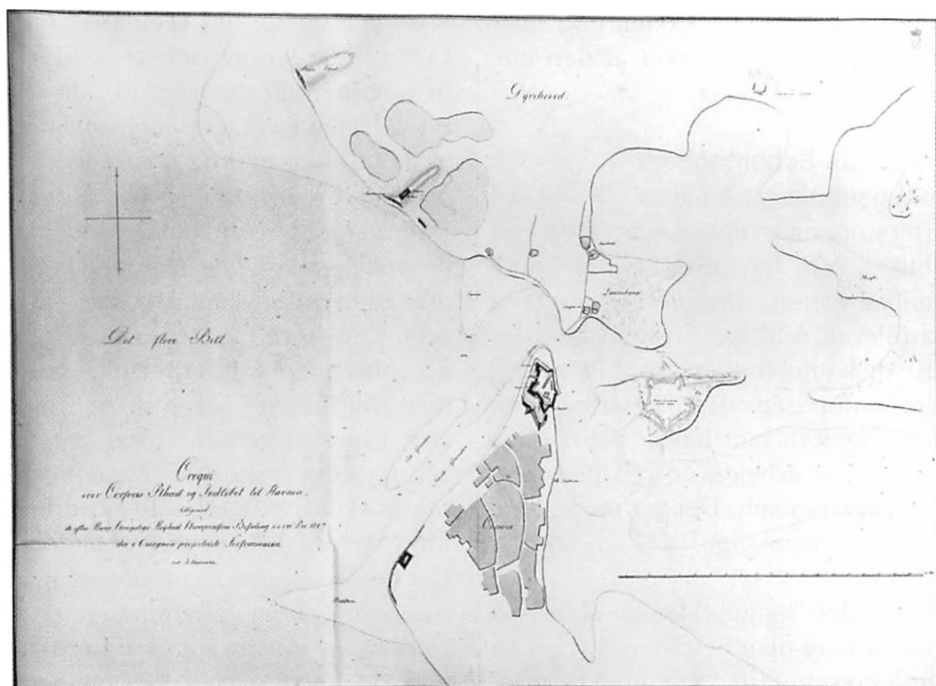
Som det største af arbejderne blev Lilleø nok færdig senere end de øvrige, men alt var på plads, da der i 1809 blev foretaget en inspektion af det alt sammen og udarbejdet en oversigt over samtlige søbatterier i Danmark. Ebbesen tildeler du Plat en rolle som daglig leder af arbejderne, men det kan ikke være korrekt. Den store bygmester på Lilleø, Schumacher, nævnes uforståeligt slet ikke af Ebbesen²⁶.

Der kan næppe være tvivl om, at Schumacher forstod at "bygge på fortidens skuldre", med andre ord han foretog udbedringer af det gamle, så vidt det lod sig gøre, samtidig med, at han fornyede på visse punkter.

Det kræver større viden om fortifikation, og det afhænger noget af, hvordan man aflæser de heldigvis mange, gamle kort, der findes bevaret i vore arkiver, for at man kan sige noget med sikkerhed om dette væsentlige spørgsmål. Muligvis kan de arkæologiske undersøgelser, der skal laves i forbindelse med det ny byggeri på øen, kaste afgørende lys iver denne problematik.

En ting er dog slående: også Schumachers anlæg var "ufuldført", for så vidt det var åbent mod øst, men igen: hvorfor gøre noget ud af det, når et fjendtligt fra angreb fra den side var utænkeligt?!

Udover selve fæstningen med bastioner o.s.v., anlagdes to steder på forstranden egentlige skanser, hvorfra man kunne beskyde uønskede skibe i havneløbet. De ses tydeligt på kortene fra 1808 og fremefter. Samtidig blev der på Lilleø bygget huse til mandskab og huse til opbevaring af krudt.

Koloreret, håndtegnet kort, betegnet: "Croqui over Corsoers Rhed og Indløbet til Havnen, tilligemed de efter Hans Kongelige Höyhed Kronprinsens Befaling d. d. 2den Dec. 1807 der i Omegnen projecteerte Forsvarsværker. ved A. Schumacher." På Fæstningen i Korsør er markeret bastionernes navne og telegrafen. På Lilleø er det eksisterende forsvarsværk beskrevet som "Ruiner af de gamle Svenske Værker." Den "hvide plet" på øens vestende skyldes en reparation af kortet. Formentlig tegnet i begyndelsen af 1808.- Rigsarkivets Kortsamling.

Lilleø fremstod nu som et stærkt befæstet fort ved indsejlingen til Korsør. Det blev dog aldrig nødvendigt at løse så meget som et kanonskud herfra mod fjenden. (Det eneste skud, der overhovedet blev fyret af fra de korsoranske befæstninger, var et kanonskud fra Badstuen i 1809, og så var det ikke engang med henblik på at gøre skade!²⁷

På øens vestside anlagdes for kongens regning en kampestensbro med brohoved af palisader, hvorfra man med en trækfærge kunne sejle over til Fæstningen på den anden side²⁸.

Felttelegraf på Lilleø

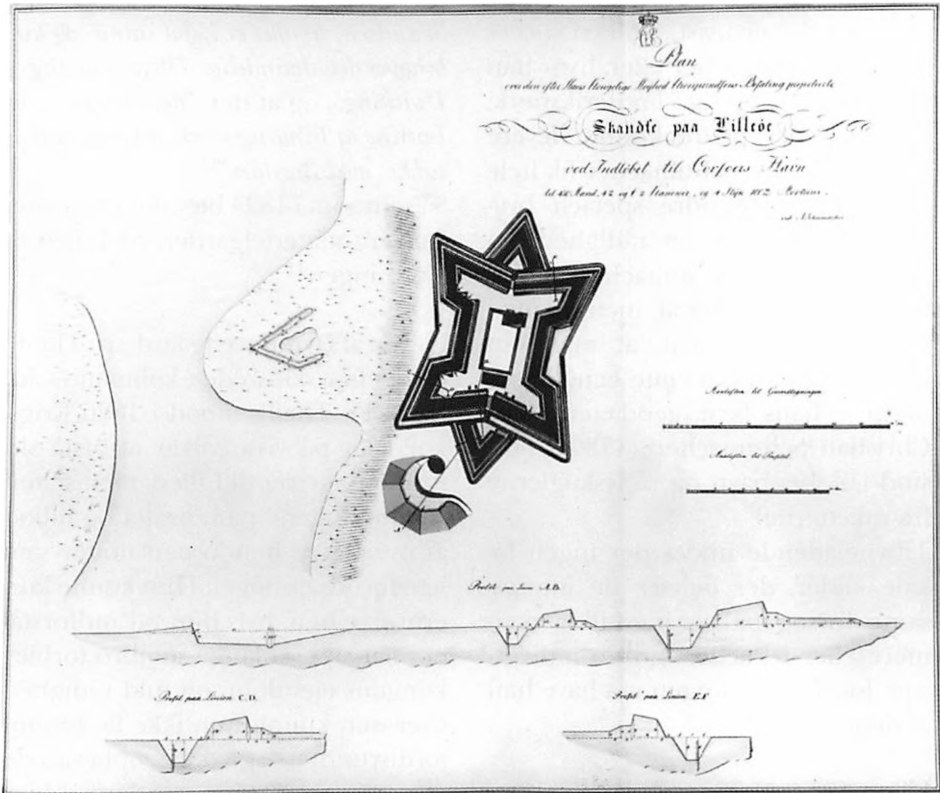
Schumacher var en alsidig herre, der også havde forstand på telegrafi. I 1808, da han var i området, fik han den særlige opgave at flytte Korsørs optiske telegraf fra den gamle placering på Fæstningen og op på taget af Skt. Gertruds kirke. Schumacher konstruerede da en ny form for optisk telegraf, den såkaldte "rammetelegraf".

Han forestod også opførelsen af en optisk felttelegraf på Lilleø, som stod i forbindelse med en tilsvarende på klinten nordøst for revhuset nær batterierne ved Lygtebanken. Disse tele-

grafer tjente vistnok udelukkende uddannelsesmæssige formål. Hæren kunne ved hjælp af dem oplære soldater som telegrafister. Funktionen må dog allerede være ophørt på det tidspunkt, da skanserne i 1816 blev taget ud af brug²⁹.

Lilleø som raketbase!

Da Schumacher i 1810 var færdig med opsætningen af telegrafren på taget af Skt. Gertruds Kirke i Korsør, gik han i gang med nye eksperimenter på Lilleø, hvor der 1810-11 lå soldater i jordhytterne. Som militærmand var

"Plan over den efter Hans Kongelige Høyhed Kronprindsens Befaling projecteerte Skandse paa Lilleøe ved Indløbet til Corsoers Havn... ved A. Schumacher." Øst er opad. Det er et stort anlagt forslag, som heller ikke blev gennemført i alle enkeltheder. Kernen er et kastel med fire bastioner og to redaner, en noget anderledes udformning end det svenske anlæg. Der er indgang til den indre plads gennem den østre redan ved E, på samme sted som svenskerne havde det, og som det stadig er tilfældet i 2007!

På den indre plads ligger et par mindre bygninger til mandskab og magasin. Kastelet råder over 6 12-pundige kanoner. Ravelinen, det halvmåneformede forsvarsværk ud for kastelets vestflanke, rummer 4 18-pundige kanoner, alt sammen en kanonbestykning, der stemmer overens med de skriftlige kilder fra dengang, men denne ravelin ses ikke på senere kort og er vel derfor aldrig realiseret. Den lille skanse mod nord er måske mere eller mindre end videreførelse af en ældre skanse (se kortet fra 1783).

Antagelig tegnet i foråret 1808.- Rigsarkivets Kortsamling.

han blevet meget interesseret i den nye form for bomber, de "congreveske raketter", som englænderne havde anvendt i september 1807.

Schumacher ønskede at gøre Congreve kunsten efter, og her var Lilleø åbenbart et godt udgangspunkt for sådanne forsøg. Han fik 1 overkanoner og 4 kanoner til at hjælpe sig, men det er uvist, hvilken succes han fik med dem her eller, hvor han senere forsøgte sig, Frederiksværk, hvis jernværk bedre kunne "levere varen", og hvor Schumacher fik hele 5 mere eller mindre specielt byggede skibe og til sin rådighed. På øen Hjelm var Schumacher i 1816 og skød her raketter af, men nu med det uskyldige formål, at man om natten kunne bestemme længdegraderne – hans bror, geodæten Hans Christian Schumacher (1780-1850), stod i København og så lyskuglerne fra raketterne!

Tilsyneladende findes der ingen lokale kilder, der belyser de interessante forsøg på og fra Lilleø nærmere eller fortæller om de indtryk, som lokalbefolkningen må have haft af dem³⁰.

Lilleø 1814-1826

Hvor skanserne ved Lygtebanken og Badstuen blev opgivet straks efter krigsafslutningen i 1814, eksisterede fæstningen på Lilleø som nævnt videre i to år mere, men efter nedlæggelsen i 1816 blev alle affutager til kanonerne opbevaret på Lilleø, åbenbart i jordhytterne, og hele anlægget blev tilsyneladende tilset, så det ikke led overlast, så længe staten havde ansvaret for stedet.

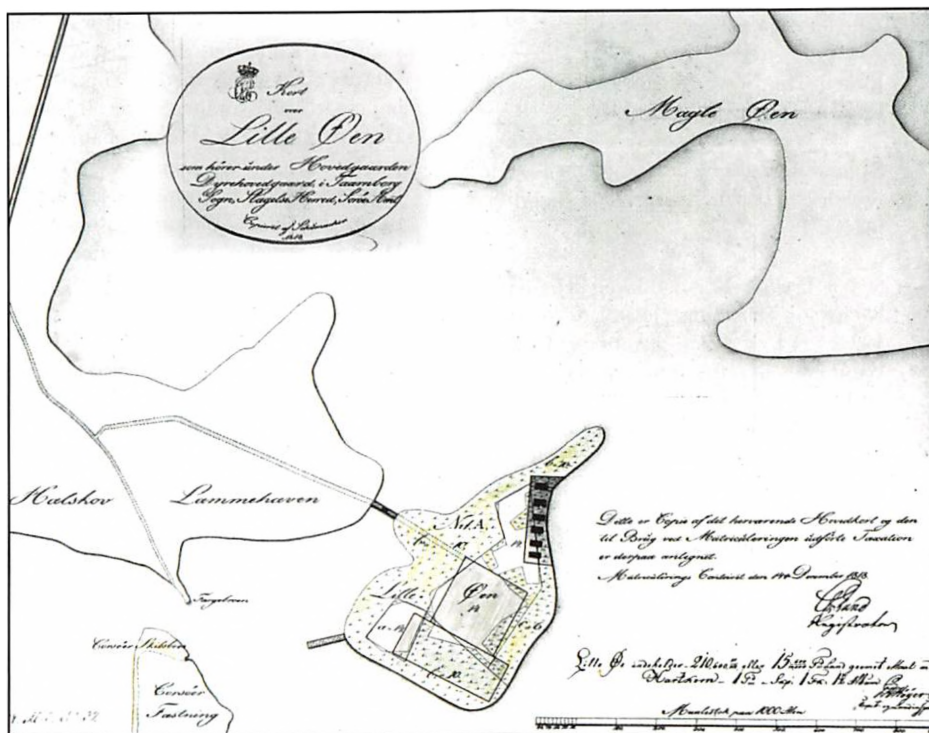
I 1820 oplyses det fra kaptajn Beichmann ved ingeniørtropperne på Nyborg Fæstning vedr. Lilleø, at han ikke har nået at være på Lilleø, men fra kommandanten i Korsør ved han, at "*Bygningerne er i god Stand*". I en anden skrivelse, sendt af Beichmann, fra Lilleø samme år, hedder det, at på Lilleøen er kun "*Vagthuuset inde i Skandsen, hvilket er i god stand og kun behøver det almindelige Tilsyn paa Tag og Hvitning*", og at der "*desuden er ... en Latrine af Bindingsværk, beklædt med og tækket med Brædder*"³¹

Så sent som i 1824 blev der rekvireret kalk fra materielgården på Lilleø til Fæstningen³².

Ejeren af Dyrehovedgaard, fru Theill, enke efter skibsreder, købmand Chr. Ernst Fr. Theill, tilbød i 1826 Krigskollegiet på visse vilkår at afstå sin formentlige ret til Lilleø, men staten vendte tingene på hovedet og tilbød at overdrage hende øen under særlige forudsætninger. Hun kunne kun erhverve øen, hvis hun var indforstået med, at den lange stenbro forblev kongens ejendom, og fuld rådighed over øen kunne hun ikke få, førend jordhytterne og deri opbevarede affutager var fjernet, og derved blev det, men staten handlede ganske hurtigt.

Affutagerne blev allerede samme år overført til en ny bygning på Fæstningsområdet, opført bl.a. til dette formål. Denne bygning har i nyere tid (fra 1942) både været vandrehjem og senere museum og huser i dag Marineforeningen.

Stenbroen blev købt af Havnekommissionen i 1847 og ligger af stabi-

Udsnit af koloreret, håndtegnet "Kort over Lille Øen som hører under Hovedgaardens Dyrehovedgaard i Taarnborg Sogn, Slagelse Herred, Sorø Amt. Copieret af Schumacher 1818." Her ses, at skanseanlægget er under afvikling og øen under ommatrikulering, og endvidere at området igen tjener eller skal tjene landbrugsformål. Til den ende synes en dæmning allerede anlagt over til Lammehaven. Tilbage ligger de 6 stråttækte jordhytter, som Schumacher lod lave i 1808 til mandskabet som tilholdssted om natten. De blev til sidst brugt til opbevaring af kanon-affutagerne indtil disses overflytning til Fæstningen i 1826. Den af kongen bekostede stenbro rager ud i vandet fra øens vestlige ende. Et endeligt salg af øen fra Krigskollegiet til Dyrehovedgaard skete samme år, som affutagerne blev overflyttet.- Rigsarkivets Kortsamling.

liseringshensyn bevaret i dag under det sted, hvor Korsørs første bane-gård blev bygget i 1856 ³³.

Afslutning

Her, hvor øen overgår til privateje og for en tid synker hen i glemsel, vil vi forlade den. Hverken tiden eller pladsen tillader at komme ind på øens videre skæbne i denne omgang, men næste år følger resten. De sidste ca. 180 år er ud fra et antikvarisk

synspunkt et trist kapitel i øens historie; det går kun tilbage med befæstningen, men fordi forsvarsanlægget især mod slutningen af 1800-tallet og gennem hele 1900-tallet får det ene slag efter det andet, skal det ikke være en undskyldning for at give det en sidste knyttnæve nu. Det er endnu muligt at bevare et godt indtryk af byens "Castellum Novum" - hvis man vil!

Noter

- 1 Jørgen Thorborg: Korsør i krigen mod England, Korsør u.å., men 1977, s. 18.
- 2 Se Jette Kjærulff Hellesen og Ole Tuxen: Korsør i 15.000 år, Korsør 2006 (herefter JKH/OT), s. 103.
- 3 Se L. F. la Cour: Korsør. Bidrag til Egnens, Byens og Havnens Historie, Korsør 1926, s. 4 f.; s. 324 (i afsnittet v/Torkild Winther) (herefter hhv. la Cour 1926 og Winther 1926; JKH/OT, s. 68.- Øens maksimale højde er anført på diverse kortmateriale fra o. år 1900 i Lokalhistorisk Arkiv for Korsør Kommune, hvis leder Jytte Skaaning takkes for udstrakt service i forbindelse med udarbejdelsen af nærværende artikel.
- 4 Cit. efter la Cour 1926, hhv. s. 14 og 15, hvor der gives en god beskrivelse af den datidige viden om tingene. For yderligere oplysninger se la Cour sammesteds og tilhørende noter, og for en opdateret status over alle fund på Lilleø se www.dkconline.dk
- 5 Se JKH/OT, s. 15; Trap Danmark, Sorø amt, Kbh. 1954 (herefter Trap 1954), s. 853.
- 6 Se Kirsten Borg: Korsør Fæstning, Korsør 1994 (herefter KB 1994), s. 10 ff.
- 7 Se Torkild Winther: Bidrag til Taarnborg Sogns Historie, Korsør 1925 (herefter Winther 1925), s. 15.
- 8 Se JKH/OT, s. 55.
- 9 Om Dahlberg og besættelsen se la Cour 1926, s. 139 ff.; Winther 1926, s. 324; Palle Lauring: Tiden frem til 1700-tallet, afsnit i Gennem Korsør 1425-1975 (herefter Lauring), s. 20 ff.; Flemming Hansen og Ulrik Luckow: Korsør og Flåden, 2005 (herefter FH/UL), s. 17 f.; JKH/OT, s. 62-63.
- 10 Det er en god diskussion i sig selv, hvad man skal kalde det, der skete, da svenskerne gik i gang med fortifikatoriske anlægsarbejder udfør Slottet i Korsør. Der er i tidens løb kommet mange synspunkter. F. R. Friis siger: "Carl Gustav lod Korsør Slots Fæstningsværker udvide og forstærke..." (Bidrag til Korsør Bys Historie, Slagelse 1875 (herefter Friis), s. 37). FH/UL ligger på linje hermed og taler om "forstærkning af voldene" (s. 18). Laurings udlægning går i samme retning: svenskerne "byggede på slottets volde og bastioner og udvidede fæstningen" (s. 21), mens KB 1994 skriver (s. 17), at man "byggede fæstningens volde", og JKH/OT taler forsigtigt om, at "svenskerne begyndte at omdanne Korsør Slot til en fæstning" (s. 61). Det mest udførlige standpunkt, som argumenterer for "forstærkningsteorien", er givet af Ulrich greve Holstein-Holsteinborg: Korsør Slot og Fæstning (1150-1950), art. i: Historisk Samfund for Sorø Amts Årbog 1991 (herefter grev Ulrich), især s. 15 ff. Stedets oprindelige funktion var at beskytte indsejlingen, og først senere blev stedet udbygget til slotsfunktioner, men fæstning i en vis forstand var det stadigvæk. Grev Ulrich taler derfor med rette om, at „voldanlægget blev moderniseret“ i 1659 (s. 24), og kommer nærmere ind på, hvori det egentlig bestod (s. 27 f.).
- 11 FH/UL, s. 18.
- 12 Grev Ulrich, s. 27. Se også FH/UL, s. 18; jfr. KB 1994, s. 17. Se også det gengivne kort fra 1700-tallet med sigtelinjer.
- 13 Synsforretning v/Axel Juel af 1. september 1660, her cit. efter la Cour 1926, s. 154-55.
- 14 Friis, s. 39. Mærkværdigvis tager la Cour ikke den del af Juels synsforretning med, som det citerede er taget fra. Med "Bolværker" mener Juel naturligvis "Bastioner", som Friis anfører det senere (s. 40). Jette Kjærulff Hellesen takkes for henvisning til Friis's omtale af Lilleø.

- 15 Om byggeriet af svenskernes "skanse" på Lilleø se la Cour 1926, s. 4, 141; jfr. Friis, s. 39 f.; Lauring, s. 21 f.; grev Ulrich 1991, s. 27 f.; KB 1994, s. 17; FH/UL, s. 18; JKH/OT, s. 59, 61.
- 16 KB 1994, s. 17.
- 17 Trap 1954, s. 703.
- 18 Se Winther 1925, s. 15-19; JKH/OT, s. 29 f.
- 19 Se KB 1975, s. 33.
- 20 Cit. efter la Cour: Bidrag til en Skildring af Korsør og Omegn i Midten af det 18de Aarhundrede, art. i: Aarbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1917, s.39, 47-48 (her bringes fyldige uddrag af bemeldte indberetning); jfr. la Cour 1926, s. 4; JKH/OT, s. 68).
- 21 Jfr. Winther 1926, s. 324.
- 22 Se KB 1994, s. 68.
- 23 Se KB 1994, s. 43.
- 24 Se KB 1994, s. 23, 25.
- 25 Her cit. efter M. A. Ebbesen: Begivenheder i Sorø Amt under Krigen med Englænderne 1807-14, art. i: Aarbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1941 (herefter Ebbesen), s. 107 f. Det sidstnævnte sted er lig med Badstuen. Jfr. grev Ulrich, s. 32.
- 26 Se Ebbesen 1941, s. 108 f. Den fulde batterifortegnelse er gengivet som bilag 1 i Wandel: Søkrigen i de dansk-norske Farvande 1807-14, Kbh. 1915 (herefter Wandel).
- 27 Se Wandel, s. 197.
- 28 Litteraturen om den danske skanse/batteri på Lilleø er ganske spredt. Se Wandel, s. 84; Ebbesen, s. 106-109; Thorborg s. 18; FH/UL, s. 26 ff.; JKH/OT, s. 98. la Cour ofrer ikke eet ord på anlægsarbejderne i sin byhistorie fra 1926.
- 29 Se KB 1975, s. 37 og 39. Jfr. dog KB 1994, s. 29.
- 30 Se KB 1975, s. 39; KB 1994, s. 29, 51; FH/UL, s. 27; Wandel, s. 399 f.; Einar Andersen: Heinrich Christian Schumacher, Kbh. 1975, s. 70.
- 31 Brev i Det kgl. Ingeniørkorps arkiv i Rigsarkivet, anvendt af KB 1994, s. 51 (desværre ret upræcise gengivelser af dokumenterne her).
- 32 Se KB 1994, s. 51.
- 33 Om salget og det ny affutagehus ved Fæstningen i 1826 se Winther 1926, s. 324; KB 1975, s. 41; KB 1994, s. 29, 33, 39.

Kilde- og litteraturoversigt
gives i del 2.

Forfatterne

Gyrit Kaaber har i mange år beskæftiget sig med lokalhistorie i Korsør og undervist i emnet. Formand for Korsør Bevaringsforening og medlem af bestyrelsen for Korsør By- og Overfartsmuseum. Adr.: Stationsvej 49, Forlev, 4241 Vemmelev.

Helge Torm er uddannet historiker fra KU 1975. Museumsleder i Sorø 1978-2001. Udarbejdet talrige lokalhistoriske og andre historiske værker. Adr.: Munkevænget 2, II t.h., 4180 Sorø.

Militære operationer i Sorø Amt 1811-15 - en overset skildring af et øjensvidne

Erindringer v/Gotthold v. Müller (†), redigeret og forsynet med indledning, afslutning og nyt noteapparat af Helge Torm

I. Indledning

Når det gælder de militære reaktioner på Englands overfald på Danmark i september 1807, er vi godt stillede med hensyn til viden for Sorø Amts vedkommende, for så vidt angår de anlæg af skanser, som fandt sted ved kysterne i vores del af landet fra sidst i 1807 til 1808-09. Der er berettet herom i årbøgerne for 1938 og 1941 v/M. A. Ebbesen, daværende førstelærer på Magleby skole på Stignæs, og igen, hvad anlæggene på Skælskør-egnen angår, i nærværende årgang v/Johs. Lyshjelm, der i øvrigt efterfulgte Ebbesen i dennes stilling.

Derimod forholder det sig umiddelbart anderledes, når talen er om, hvad der foregik militært til lands. Tror man, at Ebbesens anden artikel om englænderkrigene, som blev trykt i årbogen for 1941 under titlen "Begivenheder i Sorø Amt under Krigen med Englænderne 1807-14", er udtømmende for emnet, bliver man sørgeligt skuffet, for i virkeligheden vedrører denne artikel for det første kun årene 1807-08, og for det andet fokuserer også denne artikel i nogen grad på maritime forhold, herunder

skansearbejderne, i hvilken forbindelse Ebbesen igen kommer ind på forholdene på Omø og Agersø, men også har en beskrivelse af befæstningsarbejderne ved Korsørs kyster.

Af militære begivenheder inde i land anfører Ebbesen dog fremmede troppers indtog i Ringsted, Slagelse, Skælskør og Korsør fra 31. august 1807 og de nærmest følgende dage, i hvilken forbindelse der forekom nogle episoder, dog uden større dramatik. Endvidere skildrer Ebbesen ret kort de spanske hjælpetroppers ankomst til Sjælland i maj 1808 og senere skæbne. (Om dette eksotiske indslag i krigen vil årbogen for 2008 bringe en artikel eller to).

Da der imidlertid fra en af samtidens danske officerer findes nogle udmærkede erindringer vedr. nogle af begivenhederne i Sorø Amt, som dækker årene 1811-14, er vi ikke så ilde stedt som først antaget. Disse erindringer er endog blevet publiceret af E. G. E. Bodenhoff, nemlig i tidsskriftet "Museum", årgang 1894, 2. halvbind, under titlen "En Officers Optegnelser. Af Dagbøger og Breve fra Aarhundredets Begyndelse", vel

at mærke i to dele: hhv. s. 137-187 og s. 218-281.

Ebbesen har udnyttet en artikel i "Museum" for 1893 til sin egen artikel i 1941, men synes ikke at have bemærket, endsiges brugt, det nævnte erindringsstof i "Museum" for 1894, hvad der kan skyldes den noget intetsigende overskrift, som erindringerne fik, og da dette stof i det hele taget synes at være gået i glemmebogen for eftertiden, er det berettiget at fremdrage det på ny.

Her må det dog indskydes, at militærhistorikeren K. C. Rockstroh (d. 1942) kender til og i DBL nævner artiklen i "Museum" for 1894, i hvilken forbindelse han nævner andre værker af Bodenhoff, som "havde fortjent en mere omhyggelig udgivelse" (se DBL 1982, uddybet i litt.fortegnelsen). Det samme kunne siges om "En Officers Optegnelser" – og det være hermed opfyldt!

Det må ikke forbigås, at vi også på anden vis har nogle gode skildringer af det militære leben i Sorø Amt under de urolige år 1810-15, nemlig i form af amtsfuldmægtig Harhoffs breve, som blev udgivet i 1912 (se litt.fortegnelsen). Som ansat på Sorø Amts kontor hos amtmænd Stemann i Sorø var Harhoff ganske tæt på begivenhederne. I brevene figurerer ikke bare dragonregimentet, men også og især andre militære enheder såsom jægerkorpset. Således supplerer de to sæt kilder hinanden på bedste vis. Ønsker man at læse en skildring på

dansk, som gengiver opfattelsen, som de fjendtlige tropper (eller i al fald en del af dem) havde af krigen og dens forløb, og som er mere el. mindre samtidig med Müllers affattelse af sine erindringer (se næste afsnit) kan det også lade sig gøre: under overskriften "Hannoveranerne paa Sjælland 1807" er der i "Historisk-geographisk Archiv" for 1842 bragt en sådan fremstilling (se nærmere i litt.fortegnelsen).

Om den første og om denne udgave af G. Müllers erindringer

Det var kaptajn E. G. E. Bodenhoff¹, som i 1894 forestod udgivelsen af nogle skriftlige efterladenskaber fra G. Müller, som denne underskrev sig selv i sine breve, men hvis fulde navn var Frederik Gotthold v. Müller. Til baggrunden for Bodenhoffs interesse i at udgive papirer af Müller hører, at han var dattersøn af denne og har kendt ham personligt.

Efterladenskaberne bestod dels af erindringer, omhandlende Müllers liv fra hans fødsel til november 1815 og iflg. Bodenhoff nedfældede i 1840'erne, dels af nogle dagsbogsnotater og breve.

Müllers dagbogsføring blev påbegyndt, da han blev sekondløjtnant i 1810. Således havde han værdifulde optegnelser at støtte sig til, da han ca. 30 år senere skrev sine erindringer om krigsårene.

Skønt dagbogsnotaterne og brevene udgør den mindste part af det materiale, som Bodenhoff valgte at offentlig-

liggøre i 1894, nævnte han kun dagbøger og breve i undertitlen.

Da de af Bodenhoff gengivne dagbogsnotater og breve udelukkende vedrører tiden fra november 1815 og frem, hvor Müller befandt sig i Frankrig, kan vi her se helt bort fra disse kilder, og med hensyn til erindringsdelen tager jeg i det følgende stort set kun de afsnit med, som har med Sorø Amt at gøre, idet der dog er lavet forbindende overgange på grundlag af Müllers bemærkninger.

Bodenhoff har selv forsynet sin gengivelse med uddybende noter, men de er meget få og kun af biografisk art. Jeg har derfor udarbejdet et helt nyt og meget udvidet noteapparat til nærværende udgave.

Desuden må det understreges, at jeg har valgt at bibeholde den ortografi, som Müller eller rettere i hvert fald Bodenhoff har brugt i "Museum"; jeg har ikke studeret det originale manuskript, som Bodenhoff i øvrigt i visse få tilfælde tilsyneladende gengiver forkert. En modernisering af ortografien ville dog, synes jeg, forringe autenciteten; nødvendige, tekstmæssige korrektioner er henvist til noteapparatet. Endelig må det præciseres, at underrubrikkerne er skudt ind redaktionelt af undertegnede.

Kort om erindringerens forfatter

Frederik Gotthold v. Müller² er født 17. juni 1795 som præstesøn i Fjellerup ved Grenå. Faderen hed Thomas Høeg Møller og moderen Dorothea,

Frederik Gotthold Müller (1795-1882). Som officer i Prins Ferdinands Dragonregiment under Englandskrigen 1808-14 og tiden derefter kom han vidt omkring, men var i årene 1811-15 meget af tiden i kantonnement på Sjælland, især i Sorø Amt. Litografisk brystbillede fra 1. halvdel af 1850'erne, trykt på Emil Bærentzen & Co's lithographiske Institut og udgivet af L. J. Flømand, begge dele København.- Det Kongelige Biblioteks Kort- og Billedsamling.

f. Kallager. Som 3-årig kom han med sine forældre til København.

Slaget på Reden den 2. april 1801 gjorde et uudsletteligt indtryk på drengen. Den 1. februar 1802 døde hans far, kun 42 år gammel, men moderen giftede sig igen i 1803 med Engelbrecht Severin Bentzon, kontrollør ved det schimmelmanske sukkerraffinaderi på Christianshavn; Gotthold omtalte dog moderen og den ny stedfader som sine "Forældre".

Rystet og krænket blev den meget unge Gotthold for alvor, da englemanden tog flåden i september

Alsted Møllegård, som ejendommen så ud i 1914, da den blev fotograferet til værket Danske Gaarde, II Samling, bd. IV, s. 592. (Ældre billeder af gården findes næppe). Stuehuset er yngre end 1812 (vel fra ca. 1850), hvorimod staldlængen t.v. efter dens byggemåde har ligget der siden sidst i 1700-tallet. Her havde Dragonregimentet stabskvarter i 1812, da generalmajor Güldenchrone ejede stedet.

1807. Året efter begyndte knægten, hvis fædrelandskærlighed var vakt til live, sin militære karriere som frikorporal i Sjællandske Rytteriregiment, og som 15-årig fik han sidst i 1810 rang af sekondløjtnant.

Da eksercerskolen for "Sjællandske Rytteriregiment" og for den sags skyld også de sjællandske dragoner lå i Næstved, flyttede Müller dertil i marts 1811 med henblik på den videre uddannelse - og her vil vi overlade Müller ordet.

II. Müllers erindringer Indkvartering i Alsted og Høm

"...Efter endt Skoleexamen i December 1811, hvor jeg stod mig brillant, forlod jeg Næstved ... og meldte mig ved Prinds Ferdinands Dragonregiment³, hvis Kommandant var Oberstlieutenant H. v. Flindt⁴, den senere Kavalleri-Inspektør.

Stabskvarteret var Alsted ved Sorø. Jeg blev ansat ved 1ste Eskadron,

for hvilken Regimentskommandøren selv tillige var Chef, men som kommanderedes af Sekondritmester Sigismund v. Gæhler⁵, som laa i Aldsløv Mølle⁶. Jeg fik Kvarter i Høm og var eneste Officer ved Eskadronen foruden Gæhler, thi Premierlieutenant Longhi⁷ var lærer ved Exercerskolen og C. Flindt⁸, en Søn af Regimentschefen, paa Veterinærskolen. Da jeg med Gæhler meldte mig hos Oberstlieutenanten, var Modtagelsen meget kort og kold: "De kan vel nu lære os en hel Del, siden De har været saa længe paa Skolen!" Jeg bukkede og tav. Nielsen, den senere Kavallerigeneral⁹, var lige bleven Regimentsadjutant.

Mit Kvarter, den store Gaard i Høm, eiedes af en Forsberg, en Svensker¹⁰, der havde ægtet min Moders Kusine, Kapitain Mandix's Enke, fra den... hollandske Mølle ved Helsingør¹¹. Jeg traf da her bekendte Veninder og blandt dem min første Kjærlighed og min hemmelig trolovede Brud,

Meta Bruun¹². Det var jo meget rart, men her kølnedes imidlertid dog Kjærligheden en Del.

For mig var det et Held at komme under en saa streng, men tillige dygtig officer som Flindt, og da han saa min Flid og gode Villie, fattede han efterhaanden megen Godhed for mig, og jeg var bestandig i hans Yndest. Han tog selv megen Del i Eskadronens Øvelser. To Gange ugentlig bleve Remonterne redne af Officerer og Underofficerer under hans Opsyn. Tilridningen skete paa aaben Mark, ofte i Sne. Han holdt strengt paa Orden i Kvartererne og visiterede dem nøie, og da vankede der Skjænd for Officerer og Prygl for Menige, naar der fandtes Uorden.

Min Ritmester, v. Gæhler, hvem jeg næsten daglig besøgte, var en lystig, godmodig, meget letsindig Mand, skilt fra sin Kone¹³, som senere blev gift med Grev Baudissin. Kyskhedslærdomme fik jeg ikke hos ham. Han fortalte mig ofte om sin smukke Søster¹⁴, som han i flere Aar ikke havde set, da hun levede med Moderen, dels i Altona, dels i Tyskland¹⁵. Han sagde engang for Spøg: "Det var en Kone for Dem". Hverken han eller jeg anede, at en saadan Lykke skulle blive til Virkelighed. Mine Forældre sendte mig ofte nogle Flasker Vin, som dengang formedelst Krigen med England og Søfartens Standsning hørte til Sjældenhederne; jeg tog da gjerne over til Gæhler og delte min Vin med ham.

"Den store Gaard i Høm" er Müllers betegnelse for Svend Forsbergs daværende besiddelse, hvad der kun kan være lig med "Ditlevshøj" (matr. nr. 2A af Høm by), som er gengivet på dette anonyme fotografi fra 1898, set fra nordøst med Høm kirke i baggrunden, og som Svend Forsberg ejede som arvefæster fra juli 1811 til juni 1817 (venligst oplyst af Historiens Hus – Arkiv i Ringsted den 8. nov. 2007). På det tidspunkt, hvor gården er blevet fotograferet, har den fået nyt, grundmuret stuehus, men de stråtekte udlænger i bindingsværk på begge sider af landevejen, der kan anes ved poppeltræerne, kan udmærket gå tilbage til Forsbergs dage. Desværre eksisterer gården slet ikke mere. Fot. Historiens Hus – Museum og Arkiv, Ringsted.

Uheldet ved Englerup Mølle eller hestens flugt over plankeværket

En Ridetur, der kunde være kommen mig dyrt at staa, men som gik heldigt, havde jeg i Marts samme Aar, da jeg en Dag red en Dragonhest, som var Durchløber, ene hjem ved Middagstid fra min Ritmester. Noget førend Englerup Mølle, som jeg skulde passere, blev Hesten bange for en Hund, og nu seilede vi, - min ene Tøile sprang. En Dragon, der hændelsesvis gik paa Vejen, sprang rask til, greb i Tøilen, saa sprang den anden med; vi seilede videre og tog Kursen lige imod Mølleledammen, hvor der endnu laa Is. Frygtende baade det kolde Bad og Møllehjulet, anstrængte jeg mig af alle mine Kræfter med at hale i den tilbageværende Del af venstre Tøile og fik Hesten vendt imod et Plankeværk, der var klods paa min venstre Side. Dog, den parerede ikke, som jeg havde haabet, men gik over Plankeværket med mig. Dette var for nær, til at Springet kunde lykkes, Bagbenene fik den ikke med sig - og nu laa vi begge to i Møllerens¹⁶ Grønkaal til stor Forskrækkelse og Forbauselse for to unge Damer, der spadserede i Haven for at slikke lidt Solskin paa en af de smukke Dage, som Marts jo kan have. Jeg og Hesten kom snart paa Benene uden videre Skade, end at jeg havde stødt Huden af Albuen og tilsmudset Uniformen. Jeg kom ind i Møllen til Hr. Jacobsen, fik et Glas Vand, blev tørt af, laante en Vandtrendse¹⁷, satte mig op igjen og red videre; jeg havde vel en lille Mil tilbage. I Begyndelsen gik det meget godt, men snart løb den igjen med mig, og det lige til den løb Hovedet

imod Porten paa mit Kvarter, uden at den dog faldt. Her havde jeg ellers min største Angst, thi Porten havde en Laage, der sædvanligen stod aaben for Fodgængere; min Lykke var, at der den Dag var lukket, thi ellers havde jeg jo risikeret at blive knust i Porten ...

Det hørte sig til dengang, at Eskadronscheferne gjorde sig betydelige Fordele af Furagen, som leveredes fra Landbefolkningen. Da jeg laa detacheret i Høm, fik jeg Ordre af Gæhler til maanedlig at levere et vist Kvantum Havre. Jeg var ukyndig i, hvorledes jeg skulde bære mig ad dermed; men Korporal Holgersen¹⁸, der hørte under mig, vidste Besked. Bønderne leverede høitoppet Tønne, og den blev strøgen dybt; desuden faldt der i Bønderstaldene altid noget af pr. fas et nefas¹⁹. Gjødningen betød derimod ikke noget paa de Tider.

Prinsen så på "maltsåning" i Ringsted

Tidlig dette Foraar 1812 kom Prinds Ferdinand første Gang til Regimentet og blev indkvarteret paa Postgaarden i Ringsted²⁰. Hans kongelige Høihed begyndte her at exercere med Regimentet. Exercerpladsen var meget indskrænket og omgivet af tilsaaede Marker, som ikke maatte betrædes. Ved en Afmarche med Delinger, stødte 1ste Deling, som jeg førte, paa en Rugmark; jeg gjorde derfor Holdt. Adjutant Nielsen kom jagende for at spørge om Aarsagen. "Der er saaet!" "Hvad er der saaet?" spurgte han og Prindsen. Jeg, som var kaad, svarede: "Der er saaet Malt." Nielsen, som ikke havde Idé om Udsæd, gjen-

Englerup Mølle. Der er løbet meget vand ud i mølledammen, og bygningerne er ændret en del siden Müllers uheld i 1812. Fotografi fra ca. 1980. Foto Historiens Hus – Arkiv, Ringsted.

tog: “Der er saet Malt, Deres kongelige Høihed.” Prindsen var ogsaa tilfreds med den Besked.

Uanstændig sang - og eksercits i København

Regimentet marcherede i Mai til Kjøbenhavn for dér at deltage i Exercertiden. Prindsen fulgte det paa Marchen den første Dag. Tyskerne ved 1ste Eskadron bleve samlede i Teten for at synge og sang mest uanstændige Sange, der morede Prindsen. Kommandør Badenfleth²¹, Prindsens Adjudant, der ogsaa red med, vred sine Hænder. Næste dag blev det i Regiments-Ordren forbudt Flindt at synge uanstændige Sange, naar Prindsen var nærværende. Regimentet laa, saa længe Exercertiden varede, i selve Kjøbenhavn, og jeg fik Kvarter hos mine Forældre paa Sukkerhuset ...”

Kantonnement i bl.a. Holbæk Amt

Vi springer her nogle afsnit i Müllers erindringer over, idet regimentet i 1812-13 ikke var stationeret i Sorø Amt. Fra en gang på sommeren i 1812 lå regimentet nemlig i kantonnement i Holbæk Amt og blev her frem til foråret 1813, afbrudt af et kortvarigt kantonnementsophold øst for Roskilde i efteråret 1812, da “der var Tale om en Landgang i Skaane”²².

Efter eksercertiden i maj 1813 i København foretog regimentet manøvrer på Ledøje-egnen og marcherede derefter igen til Holbæk Amt. Her fik det dog ordre til at drage videre til Holsten, idet Napoleon i oktober havde tabt slaget ved Leipzig til briterne, preusserne og østrigerne, og de danske tropper var blevet

skilt fra de franske på retræten fra Lauenborg.

Den 5. december 1813 begyndte regimentet at gå til Korsør, hvorfra det krydsede Store Bælt "uden videre Oplevelser". Den 16. december nåede man frem til Flensborg. Imidlertid ønskede den danske regering nu våbenstilstand, men en betingelse fra fransk side for det var, at de danske soldater rømmede Slesvig.

I øvrigt blev Müller i 1813 forfremmet til premierløjtnant.

Fr. d. VI's ufrivillige ophold på Sprogø

Müller var i Kolding med regimentets 4. eskadron, da fredsslutningen i Kiel blev forkyndt for denne d. 19. januar 1814 (hos Bodenhoff står fejlagtigt datoen den 19. december, red.). Müller beretter: "Hvorledes jeg blev til Mode, kan jeg ikke beskrive! Freden i Kiel, der tog Norge fra Danmark: det var Ruslands store, høimodige Løfter efter Englands Røvertog 1807. De smaa Stater ere ilde stillede!"²³.

Om den ydmygede kong Fr. d. VI's overfart over Store Bælt på rejsen tilbage fra Kiel via ophold på Hindsgavl til København har Müller følgende at berette (vom Hörensagen):

"Overfarten over Bæltet maatte ske med Isbaade, og Kongens Baad var nær ved Korsør, da en Isflage nødte den til at vende om og gaa til Sprogø. Her maatte Kongen med

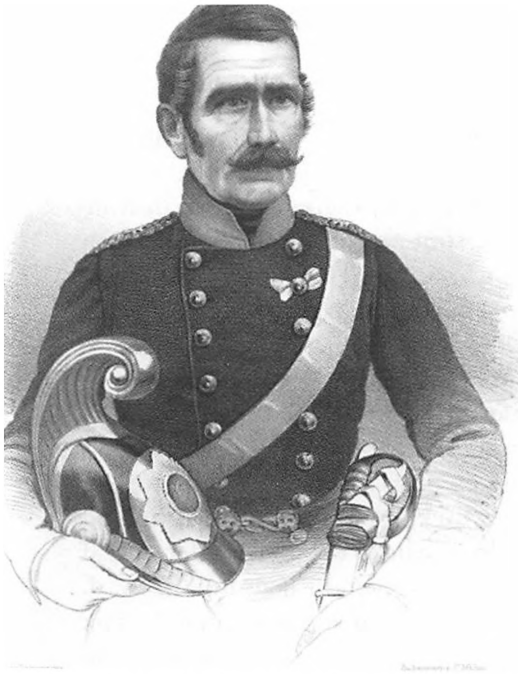
Følge opholde sig en fem-sex Dage og var nær ved at lide Mangel, thi Forbindelsen var afskaaren til begge Sider, og paa hele Øen fandtes dengang kun et daarligt Hus og ingen Bekvemmeligheder. Prinds Ferdinand fulgte Kongen."²⁴

Müller, der i februar var kommet over på Fyn, måtte om foråret vende næsen mod Slesvig igen, da franskmændene truede med at rykke ind i Holsten, fordi Norge ikke var kommet under fransk overhøjhed, og her får Müller atter ordet:

"Prinds Christian, der fra 1813 var Guvernør i Norge, havde nemlig af Nordmændene ladet sig udraabe til Konge paa Eidsvoll og givet dem en Forfatning, "den norske Konstitution"; men det endte jo uheldigt med dette Kongedømme"²⁵.

Ritmesterens bryllup i Ringsted

Længere hen paa Sommeren 1814 droge vi atter fra Slesvig for over Fyen at marchere til Sjælland... Regimentet havde faaet Oberstlieutenant Jacob v. Flindt²⁶ til Kommandør og marcherede altsaa nu til Sjælland, hvor det, fordi det var blevet oprettet under Syaarskrigen (englænderkrigen 1807-14, red.) og endnu ikke havde nogen fast Garnison, blev lagt i Kantonnement. Jeg, der atter var kommen tilbage til 1ste Eskadron, kom til Ringsted, hvor ogsaa Ritmester Gæhler var. Han blev her den 9. September viet til sin anden Kone Nicoline Mønster af sin Svoger, Provst Mønster (senere Biskop i Aarhus)²⁷ ...

Carl Ludvig Henrich Flindt (1792-1856). Officer i Prins Ferdinands Dragonregiment 1810-19 og dermed en af Müllers officerskammerater. Ryttergeneral under Treårskrigen. Kommandant i Itzehoe 1848. Begravet på Frederiksberg kgd. i Slesvig by. Litografisk brystbillede fra 1. halvdel af 1850'erne, trykt på Emil Bærentzen & Co's lithographiske Institut, København.- Det Kongelige Biblioteks Kort- og Billedsamling.

Selskabelig indkvartering i Sorø

I Foraaret 1815 blev jeg forsat til den halve Eskadron, som laa i Sorø. Her var en meget behagelig Omgang, og da især i det Flindtske Hus²⁸, hvor Frøken Caroline nylig var bleven konfirmeret²⁹. Hos Geheimeraad Urne³⁰ var der ogsaa meget selskabeligt. Han havde tre smukke Døtre, af hvilke den ældste blev Hofdame hos Prindsesse Caroline Amalie³¹, men en sørgelig Skjæbne ramte dem dog alle tre, idet de alle senere gik fra Forstanden.- Hos General Castenskjold paa Frederikslund³² var der hver Søndag aabent Hus, og mangan behagelig Søndag har jeg tilbragt dér

med Flindts. Selskabet bestod dog mest af Ældre, saasom Urnes, v. d. Osten³³, Juels fra Nordruplund³⁴ og flere. Mange Officerer vare vi ikke i Sorø, idet der foruden Oberstlieutenanten og mig kun var Lieutenant Johannes Friis (senere Hofjægmester og Eier af Lyngbygaard)³⁵, Lieutenant Berner, der snart kom til Hestgarden³⁶, samt Regimentskvartermester Holm³⁷. Af Originaler var der Professor Molbech³⁸ og en Baronesse Wedel-Jarlsberg³⁹, som man var bange for at møde, thi hun engagerede En uden videre til at ledsage sig Byen rundt paa Visiter.

General Güldenchrone, der var Kommandant i Nyborg, da Spanierne overrumplede Fæstningen, boede nu i Sorø⁴⁰. Det var om ham, at Lieutenant Rosenørn⁴¹ 1816 kaptajn a la suite i infanteriet gjorde følgende mindre smukke Karade: "Mit Første er en hollandsk Mynt, mit andet er en Kongens Pynt, og ta'er Du hele Stadsen, saa har Du Nyborgs største Asen".

Fr. d. VI modtages nær Fjenneslev på hjemrejsen fra kongressen i Wien

Om Foraaret 1815, da Napoleon, ved fra Elba at lande i Frankrig, havde opløst Kongressen i Wien, vendte vor uforglemmelige Frederik Den Sjette hjem fra denne. Vi Officerer mødte midtvejs imellem Sorø og Ringsted for at modtage ham. Hans Majestæt ventedes om Aftenen, men vi ventede hele Natten indtil næste Middag, førend han kom. Dengang var der ingen Dampskibe, men kun Færge-

jagter over Bæltet⁴². Jeg havde den Lykke at skulle være Ordonansofficer hos Kongen. Da jeg meldte mig hos Allerhøistsamme, sad han paa en aaben holstensk Vogn med fire egne Heste for. Overhofmarskalk Hauch⁴³ sad hos ham, Kammerherre v. d. Maase⁴⁴ hos Kudsken. Kongen sagde til mig: "De har nok ventet længe paa mig?" "Siden iaftes, Deres Majestæt." "Det er ikke min Skyld, men mine Vogne kunde ikke komme over Bæltet; jeg har ventet efter dem, og maatte dog tilsidst kjøre uden dem."

Det støvede stærkt, og da Eskorten udenfor Ringsted red forbi Vognen, red den mig og Hest overende. Jeg kom ingen Skade til, men gav Ondt af mig til Eskorten. Kongen sagde formildende: "Den kunde ikke gjøre for det, den kunde ikke se for Støv; stødte De Dem?" "Nei, Deres Majestæt." Kongen var et Øieblik af Vognen i Ringsted Postgaard. General Bülow⁴⁵, som kjørte lige bag efter Kongen, kastede Penge ud blandt Almuen paa Gaden.

Løjtnant Friis døden nær i Ringsted

Da Hans Majestæt atter kjørte videre, og Officererne, som rede foran Vognen, skulde sætte sig i Gang, faldt Lieutenant Friis først tilbage paa Hesten og derefter ned paa Stenbroen. Der blev strax gjort Holdt, og Friis bragtes som død ind i et Hus. Kongen sendte mig hen for at spørge til ham. Da jeg kom ind, havde den tilkaldte civile Læge⁴⁶ lagt Friis paa et Bord, løst hans Halstørklæde, knappet Uniformen op o.s.v. Han

angav det for at være et Slagtilfælde og udtalte, at Friis var død. Denne Meddelelse bragte jeg altsaa til Kongen, som meget beklagede det, men dog spurgte: "Har han ikke drukket for meget ved at vente hele Natten?" Det kunde jeg benægte, thi vi havde tværtimod fastet, og det var snarere Flouhed og Mathed, der havde frembragt denne sørgelige Virkning, end nogen Slags overdreven Nydelse. Der blev nu kjørt igjen, men da vi kom ud af Byen, vilde Forløberne - der vare af det sorte Spænd - tage Reisaus. v. d. Maase løb hen ad Vognstangen og fik dem saaledes standset. Nu bleve de spændte fra, og Kongen kjørte med to Heste til næste Skiftested⁴⁷, hvor Hans Majestæt entledigede os. Da jeg kom tilbage til Ringsted, var min første Gang til Friis. Han laa endnu som Død paa Bordet; dog ganske kort Tid efter slog han Øinene op og saa sig forvildet omkring. Hans første Udbrud var "Jesus Christus!" Han kom sig heldigvis meget snart og var et Par Dage efter lige saa rask som sædvanlig...

Fransk jubel eller hvem ringede klokken for i Ringsted?

"Jeg var i Ringsted den Dag, Efterretningen kom, at Napoleon var undsluppen sit Fangenskab og var landet i Frankrig. Der overnattede just i Byen en Afdeling franske Soldater, russiske Krigsfanger, der havde taget Tjeneste i Sverige, hvor der af disse Fransk mænd blev oprettet et eller flere Regimenter, som bleve kaldt "Royal Suedois". Da Norge havde underkastet sig, bleve de afskedigede og nu sendte etappevis

hjem igjennem Danmark. Da disse Franskmand hørte Efterretningen om Napoleons Landgang, begavede dem hen til Kirken, - Kirkeklokken hang dengang ikke i et Taarn, da dette manglede, men i et Stillads udenfor Kirken⁴⁸, - og nu begyndte de at kime med Klokken og raabe "Vive l'Empereur!" Derpaa begavede sig glade til deres Kvarterer.

Mod fjerne horisonter fra Ringsted og Sorø af i sommeren 1815

Der var ingen Exercertid i Aaret 1815, og Regimentet havde slaet sine Heste paa Græs. Jeg var permitteret til Kjøbenhavn ... Oberstlieutenant Flindt var ogsaa i Kjøbenhavn. Han erfarede, at Regimentet skulde marchere med det Kontingent danske Tropper, der skulde sendes imod Napoleon ... Jeg tog Afsked med mine Forældre ... I Sorø stødte jeg til Eskadronen de første Dage i Juli Maaned.

Søndag den 9. Juli 1815 efter Christi Fødsel brød Eskadronen op fra Sorø og Ringsted, og da der den Dag var Kassationskommission, ved hvilken Gæhler maatte være nærværende, førte jeg Eskadronen til Slagelse. Dagen efter blev jeg beordret til at reise forud og gjøre Kvartér paa den videre Marche indtil Itzehoe, da vor Regimentskvartermester, hvis Forretning det jo var, havde faaet Tilladelse til at reise forud til Møgeltønder for at besøge sin Moder.

Fugtig sejlads over Storebælt

I min nye Egenskab forlod jeg Korsørd den 11te og indskibede mig med et

talrigt Selskab, bestaaende af Holm, Kapitainerne Friboe⁴⁹ og Koye⁵⁰ af Artilleriet, nogle Herrer af Bureauet⁵¹ og en Pastor Zimmerman fra Falster⁵². Da alle disse Herrer vare velforsynede med Viktualier og et udmærket Flaskefoder og tillige vare meget gjæstfrie og venlige, gik Tiden særdeles behageligt over Bæltet. Konversationen var munter, og mangt et Glas blev tømt for at drukne Grillerne i de otte Timer, Seiladsen til Nyborg varede."

III. Afslutning

Her vinker vi farvel til Müller, da vi kommer uden for Sorø Amts grænser, og tager ordet fra ham for at gøre en længere historie kort:

Baggrunden for danske hærafdelingers indrykning i Frankrig var en bestemmelse herom i fredserklæringen, vedtaget på Kongressen i Wien, idet de allierede lande skulde besætte dette land, indtil dets forhold til de øvrige magter i Europa var ordnet. Til den ende skulde Danmark stille 15.000 mand, heriblandt Prins Ferdinands dragoner. Tropperne – under fælles ledelse af prins Frederik af Hessen - afgik i sommeren 1815.

Da Napoleon tabte slaget ved Waterloo d. 18. juni 1815, blev de allieredes fremmarsch sat noget i bero, men sidst i 1815 dannede de allierede en ny hær, der havde til fortsat formål at okkupere Frankrig. Her bidrog Danmark med 5.000 soldater, inddelt i 2 brigader, som Prins Ferdinands Dragoner blev fordelt imellem.

G. Müller og hans kammerater nåede den 18. januar 1816 frem til den franske grænse. Paris blev "indtaget" natten mellem den 27. og 28. december 1816.

Der var amoriner i den franske luft, så Müller, der ellers efter "bruddet" med Meta Bruun havde engageret sig til anden side med en pige i København, blev forelsket i selveste ritmester Gæhlers datter Marie Carolina Ferdinanda Augusta (1791-1861), hvad alle parter - efter nærmere overvejelser - gav deres samtykke til, og den 21. april 1818 blev han gift med hende på slottet Oppy. Det blev et lykkeligt ægteskab, der varede i 43 år.

Den 8. november 1818 brød regimentet op for at vende tilbage til Danmark. Af hensyn til hustruen købte Müller en "engelsk Vogn" i Lille, som blev trukket af to heste, af hvilke den ene var lig med den durkløber, som var løbet løbsk ved Englerup Mølle i 1812, men den lange hjemtur gen-

nem Belgien, Holland og Tyskland gik uden problemer.

Da regimentet kom til Jylland, fik det endelig fast garnison med tre eskadroner i Aarhus og en i Skanderborg.

Müller og hans nygifte kone fortsatte over Fyn til København for at holde orlov dér fra ankomsten i begyndelsen af januar 1819 til 1. maj samme år. Derefter installerede de sig i garnisonen i Aarhus, hvor de boede de følgende år. Fra 1833-56 var han adjutant hos arveprins Ferdinand ved hoffet i København.

Under Treårskrigen optrådte Müller helt modigt som oberst, bl.a. i fægtningen ved Aarhus den 31. maj 1849. I 1856 fik han titel af generalmajor af kavalleriet. I 1860 blev han afskediget i nåde.

Den 9. januar 1882 afgik Müller ved døden i en alder af næsten 87 år.

Noter:

- 1 Ernst Gotthold Emil Bodenhoff (1852-1934), officer (kaptajn ved Livgarden pr. 1894, afsked fra hæren i 1905) og forfatter af flere militærhistoriske værker om første halvdel af 1800-tallet, især vedr. Treårskrigen.
- 2 G. Müllers liv er skildret ret udførligt af Bodenhoff selv på p. 137-138 som optakt til 1. del af hans artikel. For en faglig historisk vurdering se også Rockstrohs artikel om Müller i DBL, 3. udg., bd. X, Kbh. 1982.
- 3 Dette regiment var blevet oprettet i 1807 under navnet Sjællandske Dragonregiment, men da arveprins Ferdinand året efter blev konfirmeret og udnævnt til oberst - sådan var skik og brug for kongehusets sønner, fik han under sig dette regiment, som da tog navn efter ham. Arveprinsen, der fuldt ud hed Frederik Ferdinand, var født i 1792 som bror til den senere kong Chr. d. VIII. Giftede sig 1829 med prinsesse Caroline. Han var lidt ud til bens, stiftede bl.a. stor gæld på grund af spillelyst, men prinseparret blev populært i København, da det foretrak at blive i byen under koleraepidemien i 1853.- I artiklen om Ferdinand i DBL's 3. udg. (se nærmere i litt.fortegnelsen) er årstallet 1803 fejlagtigt anført som stiftelsesåret for prinsens regiment.
- 4 Henrik August Flindt (1756-1826), senere også oberst og kammerherre. Han var gift 1. gang m. Charlotte Amalie f. baronesse Knuth (1761-1824). De havde otte børn.
- 5 Carl Frederik Vilhelm Sigismund v. Gæhler (1783-1836). Sekondritmester i dragonregimentet blev han i 1807. I 1809 fik han en alvorlig irttesættelse for "upassende opførsel mod tjenesten", blev dog i 1816 eskadronchef og i 1821 major. Sluttede karrieren som kar. oberst.
- 6 "Aldsløv" må være en fejlskrivning for Alsted. Møllegården (lå og ligger) ca. 2 km øst for landsbyen. En omstændighed, som kan forklare, hvorfor netop Møllegården, der i 1782 var blevet flyttet ud af byen, blev valgt som tilholdssted for regimentsstaben, er, at ejendommen på dette tidspunkt ejedes af den pensionerede generalmajor Guldencrone, så her var man i gode hænder, selv om Guldencrone nok selv tilbragte vinteren i sin bolig inde i Sorø (jfr. n. 40). Mens Müller lå indkvarteret i Høm, lånte han i øvrigt ofte en haglriffel af en kollega, og med den skød han i februar 1812 sin første ræv og dagen efter endnu en, begge i Alsted skov (se Bodenhoff, anf. værk, p. 163).- Den sidste vindmølle på stedet blev revet ned ca. 1928-30. Møllegården findes endnu, men der er bygningsmæssigt intet tilbage fra 1800-tallet.
- 7 Joseph Carl Longhi (d. 1832), i nov. 1810 udnævnt til premierløjtnant i Prins Ferdinands Dragonregiment, i 1818 forsat til Livregimentet, afskediget 1822.
- 8 Carl Ludvig Henrik Flindt (1792-1856), søn af regimentschefen, nævnt i n. 4. Som sekondløjtnant forsat fra Husarregimentet til Prins Ferdinands Dragonregiment i 1810, i 1813 kar. premierløjtnant, 1814 premierløjtnant og fra 1816 ritmester i samme regiment, for i 1819 at blive leder af regimentets eksercerskole. Efter ophør her i 1833 steg Flindt yderligere i graderne og var under krigen 1848-50 ryttergeneral. Døde som generalmajor og kommandør for 2. kavalleribrigade.
- 9 Vilh. Theodor Wegener Nielsen (1793-1882), fra 1811 sekondløjtnant ved Prins Ferdinands Dragonregiment, i 1818 forsat til Fynske Regiments lette Dragoner som sekondritmester, oberst under treårskrigen, i 1856 generalmajor og i 1863 afskediget som generalmajor ved 2. kavalleribrigade.
- 10 Svend Forsberg (f. ca. 1768-1828), fuldmægtig, gårdejer i Høm, o. 1819 gæstgiver i Ringsted, 1819-23 forpagter på Ødemark, 1823 avlingsbestyrer på Valsølillegård, død som indsidder hos møller Schiøler i Halseby, begravet i Taarnborg. Hans kone, som han var blevet gift med i Helsingør i 1808, var enken Sophie Magdalene Erreboe (1767-1845), som hermed fik sin mand nr. tre.

- 11 Hans Henrik Mandix (1758-1807), kaptajn i Kina- og Ostindienfarten, gift 2. gang maj 1807 med enkefru Erreboe (se n. 10), men døde allerede d. 27. juli 1807. Var slægtning til juristen Jacob Mandix, Lucie Ingemanns far.
- 12 Müller havde 12 år gammel truffet den 1-2 år ældre Meta Bruun ("en Slags Kusine til mig") ved et besøg i julen 1807 hos omtalte kaptajn Mandix i Helsingør. De unge "tilsvore hinanden evig Troskab og Kjærlighed, og den varede da ogsaa til 1812", som Müller ironisk selv skriver (Bodenhoff, p. 157). Om den forsmåede Meta Bruun haves ikke yderligere oplysninger.
- 13 Anna Margarethe Henriette Kunniger (data ukendt). Hendes 2. mand, grev Baudissin, hed fuldt ud Carl Chr. Baudissin greve til Knoop.
- 14 Marie Caroline Ferdinande Augusta v. Gæhler (1791-1861). Müller forelskede sig i hende, da han seks år senere opholdt sig i Frankrig og giftede sig med hende dér (se afslutningsafsnittet).
- 15 Gæhlers forældre var den i 1797 afdøde generalmajor af rytteriet Caspar Frederik Gæhler og Elisabeth Lucie Christiane, f. v. Oertzen (1758-1843).- Bodenhoff anfører (n. 1. på p. 261) efternavnet som "v. Oertz".
- 16 Mølleren på Englerup Mølle hed, som Müller straks nævner det, Jacobsen
- 17 En trense betød egentlig en snoet tømme. Ved vandtrense forstås et hovedtøj med et særligt, bevægeligt bid med tøjleringe, der blev brugt, når heste skulle rides til vands.
- 18 Hølgersen er ikke opført i Richters fortegnelse over officerer i landeværnet (se litteraturfortegnelsen).
- 19 Latin for "med rette og urette", d.v.s. med alle midler
- 20 Postgaarden var fra gammel tid byens hotel og overnatningssted for gennemrejsende, beliggende på Nørregade. På den tid var der tale om en bindingsværksbygning, der senere blev udvidet og omsat i grundmur. Denne bygning eksisterer endnu, men nu som bankbygning (Nørregade 6).
- 21 Johan Frederik Bardenfleth (1772-1833), officer i søetaten, 1810-15 hofchef hos Prins Ferdinand. Ved sin død titel af kar. kontreadmiral.
- 22 I foråret 1812 blev Sjælland sat under alarmberedskab, idet svenskerne i april havde indgået en traktat med Rusland, som indebar, at de to lande skulle tvinge Danmark til at afstå Norge. Da Napoleon i juni 1812 gik over grænsen til Rusland, fik dette land andet at tænke på. Tingene udviklede sig hurtigt, og der opstod en ny fare for krig med Sverige i efteråret 1812, hvad der skyldtes, at Sverige i sommeren 1812 vendte sig imod Napoleon og indgik forbund med England, hvorfor danskerne igen frygtede et svensk angreb, nu støttet af den engelske flåde, på Sjælland, og så var det bedst med et modtræk.
- 23 Freden i Kiel, der blev underskrevet natten mellem den 14. og 15. januar 1814, betød, at Danmark afstod Norge som den svenske konges suveræne besiddelse mod visse territoriale indrømmelser andetsteds. Danmark måtte også frasige sig alliancen med Napoleon.
- 24 Der var dravis på bæltet, og sneen væltede ned. Kongens farefulde færd begyndte fra Nyborgsiden den 24. januar 1814. To dage senere kom man tæt på kysten ved Korsør, men måtte vende om og om aftenen søge tilflugt på Sprogø, hvor der kun var et usselt bjælkehus. Her blev kongen og hans følge i fire nætter. Først den 5. februar 1814 lykkedes det at komme i land på Sjællandssiden ved Korsør. Historien er kendt og omtalt mange steder i både national- og lokalhistorien (se bl.a. Georg Nørregaard: *Freden i Kiel 1814*, Kbh. 1954, s. 190; Mogens Lebech og N. C. D. Johnsen: *Storebælt fra Smakke til Bro*, Kbh. 1965, s. 76; Curt Asklund: *Sprogø, Korsør 1980*, s. 47; Jacob Due: *Sprogø, Korsør 1981*, s. 19 og 21; Lisbeth Pedersen, Anders Fischer og Bent Aaby: *Storebælt i 10.000 år*, Kbh. 1997, s. 317; Jørgen Nielsen: *Korsør på tværs*, 2, Korsør 1999, s. 7 (her er begivenheden refereret på grundlag af erindringer fra 1872 af Jørgen Dyrhaug, hvis far fore-

- stod isbådstransporterne i tiden o. 1814). At arveprins Ferdinand var med, er ikke nævnt nogen af de pågældende steder. De primære kilder til begivenhederne på Sprogø er indberetninger fra kongens ledsagere (se n. 32 på p. 191 hos Nørregaard).
- 25 Norges statholder ville ikke godkende fredsftalen og indkaldte til en stormandsforsamling, som igen udmundede i den grundlovgivende forsamling på Eidsvoll. Den 17. maj 1814 blev grundloven vedtaget, og Christian Frederik overtog kongeværdigheden. Den svenske konge, Karl Johan (indtil 1810 = grev Bernadotte i Frankrig), tvang den norske konge til at flygte og blev selv valgt som Norges konge den 4. november 1814.
- 26 Jacob v. Flindt (1768-1842), uddannet ved hoffet, fra 1794 virksom ved militæret indenfor Hestgarden, hvor han i 1811 avancerede til oberstløjtnant, men blev i 1814 forsat til Prins Ferdinands Dragonregiment som kommandør, med hvilket han i 1815 drog til Frankrig. Her mistede han i 1818 sin hustru. Hun efterlod ham otte børn. Flindt var generalløjtnant ved sin død.
- 27 Antoinette Noline Mønster (data ukendt), født som d. af toldinspektør Mønster i Stubbekøbing. Hendes bror Peter Mønster (1773-1830) var først inspektør og dansklærer ved Efterslægtens Skole, hvor han underviste G. Müller i dansk, og blev dernæst i 1805 sognepræst i Gyrtunge og Flinterup, 1807 tillige amtsprovst over Sorø Amt. Forflyttet til Ringsted og Benløse i 1813. I 1829 udnævnt til biskop i Aarhus.
- 28 Fam. Flindts domicil i Sorø lader sig ikke stedfæste nærmere. Hverken ved brandtaksationsforretningerne i 1811 el. 1818 opregnes nogen ejendom, tilhørende en Flindt. Enten har fam. Flindt kun i en begrænset periode o. 1815 haft et hus i byen, eller den har boet til leje i et større hus.
- 29 Anna Sophie Caroline Flindt (1797-1854), den 9. jan. 1820 gift med sin fætter, premierløjtnant C. L. H. Flindt (se n. 6). Nyligt konfirmeret (i 1815) er vel så meget sagt, når hun er født i 1797. Findes ikke under indførslerne for konfirmerede piger i Sorø kirkebog for hverken 1815 el. de nærmest foregående år. Som kraftigt antydnet i n. 28 må fam. Flindt anses som tilflyttere til Sorø o. 1814.
- 30 Christian Urne (1749-1821). Først flere års tjeneste ved hoffet, jurist 1773, og derefter amtmand forskellige steder i Jylland, fra 1794-1809 overpræsident i København, gehejmekonferensråd, g. m. Sophie Magdalene baronesse Guldencrone (1766-1851), niece til C. V. baron Guldencrone (jfr. n. 40). Boede som pensionist i Sorø, nærmere betegnet i Søgade 11, som han ejede fra 1810 til sin død i 1821, og som efter ham endnu kaldes Urnes Gård.
- 31 Den datter, som Müller her betegner som den ældste, hed Frederikke Urne (1793-1835). Hun blev hofdame hos hertuginde Louise Augusta af Augustenborg og efterfølgende hofdame hos prinsesse Caroline Amalie (1796-1881), som - gift med Chr. d. VIII - blev landets dronning i 1839. Dette nåede Frederikke dog ikke at opleve, idet hun døde fire år tidligere som indsat på Sindssygeanstalten i Slesvig. De to yngre søstre, som også fik et ulykkeligt liv, var Sophie Magdalene (1797-1855) og Christiane (1800-1869), begge døde som konventualinder på Gisselfeld. Urnes havde dog en datter, der var ældre end Frederikke, nemlig Marie Salome, født 1787, men død allerede som 22-årig i 1809; hende har Müller altså ikke hørt tale om.
- 32 Jørgen Frederik Castenschiold greve til Hørbygaard (d. 1819, 77 år gl.), indtil 1790 land- og søkrigskommissær for Sjælland m.v., samme år afskediget med generals kar., kammerherre. I 1786 erhvervede han St. Frederikslund (Kindertoftes.). I 1803 købte han i Sorø by den store gård for enden af Vestergade, i dag kendt som Trautners Gård efter en senere ejer. I 1815, da Müller kom på visit på St. Frederikslund, var godset dog overtaget af sønnen Caspar Holten Castenschiold, fra 1826 Grevenkop-Castenschiold (1780-1854).

- 33 Denne v. d. Osten er svær at identificere; der findes flere officerer af dette navn - hvis det da var en officer.
- 34 I 1804 købte major Hans Rudolph Grabow Juel godset Nordruplund (Nordrupvester s.), som han besad frem til sin død i 1818, 42 år gl. Efter ham overtog enken Franciska Hieronyma, f. Schaffalitzky de Muckadell (d. 1821) ejendommen, som i 1825 købtes af Stiftelsen Sorø Akademi.
- 35 Johannes Friis (1794-1877), sekondløjtnant 1814 i Prins Ferdinands Dragonregiment, i 1827 afskediget som ritmester, titlen af hofjægermester fulgte i 1861, kongevalgt medlem af Landstinget fra 1866.
- 36 Georg Alexander Berner (1794-1883), i 1813 udnævnt til sekondløjtnant i Prins Ferdinands Dragonregiment og i 1815 forsat til Livgarden til Hest. Senere hofchef hos prinsesse Juliane.
- 37 Henrik Hansen Holm (1787-1863), regimentskvartermester og auditor i Prins Ferdinands Dragonregiment fra 1813-1818, derefter overauditor sammesteds inden afsked i 1825.
- 38 Johan Christian Molbech (1744-1824), professor ved Sorø Akademi.
- 39 Med "Baronesse Wedel-Jarlsberg" mener Müller måske Louise Salome Wedel-Jarlsberg, f. 1753 i Kbh. som d. af Friederich Wilhelm baron Wedel-Jarlsberg til Neuenfelde og Ravnstrup (dette gods nær Herlufmagle købt 1779), d. 1826, og som i 1781 havde giftet sig i Ravnstrup med den i n. 40 nævnte Chr. Vilh. Güldenchrone, men ægteskabet opløstes i 1798. Müller kæder dog, som det ses, ikke selv disse to personer sammen.
- 40 Chr. Vilh. Güldenchrone (1747-1818), officersøn, blev selv uddannet som officer og fik rang af general-adjutant, inden han i 1783 afgik fra tjenesten, men blev i 1794 udnævnt til kommandant i Nyborg, hvor han forblev til 1809 (fra 1808 med titel af generalmajor), da han afskedigedes, fordi kongen misbilligede hans håndtering af de spanske troppers frafald i 1808. Han slog sig i 1811 ned i Sorø, hvor han overtog Torvet 7. Her boede han til sin død i 1818. Ejendommen kaldtes i en del år, både før og efter Güldenchrones død, "Güldenchrones Gaard", men fik senere navnet "Regensen".
- 41 Vel enten Peter Otto Rosenørn (1778-1847), fra 1801 kar. sekondløjtnant i Jyske Dragonregiment, 1808 kar. premierløjtnant, 1813 premierløjtnant, 1814 sekondritmester og 1829 land- og søkrigskommisær, 1838 generalkrigskommisær. Ejede og beboede fra 1830-1847 Søgade 7-9 i Sorø. Eller Henrik Chr. Rosenørn (1782-1847), 1801 sekondløjtnant i artilleriet, 1808 premierløjtnant i generalstaben, 1832 kar. oberstløjtnant, 1840 afsked som oberst.
- 42 Det første dampskib på Storebælt var "Mercurius", der blev taget i brug i juni 1828.
- 43 Adam Wilhelm Hauch (1755-1838), overhofmarskal, fysiker. Anlagde sig en samling af fysikinstrumenter, i 1827 skænket Sorø Akademi af Fr. d. VI og placeret her under betegnelsen "Hauchs Fysiske Cabinet", i dag opstillet i "Vænget". Onkel til digteren Carsten Hauch, professor ved Sorø Akademi 1827-46.
- 44 Frederik Anton Adam v. d. Maase (1773-1821), fra 1796 adjutant hos kronprins Frederik, fra 1808 overadjutant i Generaladjutantstaben, samme år udnævnt til kammerherre.
- 45 Frans Christoffer Bülow (1769-1844), fra 1796 adjutant hos kronprins Frederik, 1808 chef for den ny generaladjutantstab, 1809 generalmajor, afskedigedes ved Fr. d. VI's død i 1839 som general.
- 46 Det kan dårligt være nogen anden end distriktskirurg Friedrich von Grabell, der havde en ejendom ved Torvet i Ringsted. Han var distriktskirurg i Ringsted fra 1808-31, og han døde i Ringsted 1838. (Venligst oplyst af arkivet i Ringsted).
- 47 Der er højst sandsynlig tale om Overdrevskroen øst for Ortved.
- 48 I juni 1806 var Skt. Bendts kirke blevet alvorligt beskadiget af en brand, som opstod i det tilstødende gamle kloster. Branden gik især ud over bl.a. kirkens daværende spir over korsskæringen. Den normale klokkeringning måtte da opgives, indtil et nyt spir var bygget. Der blev

i stedet, som beskrevet her, sammentømret en slags klokkestabel (ikke nævnt i Danmarks Kirker, se litt.fortegnelsen). For bogstaveligt talt at føje spot til skade anvendte de engelske tropper i efteråret 1807 kirken som hø- og brødmagasin. Da kirken var istandsat og blev taget i brug igen i 1817, var det med nye klokker i et nyt, ret fladt tårn.

- 49 Chr. Henrik Georg Friboe (d. 1818), karakter. kaptajn i artilleriet, i februar 1812 stabskaptajn, februar 1816 a la suite. (Müller kendte desuden fra eksercerskolen i Næstved en anden officer Friboe, nemlig ritmester Henrik C. V. Friboe, d. 1823 (se Bodenhoff, anf. værk, p. 162 + note).
- 50 Anton Gustav Koye (d. 1823), 1814 sekondløjtnant a la suite i dansk Livregiment, i april 1815 forsat til Kongens Regiment.
- 51 "Bureauet" var et kontor, som sorterede under Generalstaben, officielt betegnet "Generalstabens Bureau", dette havde afløst Generalkommandokontoret.
- 52 Samuel Friedlieb Zimmerman (1769-1818), sognepræst i Gundslev 1805-1818.

NB! Forkortelsen "kar." eller "karakt." står for karakter, som anvendtes om officerer, der var ansat på prøve. Ved fast ansættelse blev man officer "af linjen".

Oversigt over kilder, værker af biografisk art og litteratur, som (udover Bodenholfs i anførte værk meddelte oplysninger) er anvendt ved nærværende bearbejdning af Müllers erindringer

Kilder og kildeudgaver:

Breve fra Fuldmægtig paa Sorø Amtskontor Conrad Harhoff til hans Ven Jacob Lund, skrevne i Aarene 1810-15. Forsynede med Indledning, Noter og Efterskrift af F. C. Matthiessen. Udg. i: Soransk Tidsskrift, 6. bind, Kbh. 1912, s. 69-349

Sorø Kirkebog, indførsler for konfirmander 1814-18. (mikrofiche på Lokalhistorisk Arkiv for Sorø og Omegn)

Brandtaksation for Sorø Købstad 1811 og 1818 (film sammesteds)

Optegnelser om Møllegården, Alsted. I Oluf P. Olsens arkiv (sammesteds)

"Mit Barndomshjem. Alsted Møllegård". Utrykte erindringer v/Erik Kristiansen, Kalundborg, 1994 (sammesteds)

Opslagsværker o.lgn.:

J. C. W. og K. Hirsch: Danske og norske Officerer 1648-1814 (håndskrevne protokoller), IV, 2. Rigsarkivet (vedr. C. F. Gæhler)

Den danske Landmilitæretat 1801-1894, udg. af Vilh. Richter, bd. I og II, trykt som manus i hhv. 1896 og 1897, nyt optryk i 1977 (vedr. alle de fra Dragonregimentet nævnte og andre officerer)

Dansk Biografisk Lexicon (herefter DBL), udg. af C. F. Bricka, bd. I, Kbh. 1887 (vedr. Bardenfleth); bd. V, Kbh. 1891 (vedr. C. L. H. Flindt og hustru samt Jacob Flindt) og bd. VI, Kbh. 1892 (vedr. Guldencrone)

DBL, 2. udg., 3. bd., Kbh. 1924 (vedr. E. G. E. Bodenhoff)

DBL, 3. udg., 4. bd., Kbh. 1980 (vedr. Ferdinand); bd. VI, Kbh. 1980 (vedr. Hauch) og bd. X, Kbh. 1982 (vedr. Peter Mønster og G. Müller)

www.kassan.dk (vedr. familierne Bodenhoff, v. Müller og v. Gæhler)

Personalhistorisk Tidsskrift, udg. ved G. L. Grove, 4. rk., 3. bd., Kbh. 1900, s. 243 (vedr. Jacobsen, Englerup Mølle; under "Spørgsmaal og Svar.")

Do., 14. rk., 6. bd., s. 116 (vedr. Forsberg og Mandix; oplysninger i art. af Knud Bierfreund og E. Juel Hansen om slægten Erreboe)

S. V. Wiberg: En almindelig dansk Præstehistorie, bd. I, Odense 1867 (vedr. Zimmermann)

Danmarks Adels Aarbog 1904 (21. årg.), Kbh. 1904, s. 495 (vedr. Chr. Urne og hustru, datteren Frederikke Urne og dennes søstre)

Do., 1908 (25. årg.), Kbh. 1908, s. 514 (vedr. baronesse Wedel-Jarlsberg)

Dødsfald i Danmark 1761-1890, udg. af Vilh. Richter, bd. I (Kbh. 1901) og bd. II (Kbh. 1905), begge i nyoptryk, Kbh. 1976

Trap Danmark, 5. udg., bd. III, 3, Sorø Amt, Kbh. 1954 (vedr. Nordruplund og St. Frederikslund)

Historiske Huse i Sorø, udg. af Nationalmuseet og Sorø Amts Museum 1982 (vedr. Urnes Gård)

Ordbog over det danske Sprog, bd. 24 og 26, Kbh. 1948 (vedr. vandtrens)

Gyldendals Fremmedordbog (af Sven Brüel og Niels Åge Nielsen), Kbh. 1993 (vedr. "pr. fas et nefas")

Litteratur:

"Hannoveranerne paa Sjælland 1807", art. i: Historisk-geographisk Archiv, udg. af J. Chr. Riise, 14. bind, Kbh. 1842, s. 195-216.

(Her anfører udgiveren Riise til orientering, at skildringen er taget som uddrag "af Ludlow Beamih's Geschichte der Königl. Deutschen Legion", uden at komme med nærmere oplysninger (forfatterens efternavn er endda trykt forkert). Reelt er der tale om et stort historisk værk af den engelske historiker North Ludlow Beamish (1797-1872): "History of the King's German Legion", der udkom i to bind i London 1832-37. Den tyske version blev udgivet samtidigt i Hannover 1832-37. Den partielle oversættelse til dansk i 1842 skyldes vel det danske tidsskrifts egen udgiver. Så sent som i 1995 og 1997 blev hhv. bd. I og II af den engelske originaludgave genoptrykt i en 5. udgave. Den tyske version udkom i 2. oplag i

Berlin 1906. Kilde til disse oplysninger: www.wikipedia.org

Danmarks Kirker, udg. af Nationalmuseet, bd. V, Sorø Amt, Kbh. 1936, s. 110, 136 og 161 (vedr. Skt. Bendts kirke)

Curt Asklund: Sprogø, Korsør 1980

la Cour: Sorøs Historie igennem 300 Aar, Sorø 1938 (vedr. Gùldenchrone og hans domicil i Sorø samt Urnes Gård, Rosenørns Gård og Trautners Gård)

Due, Jacob: Sprogø, Korsør 1981

Lebech, Mogens og Johnsen, N. C. D.: Storebælt fra Smakke til Bro, Kbh. 1965

Nielsen, Jørgen: Korsør på tværs, 2, Korsør 1999

Nørregaard, Georg: Freden i Kiel 1814, Kbh. 1954

Pedersen, Lisbeth; Fischer, Anders og Aaby, Bent: Storebælt i 10.000 år, Kbh. 1997

Vibæk, Jens: Reform og fallit, 1784-1830 (= bd. 10 i Politikens Danmarkshistorie), Kbh. 1964

Kammergave – fra fæstegård til botilbud

Af Holger Jørgensen og Helge Torm

Indledning

På Tersløsevej 22 i den vestlige ende af Munke Bjergby sogn, 1 km fra Munke Bjergby, meget tæt ved grænsen mellem det gl. Sorø Amt og gl. Holbæk Amt, ligger en større gård, kaldet Kammergave. Afstanden til Sorø er 10-11 km, og til Slagelse er den på 16 km.

Kammergave står ikke bare i overført betydning, men næsten også bogstaveligt talt i skyggen af den nærmeste ejendom mod vest: Tersløsegård, inde på det gl. Holbæk Amts territorium.

Tersløsegård kendes vel af alle som den ejendom, som Ludvig Holberg havde med at gøre fra 1745 til sin død i 1754, og den er da også med rette beskrevet i mange sammenhænge, mens nabogården sjældent ofres så megen opmærksomhed, og det til trods for, at det faktisk var Kammergave, der videreførte den landbrugsdrift, der var knyttet til Tersløsegård.

I det følgende vil det meget nære forhold, der engang var mellem de to gårde, og Kammergaves egen udvikling blive belyst nærmere, men først lidt om Tersløsegård, som Kammergave i høj grad skylder sin eksistens.

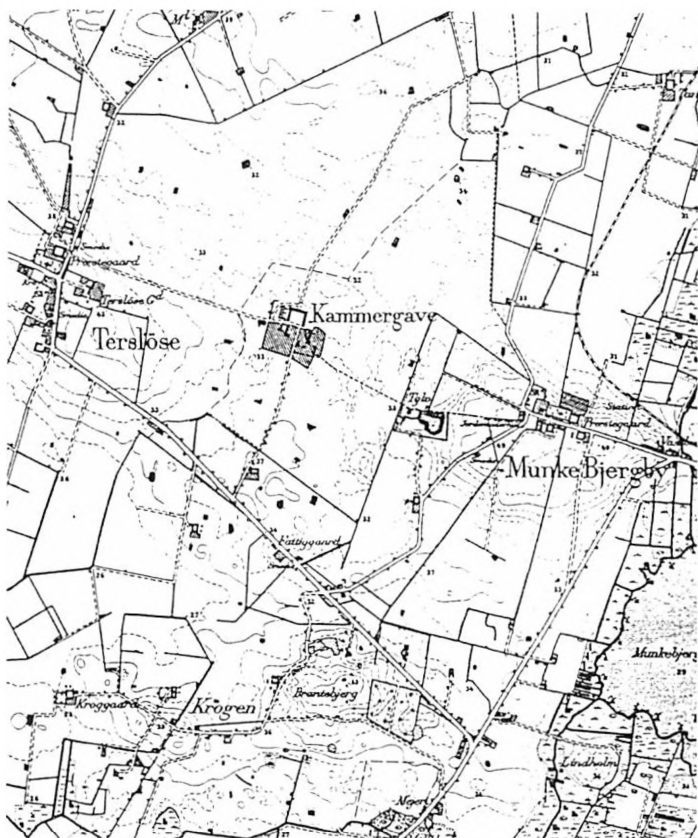
Herregården Tersløsegård - skænkes Sorø Akademi af Holberg

Tersløsegård var tidligere en gammel herregård, kendt fra middelalderen, oprindelig med tilknytning til Hvide-slægten og senere ejet af forskellige adelige slægter, men også i et kortere åremål i 1400-tallet af Roskilde Bispestol.

Den første borgerlige ejer, landsdommer, etatsråd Johannes Christensen, havde gården fra 1743 til 1745, men blev boende her til sin død i 1747. Tersløsegårds bygninger var på dette tidspunkt ret nye med et hovedhus fra 1736 og en ladegård fra 1739, opført af den forrige ejer, konferensråd Alexander Thielemann v. Heespen.

Forfatteren, professor Ludvig Holberg (1684-1754), København, købte gården i 1745. Her tilbragte Holberg de sidste ni somre af sit liv. Af gården blev der i 1747 sammen med herregården Brorup nær Slagelse, som Holberg havde erhvervet i 1740, dannet et len eller baroni (undtagelsesvis opkaldt efter ejeren: "Baroniet Holberg"), idet de to godser tilsammen havde en værdi, der oversteg 1000 tdr. hartkorn, som var den fast-

De tæt ved hinanden liggende gårde Tersløsegård og Kammergave med tilstødende jorder. På dette målebordsblad fra 1893-94 ses det, at Kammergaves overlægelse af langt størstedelen af Tersløsegårds oprindelige jorder, bl.a. bevirker, at Kammergave støder direkte op til Holbergs gamle have. Kammergaves oprindelige grænse mod vest er den bugtede, stiplede linje tæt på gården selv. Endvidere er bl.a. "Kroggaard", en overgang i Kammergaves eje, og teglværket markeret ("Tglu") midt i.

satte størrelse for oprettelse af et friherreligt len.

Hermed blev Holberg lensbesidder, men det helt specielle ved dette len eller baroni var, som fremhævet af Becker, at det straks efter indehaverens død - uden hensyn til sidelinjeslægtninge - skulle tilfalde kronen og være til gavn for en bestemt statsinstitution.

Da Tersløsegård kom til Sorø Akademi som arv fra baroniet Holberg i 1754, var godset på 400 tdr. hartkorn¹, men i 1780'erne opkøbte Akademiet jorder fra fire gårde i Tersløse og lagde dem under Tersløsegård, dog udskilt igen i 1820². Godsets jor-

der var blandt de allerbedste på Akademiets hovedgårde.

Landinspektør og arvefæstebonde Schytte

En af Tersløsegårds naboejendomme mod øst i landsbyen Munke Bjergby var en såkaldt "ufri" fæstegård på matr. nr.14 af Munke Bjergby By og Sogn, hørende til Sorø Akademiets gods. Det ufri bestod først og fremmest i, at fæsteren ikke havde fri dispositionsret over gården, og desuden i, at der af ejendommen skulle svares afgifter og skatter til ejeren. Hoveri kunne også komme på tale.

1796 skete der imidlertid en mindre omvæltning, idet landinspektør Johannes Schytte (ca. 1749-1813) som i 1789 havde fæstet gården af Akademiet, blev arvefæster af gården efter nye, moderne retningslinjer, som vi skal se nærmere på, men først lidt om den ny arvefæstebonde.

Schytte stammede fra Tersløse, hvor hans far havde haft sin bolig som præst i Tersløse-Skelbjerg pastorat i årene fra 1718-1752. Da moderen Anna Margrethe Thode blev enke, flyttede hun over i præstegårdens enkesæde.

Schytte blev som voksen knyttet til hjemegnen på den måde, at han i 1790 fik overdraget den store opgave at foretage opmålings- og udskiftningsforretninger på Sorø Akademis nordre Distrikt, oprettet efter Holbergs død, og omfattende Tersløsegård og de kalckreutzske godser (= Hellestrup Hovedgård og Niløse Ladegård).

Schytte kom således i efteråret 1792 til at lede udskiftningen af landsbyen Munke Bjergby og to år senere til at forestå udskiftningen af sin fødeby Tersløse, hvilket arbejde blev påbegyndt i 1794³.

Ved udskiftningerne blev jorderne som regel ret hurtigt omfordelt, hvorimod udflytning af gårde i de tilfælde, hvor man gik ind for det, kunne vare længere tid på grund af denne opgaves store omfang.

Præcist, hvornår gården på matr.nr. 14 i Munke Bjergby, der skulle flyttes langt ud på marken over mod Tersløsegård, også blev det, er uvist, men mon ikke den var på plads i 1796, da de nye reformtider også fik indvirk-

ning på ejerforholdene for denne gård.

Det ny arvefæsteri

Landbrugsreformerne var, således som vi har set det for Tersløse og Munke Bjergbys vedkommende, godt i gang i hele landet i de sidste årtier af 1700-tallet. Dog stod særlig et problem tilbage.

Endnu mod slutningen af 1700-tallet var ejerforholdene omkring bøndergårde almindeligvis af den beskaffenhed, at de overtoges på grundlag af et fæstebrev, som blev udstedt af den pågældende herremand eller godsejer. Bondegården var således - alt andet lige - sikret brugeren, så længe han levede, men derefter stod det ejeren frit for at finde frem til den ny fæster.

Mulighederne for omdannelse af disse livsfæstegårde til arvefæstegårde, som også kunne omfatte større gårde, så Stiftelsen Sorø Akademi positivt på, idet hoveriarbejdet på akademiets hovedgårde altid havde været problematisk som følge af, at de hoverigørende landsbyer i flere tilfælde lå langt fra dem⁴.

Sorø Akademi valgte derfor i 1795 at udnytte de nye muligheder, og her kunne man forholdsvis nemt gøre noget konkret ved Tersløsegård, da det var et gods uden personlig ejer, og fordi institutionen "Det ridderlige Akademi", som godsindtægterne skulle komme til gavn, i begyndelsen af 1790'erne var gået ned med flaget. Samtidig spillede pietetsfølelsen for Holbergs minde tilsyneladende hverken nogen rolle lokalt eller inde i Rentekammeret (sammenlignelig

med vore dages finansministerium), hvor de egentlige beslutninger om Tersløsegårds fremtid blev truffet sidst i 1700-årene.

Rentekammeret bag gave til den ny arvefæster Schytte

I 1796 skete der da det i negativ retning afgørende i Tersløsegårds historie, men samtidig for Munke Bjergby-gården nyskabende, at Rentekammeret resolverede, at Sorø Akademi skulle bortfæste 90 tdr. land af Tersløsegårds jorder (en parcel af Hovmarken, matrikuleret under nr. 3A og 3B af Tersløse By og Sogn, og beliggende nordøst for Tersløsegård) til nabogården, som samtidig fik status af arvefæsteejendom. I de første mange år var disse bortfæstede jorder formelt kun "henlagt" til Kammergave. En decideret sammenlægning blev ikke bevilget førend den 6. februar 1847.

Den første arvefæster blev som nævnt landinspektør Schytte, og han fik en flyvende start, for så vidt som han kvit og frit fik jorderne fra Tersløsegård "overdragen". Det var virkelig en gave, ja, en "Kammergave"!⁵

Vilkårene for arvefæstet for Schytte er fastlagt i et langt dokument, bestående ud over en længere indledning af i alt 19 kortere eller længere "Artikler". Det indledende afsnits første del lyder i uddrag som følger:

"Arvefæste og Skiøbrev for Landinspektør Johannes Schytte i Munkebjergby Sogn og Munkebjergby Bye paa Gaarden Kammergave, som består af Hartkorn, Ager og Eng, 11 Tønder, 3 Fierdingkar, 1 1/3 Album, og paa den ham overdragne til Gaarden henlagte Parcel af Tersløsega-

ards Hovmark, som består af contribubelt Hartkorn Ager og Eng 9 Tønder, 3 Skiepper, 2 5/11 Album.

Hans kongelige Majestæt til Danmark og Norge etc. etc. Præsident og Deputerede i Rentekammer-collegio, gjøre vitteligt:

At vi efter kongelig allernaadigst Befaling paa Sorø Akademies Vegne herved ganske og aldeles skiøde og afhænde fra bemeldte Akademie, til Landinspecteur Johannes Schytte og hans Arvinger, den paa Akademiets Gods beliggende og hidindtil af ham selv i Fæste hafte Gaard i Munkebjergby Sogn og Munkebjergby Bye, Kammergave kaldet...tilligemed den ham overdragne og til Gaarden henlagte Parcel af Tersløsegaards Hovmark...alt til evindelig Arv og Eiendom, for bemeldte Land-Inspecteur Johannes Schytte, samt hans Arvinger og Efterkommere...dog paa følgende Vilkaar:"

Herefter følger de 19 "Artikler" med opremsning af de med arvefæstet følgende rettigheder og forpligtelser, som vi af pladshensyn kun vil nævne de vigtigste af. Vi lægger ud med at nævne de vigtigste nye fordele, som en arvefæstebonde kunne nyde.

Rettigheder

Først og fremmest var der bestemmelsen om, at arvefæster Schytte måtte beholde og bruge gården som "*en uryggelig Eiendom*" for ham og hans arvinger, således at de frit kunne foretage de plantemæssige anlægsarbejder i have, mark og skov, og anlægge de fiskedamme, de måtte være interesserede i.

En helt særlig rettighed indførtes i art. 3:

"Al Slags Jagt og Jagt-Rettighed paa Gaardens Grund overlades herved gan-

dske og aldeles til Gaardens nuværende og efterkommende Ejere... imod at han og efterkommende Eiere aarligen i Akademiets Kasse erlægge een Mark Danske for Tønde Hartkorn... ”.

Både på Kammergaves og Tersløsegårds jorder var al jagt i det mindste siden Fr. II's dage efter midten af 1500-tallet forbeholdt kongen som såkaldt vildtbane, der - for at ingen, især ikke bønderne, kunne være i tvivl - blev afmærket med de såkaldte vildtbanepæle (en sådan af granit fra 1767 findes bevaret, siden ca. 1910 opsat i et haveskel på Tersløsegård)⁶. Nu var jagten - mod en vis afgift - forbeholdt arvefæsteren.

Endvidere fik arvefæsteren ret til efter 6 års forløb at sælge dele af jorderne bort, men dog lade hovedparcellen forblive på mindst 3 tdr. hartkorn (art. 4).

Arvefæstet indebar med hensyn til hoveri en stor lettelse i og med, at "alt Hoveri, af hvad Navn nævnes kan" blev afskaffet (art. 7), dog alt har en pris (se under forpligtelser).

Forpligtelser

Hvis der var grus eller sand på gården, var ejeren pligtig til at sælge det til vejforbedringer "for billig Beta-ling" (art. 2).

Ejeren skulle af gården og dens hartkorn "*erlægge alle kongelige ordinaire og extraordinaire Skatter og Afgifter ... ligesom andre Bønder, uden nogen Undtagelse*" (art. 6). Af parcellen af Tersløsegårds hovmark skulle derudover betales årlig afgift til Akademiets kasse.

Hoveriophøret skulle erstattes med hoveripenge af betragteligt omfang (se art. 7).

Sorø Akademi skulle have første prioritet i gården for alle skatter og afgifter frem for alle andre kreditorer og panthavere (art. 8).

Ved hvert ejerskifte skulle der betales rekognition til Sorø Akademiets kasse på 3 rdl. af hver tønde hartkorn, og skøder skulle påtegnes af godsbestyreren til vitterlighed før tinglysning (art. 12).

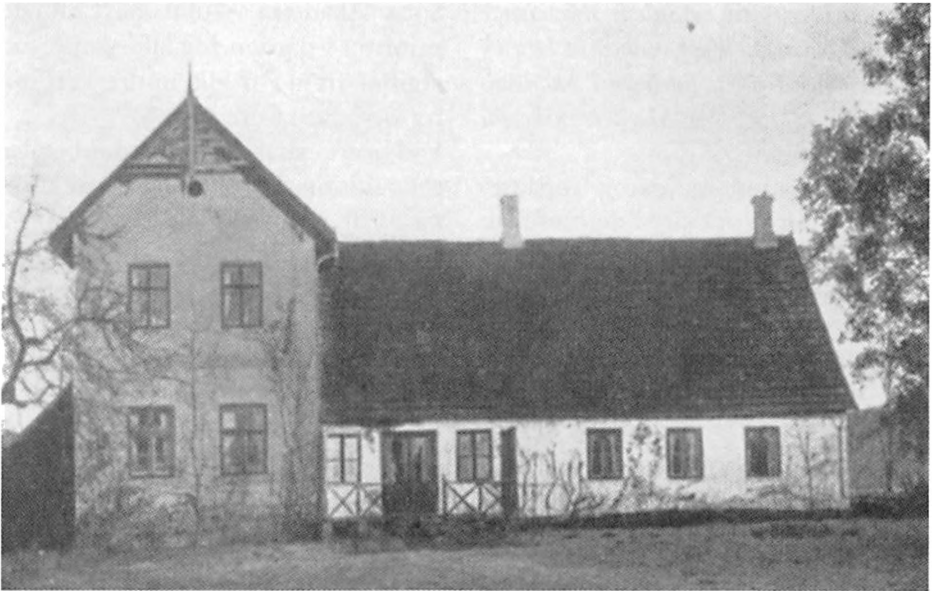
Gårdens nuværende og kommende bygninger skulle - ligesom førhen - holdes brandforsikrede (art. 14)⁷.

Korsoraner ejer af Kammergave 1798-1809

Af den hidtidige, noget spredte litteratur får man det indtryk, at Schytte boede på gården, men det holder naturligvis, fristes man til at sige, ikke. Som embedsmand var han bedre vant; hans domicil var på Akademiets hovedgård Hellestrup, hvis hovedparcel Schytte åbenbart havde i forpagtning, og som i 1806 blev afhændet som arvefæste, men da var Schytte ude af billedet. (Gården ligger nogle km. nordøst for Munkebjergby i Flinterup s.).

Schyttens tilholdssted på Hellestrup, hvor kortvarigt det end har været, fremgår om ikke andet, så af det skøde, som han sidst i juni 1798 udstedte på arvefæstegården Kammergave efter blot knap 2½ år som arvefæster dér, men i virkeligheden havde den ny arvefæster allerede i henhold til en købekontrakt af 3. november 1797 overtaget gården pr. 1. maj 1798. Skødet er underskrevet af Schytte på Hellestrup⁸.

Den ny ejer på Kammergave var - med Akademiets billigelse - korsoraneren

Det måske ældste billede af det oprindelige stuehus til Kammergave ses på dette fotografi fra senest 1907 som den lave, hvidkalkede længe. Det lå som normalt for sjællandske bondestuehuse i øst-vestlig retning, her velsagtens i afskåret stand; den høje galvbygning er tilsyneladende bygget, vel sidst i 1800-tallet, henover stuehusets vestlige ende og som erstatning for den da nedslidte beboelse.- Gengivet efter J.B. la Cour, Danske Gaarde, 1907, s. 850.

Marius Nicolai Bagger 1768-1844, søn af Hedevig Johanne Bagger (1740-1822), bedre kendt som madam Bagger. Han måtte betale 9.000 rdl. for ejendommen. Dem havde han ikke på lommen, så han måtte låne sig frem til det meste af beløbet: 6.000 rdl. af løjtnant Jacob Sass i Odense og 2.000 rdl. af sælgeren(!), altså Schytte.

Af panteobligationen fremgår det, at Bagger udover agerjorden også rådede over "en liden Lund af 700 unge Træer, som udgør 184 Tdr. geometrisk Maal", vel plantet af Schytte, og at der allerede på dette tidlige tidspunkt var et mejeri af en slags.

Bagger forpligtede sig over for Schytte til at respektere en kontrakt, som en husmand, der var på gården, hav-

de fået vedr. en huslod på 1½ td. land på gårdens udlod, hvad art. 17 i arvefæstet åbnede mulighed for. Der var desuden et husmandshus mere på ejendommen. I 1811 blev forbindelsen til den førstnævnte huslod ophævet med deraf følgende regulering af hartkorn og afgifter.

Endvidere fik Bagger i oktober 1801 kontrakt på forpagtningen af Tersløsegårds hovedparcel⁹.

Auktion over Tersløsegårds hovedparcel 1811

I 1811 fandt flere for fremstillingen her vigtige begivenheder sted. Selv om det trods alt ligger lidt ude i periferien, må det således nævnes, at Schytte dette år ophørte sit virke som landinspektør, og to år senere døde

han, ca. 64 år gl., men for at blive ved, hvad der indtil videre er sagens kerne, relationerne mellem Tersløsegård og Kammergave, skal følgende fremhæves:

Tersløsegård, som igen i 1803 havde mistet en stor del af sit areal, slet og ret 101 tdr. land (matr.nr. 2A og 2B af Tersløse By og Sogn), der som arvefæste gik til den nærliggende, men Akademiet uvedkommende hovedgård Ødemark, undergik en ny forandring i 1811, da hovedparcellen på ca. 200 tdr. land (= matr. nr. 1A af Tersløse By og Sogn) af Akademiet blev sat på auktion.

Formålet synes at have været at få mest muligt ud af, at denne store parcel nu også skulle overgå til arvefæste.

I en formulering fra byfoged Møller, Sorø, hedder det i 1813, at den 1. juli 1811 blev der holdt *"offentlig Auction over Tersløsegaards Hovedgaards Parcel ... med dertil hørende Tersløse og Skielbjerg Sognes Kirketiende til Arvefæste"*. Ved auktionen fremlagdes i øvrigt konditionerne for salget, en fortegnelse over tienden, en genpart af forpagtningskontrakten og et matrikelkort.

Det synes således klart, at arvefæstet indførtes for denne store parcel allerede ved denne lejlighed, således som det hævdes af de Fine Licht, måske inspireret af Gunnar Olsen (i Trap Danmark), modsat den opfattelse andre steder, som implicit gør gældende, at arvefæstet først indførtes i 1817. Hvorom alting er: den 1. juli 1811 blev hammeren svunget, ikke inde på en rådstue, men ude på selve ejendommen.

Akademiets forvalter siden 1805 på nordre Distrikt, Christian Rieper, der som embedsmand boede på Tersløsegård og nu fremlagde alle relevante dokumenter, bød selv på hovedparcellen i konkurrence med daværende major Georg Frederik Tillisch og godsejer C. J. Quistgaard til Vibygaard (Syv sogn i daværende Københavns Amt), som var mødt op på sin søns vegne, og det blev ham, der løb af med sejren med et bud på 15.320 rdl.

Frasalg af hovedparcellen til Kammergave i 1818

Den gamle Quistgaards rolle synes herefter udspillet, men sønnen Jørgen Carl Quistgaard fik først arvefæste og skødebrev på faderens besiddelser den 29. december 1817, da forpagtningskontrakten (iflg. Becker) eller arvefæstet (iflg. de Fine Licht) udløb, imod en årlig afgift til Akademiet på 108 tdr. og 4 skp. af hver af de tre kornsorter byg, rug og havre og 16 skilling rede sølv, men kort ind i det følgende år måtte han afhænde den nyerhvervede ejendom; fornøjelsen blev således meget kort. Der skete det, at J. C. Quistgaard blev hårdt ramt af den landbrugsøkonomiske krise, der var opstået på dette tidspunkt som følge af faldende kornpriser, en virkning af de nye tider i Europa efter Napoleons fald, og det i en sådan grad, at han måtte lade ejendommen gå videre til naboen Georg Tillisch, som straks lagde nyerhvervelsen ind under Kammergave, men fortsat brugtes betegnelsen "Tersløsegaards Hovedparcel" om denne sidste udvidelse, som formelt

set i sidste ende uforandret var Akademiets ejendom. Det blev der ikke lavet om på før ind i 1900-årene.

Tillisch, som optrådte ved auktionen på Tersløsegård i 1811, var ikke et helt nyt ansigt i området, for han var i forvejen engageret i landbrug her, idet han i december 1809 havde oprettet købekontrakt med Bagger om køb af Kammergave til en pris af 22.000 rdl., og den 9. august 1811 fik Tillisch tilskødet denne ejendom. Bagger selv var i mellemtiden flyttet til Lille Antvorskov i Slagelse.

Hertil kommer, at meget tyder på, at Tillisch fra december 1809 havde forpagtningen af Tersløsegårds hovedparcel, men denne ret, som han overtog fra Bagger, var fastsat til at ophøre pr. 1. maj 1812, en omstændighed, der kunne ligge bag auktionen i sommeren 1811.

Oberst Tillisch på Kammergave

Udvidelsen i 1818, som Tillisch kom meget billigere til, end hvis han havde måttet købe arealerne ved auktionen i 1811, gjorde Kammergave til en virkelig stor gård, som fremefter kunne klassificeres som proprietærgård, hvad ejerne ikke var sene til at udnytte titelmæssigt.

Georg Fr. Tillisch (1760-1845) var i 1794 blevet gift med Augusta Elisabeth Stemann (f. 1770 i København, d. 1835 i Sorø), et ganske godt parti, skulle det vise sig, idet hustruen var søster til Poul Chr. Stemann (1764-1855), som i 1798 overtog embedet som amtmand i det nyoprettede Sorø Amt, og som i 1801 desuden blev øverste chef for Sorø Akademis gods, hvor han bl.a. stillede sig i

spidsen for de nødvendige fornyelser indenfor landbruget.

Tillisch var uddannet som rytterofficer. Han blev i 1795 ritmester og i 1803 major. I 1811 blev han tillige betegnet som "Overbefalingsmand ved Kystmilitzen"; denne militz var blevet oprettet i 1807, da England overfaldt Danmark, og bestod af 5.000 mænd af det hjemmeværende soldatermandskab indtil det fyldte 50. år. I 1813 blev Tillisch forfremmet til oberstløjtnant a la suite og i 1816 afskediget med titel af kar. oberst.

Som så mange andre officerer i samtiden, der stod foran pensionering, slog han sig på landbrug. At det lige blev Kammergave, må vel tilskrives den nære, familiemæssige forbindelse mellem hans kone og akademigodsets chef.

Det var den 12. marts 1818, at J. C. Quistgaard på Tersløsegård udstedte skødet på hovedparcellen til Tillisch. Købet var dog en ret stor udskrivning for Tillisch, som derfor lånte 8.000 rdl. af Akademiet, der hermed i stedet for Slagelse Hospital fik 1. prioritet i Kammergave. Som garanti for denne låntagning blev grev Lerche til Lerchenborg indsat som kautionist og selvforskyldner.

Tillisch overtog også fra Rieper i juni 1812 Løbeledsgård, matr.nr. 15 af Munkebjergby By og Sogn, og i juli 1812 fik han skøde på parcel nr. 2 af Sandgård, matr.nr. 8b af Munkebjergby By og Sogn, begge hørende til Akademiet, som i 1803 havde gjort dem til arvefæstegårde. Dermed var det ikke nok. Også Munkebjergbys skolejord (matr. nr. 3B) havde

Georg Tillisch (f. 1760 i Stavanger, d. 1845 i Borup, begravet i Herlufsholm). Han ejede arvefæstegården fra 1809-1826. Han gjorde ellers karriere som officér. Brystbilledet viser ham på hans ældre dage, kunstner ukendt. - Gengivet efter Danmarks Adels Aarbog 1948 (indstukket dér mellem s. 46 og 47 i afs. II, Stamtavler).

Tillisch's interesse. Den fik han auktionsskøde på i august samme år. Hovedparcellen af Løbeled (matr.nr. 15A) bortskødede Tillisch dog allerede i november 1814 til kammerherre Adam von Krogh. Og skolejorden blev frasolgt igen i 1822.

Tillisch forblev derimod ejer af Kammergave med de fleste af erhvervelserne frem til 1826. De forholdsvis mange års ejerskab, også i krisetider, og de mange opkøb vidner nok om en vis faglig dygtighed og økonomisk sans, men heller ikke mere. Han kom ikke igennem årene uden skrammer.

Således ses det, at han i maj 1821 måtte indgå forlig med Sorø Aka-

demi, repræsenteret ved forvalter Johan Schytte (1786-1868, vel en søn af Johannes Schytte) på nordre Distrikt, ang. "resterende Skatter og Afgifter" og "Renter af en Capital", og i 1822 udstedte han igen pantebrev på et pænt beløb til Akademiet, ligesom han derpå solgte de to huse på Kammergave.

I øvrigt kan man rejse det spørgsmål, om hvor vidt Tillisch, hvad enten han blev boende på Kammergave eller på et tidspunkt endnu før 1826 fik adresse andetsteds, havde en forvalter til at forestå driften i det daglige? Vi kender dog ikke navnet på en sådan.

En Tillisch også på Tersløsegård

Tersløsegårds egne jorder omfattede fra 1811 ikke over 26 tdr. land i form af ager og eng, lige nok til, at man fortsat kunne drive det enkesæde, som Holberg havde oprettet i henhold til en testamentarisk bestemmelse, og som var indrettet i den sydlige sidefløj. Hovedbygningen med den resterende jord forblev – foreløbigt - i Sorø Akademis regi. Her døde i øvrigt Rieper i 1824 som fhv. forvalter¹⁰.

Der var dog fortsat jord nok til at kunne beskæftige en person, og det var, som vi nu skal se, ikke altid bare ham, der var forvalter af distriktet med bolig i hovedhuset. Og her dukker et hidtil upåagtet forhold op.

Tillisch havde to sønner, som blev studenter fra Sorø Akademi: Sigismund, f. 1810 på Kammergave, student i 1825, og storebroderen Georg Flemming, f. 1807 andetsteds i landet, men først student i 1828.

Da Georg gik på Akademiet, lærte H. C. Andersen ham at kende. Skønt de sås et par gange i Slagelse, og Tillisch åbenbart var meget glad for bekendtskabet med Andersen, kom der ikke mere ud af det skind, for kort efter forlod Andersen Slagelse til fordel for Helsingør, og Andersen blev så vist aldrig gæst på Kammergave ...

Interessant er det, at Georg Tillisch som ugift studerende en overgang omkring 1834 var "Bestyrer af Tersløsegaard". Det viser, at driften af Tersløsegaard ikke længere krævede så megen, endsige erfaren arbejdskraft, men også at familien Tillisch hang ved stedet, selv om dens "storhedstid" var overstået¹¹.

Da Nordre distrikt blev nedlagt i 1836 (jfr. senere), var det oplagt, at der stadig skulle være en person på gården med et driftsmæssigt ansvar. O. 1855 var det holsteneren J. Fr. C. Scharbau, der var "Forpagter af Forvalterlodderne", men nok herom, vi må hellere tilbage til Kammergave.

Lercher på kort visit

Da Tillisch var blevet ca. 66 år, skilte han sig af med Kammergave. Den ny ejer var hans kautionist, den førnævnte greve af Lerchenborg: Georg Flemming Henrik greve af Lerche til grevskabet Lerchenborg - hvis det hele skal med. Denne fik skøde på gården den 14. august 1826.

I 1831 blev han efterfulgt af sønnen, kammerherre Christian Cornelius greve af Lerche, som den 26. december dette år fik attest som adkomst til proprietærgården som værende "myndig og eneste Arving"¹².

Den gavmilde søn Chr. Wilh.

Mariboe og hans umyndige mor

Det næste ejerskab i Kammergaves historie udspiller sig på så dramatisk en baggrund og får nærmest et så tragikomisk forløb, at det næsten overgår fantasiens verden.

C. C. Lerche afhændede efter blot to år gården til Chr. Wilhelm Mariboe, der i første omgang, den 21. oktober 1833, indgik købekontrakt med ejeren og dernæst modtog skøde den 19. december 1833. Køber var forpagter af hovedgården Jerstrup under Gyldensteen på Fyn.

Mariboets køb var dog tænkt som en foranstaltning, der skulle sikre hans mor, Signe Margarethe Marie Mariboe, f. Seehusen, en økonomisk tryk tilværelse, og derfor skænkede han hende gården ved at indstifte et gavebrev den 7. marts 1835. Gården levede virkelig op til sit navn igen!

Men hvorfor denne gavmildhed? Svaret findes anført af sønnen i gavebrevet, hvor det hedder, at "*jeg (har) besluttet at udføre, hvad der tidligere var mit Ønske, nemlig under mine Forældres tvivlsomme Stilling ved en af min Faders pekuniære Forhold aldeles uafhængig og hans Kreditorer uvedkommende Gave, til min Moder, at sikre denne saavel som mine uforsørgede Søskende deres rolige udkomme i Fremtiden ...*".

Det så ellers lovende ud for forældrene, da de giftede sig i 1812. Faderen, Peter Rudolf Vilhelm Mariboe (1784-1846), der hørte til en velhavende grossererfamilie, var selv grosserer i København ved ægteskabets indgåelse. Den unge Signe, f. i Birkerød, var som datter af kobberstikker Johan

Christoph Seehusen (1762-1824) også ud af fin familie.

Deres kærlighed blev beseglet med en ægtepagt, men allerede her melder der sig momenter af tragik og uhygge. Hun var umyndig, for så vidt hendes far benævntes "født Væрге", og i pagten, som er underskrevet af ægtemanden og hans svigerfar, er det lidt kringlet bestemt, at "*der mellem mig og P. Mariboe og min, Seehusens Datter, ikke skal være noget Fælleddskab, men at enhver bliver ene Eier og ene Berettiget til hvad han eller hun ved det nu indgaaende Ægteskab eier og indfører*", og med hensyn til indførsel nævntes specifikt "*Arv eller Gave*".

Det var bestemmelser, som skulle få stor betydning, da Peter Mariboe flere år senere skejede ud økonomisk. Det skete, mens han var forpagter på herregården Hagestedgård ved Holbæk. Den 13. november 1827 var han genstand for en "Udlægsforretning" og senere, hvad værre var, en "Arrestforretning". Tilsyneladende havde han begået økonomisk kriminalitet, og det bevirkede formentlig, at ægtefællerne nu levede adskilt. Ikke sært, at sønnen i gavebrevet i 1835 søgte at helgardere sig imod misbrug af det fra faderens side!

Sønnen indfriede ved købet af Kammergave en obligation, som grev Lerche i 1832 havde udstedt, men lånte i samme moment 8.000 rdl. af Akademiet, som skulle afdrages med 500 rdl. årligt fra 11. juni 1836 at regne. Med gaven fulgte altså også gældsforpligtelser.

Den 14. marts 1835 fik Signe Mariboe beskikket en ny væрге: kobberstikker Peter Johan Seehusen (1791-

1863), en bror til hende og ligeledes født i Birkerød, samtidig med at hun optog lån for i alt 7.700 rdl. hos et par prokuratorer¹³.

Den første kvindelige ejer:

Signe Mariboe

I 1834 boede der ingen Mariboe på Kammergave. Den var derimod lejet ud til to familier med tilsammen 9 personer og ingen med relation til landbrug. Det var alt. Man undrer sig: hvem drev landbruget nu? Men snart kom der anderledes liv på gården. Måske også for meget.

Ved den næste folketælling, i 1840, var der alt i alt knyttet hele 38 mennesker til gården (et antal, der ikke blev overgået senere), og gæt hvem, der var herre på gården? Peter Mariboe! Nu med titel af proprietær.

Dog er det fruene, der "tegner firmaet", når der skal lånes penge, hvad hun gør jævnlige, eller handles jord. Således fik hun i januar 1841 skøde på parcel nr. 4 af arvefæstegården "Kroggaard" på matr.nr. 17 af Munke Bjergby By og Sogn, men ikke nok med det. I september, stadig 1841, fik hun af Akademiet arvefæste og skødebrev på Aspergård, matr.nr. 5 af Munke Bjergby By og Sogn¹⁴.

Nok så spændende er imidlertid den handel, som hun i 1836 indgik med Akademiet om bygninger på Tersløsegård.

Også bygninger går over i Kammergaves eje, deraf een permanent

Baggrunden for handelen var den, at Akademi i 1836 nedlagde det nordre Distrikt – der var jo efterhånden ikke

Den nordlige sidefløj til Tersløsegårds hovedhus, bevaret siden opførelsen i 1736, men gennemgået mange forandringer i tidens løb. På Holbergs tid bolig for hans forpagter. Derefter formentlig en del af beboelsen for forvalteren for Sorø Akademis nordre Distrikt (1754-1836). I 1836 overtaget af Signe Mariboe på Kammergave, men i 1848 under P. A. Halse ført tilbage i Tersløsegårds eje – i en meget ringe tilstand: fløjen var aldeles ubeboelig, da den havde været benyttet som udhus; der var ingen gulve og loft, og i stedet for vinduer var der lemme (Brincker, s. 174). Sat i stand af prof. Martin Nyrop sammen med det øvrige hovedhusanlæg o. 1915. I dag tidssvarende boliger, bl.a. var her i flere år indtil for nylig bolig for omviseren i mindestuerne for Holberg.- Fot. Helge Torm ultimo sept. 2007.

så meget at tilse. Og da den sidste forvalter J. P. Enkebølle forlod Tersløsegård, var der et sandt overskud af bygninger: hele avlsgården og det meste af boligmassen.

I den situation lagde fru Mariboe billet ind, og for næsen af sognepræsten i Tersløse fik hun rådighed over avlsgården, den nordlige, endnu bevarede sidefløj til hovedhuset og en nordlig, nu forsvundet forlængelse af dette samt den halve gårdsplads(!) tillige med den til forvalterembedet hørende jord, dog bl.a. på betingelse af, at hun tillod fri passage for beboerne i det af Holberg i 1754 oprettede enkesæde i hovedhusets

sydfløj gennem gårdens port, der var indrettet i vestlængen af avlsgården, og at samme beboere stedse skulle have adgang til brønden på gårdspladsen.

På grund af de stridigheder, der uundgåeligt opstod omkring dette meget intime naboskab, blev der siden hen, da skibsmægler Halse var blevet ejer (se nedenfor), lavet aftale om et mageskifte, helt præcist den 19. januar 1848.

Overenskomsten, som drejede sig om brug og omfordeling af arealet nærmest Tersløsegård, gik konkret ud på, at avlsbygningerne skulle fjernes, medmindre Kammergave kunne

overflytte dem, og at den nordre fløj samt gårdspladsen igen som helhed skulle tilhøre Tersløsegård.

Det sidste blev utvivlsomt gennemført prompte, og med hensyn til avlsbygningerne blev nordfløjen på 24 fag bindingsværk fjernet samme år, og først det følgende år blev det klart for omverdenen, at aftalen ikke kun var til Tersløsegårds fordel, men også at Kammergave fik gavn af den. Halse gjorde nemlig det, at han lod avlsgårdens imponerende store ladelænge mod vest på 34 fag bindingsværk rive ned og genopføre på Kammergave.

På spørgsmålet om, det kunne svare sig, må man huske på, dels at var denne bygning i 1849 kun lidt over 100 år gammel, og dels at det at rokere rundt på bindingsværkshuse var en ret simpel og derfor almindelig forekommende sag dengang, og faktisk fik Kammergave glæde af laden de næste knap hundrede år.

Hertil kom, at Kammergave fik tilladelse til at rydde en del af Tersløses gamle "Hovhave" og lægge den til sin pløjejord¹⁵.

Også Tersløsegårds avlsgårds sydfløj på 14 fag bindingsværk gik på omtrent samme tid al kødets gang. Lige siden har Tersløsegårds hovedhus med sidefløje ligget blottet, set fra vest. Kun fra havesiden har gården endnu en vis pondus.

Skellet mellem de to gårde kom som følge af handelen i 1836 på et bestemt stykke til at gå direkte op til havehegnet på Tersløsegård. Det betød, at en række af lindetræer i haven egentlig stod uden for Tersløsegårds areal, og det ændrede magelægget i 1848 ikke ved.

Ejeren af Kammergave i 1902-12, proprietær Chr. Petersen Friis (om denne se senere), stillede sig heldigvis forstående over for Soransk Samfund, der på det tidspunkt stod som ejer af Tersløsegård, efter at fire behjertede soranerne i 1861 havde opkøbt gården på auktion for at redde den fra en truende ødelæggelse, da der blev opmærksomhed omkring denne matrikelmæssige uregelmæssighed. Petersen Friis lod nåde gå for ret, d.v.s. accepterede træerne, hvor de stod, hvad vi kun kan glæde os over den dag i dag.

Signe Mariboers deroute

Tilbage til Signe Mariboe, som optog lån også i de følgende år. Ja, i sommeren 1839 lånte hun sågar også 36 stk. kvier af den ene af de to nævnte prokuratorer! Dem fik hun lov at beholde, da efteråret var gået. Det afholdt hende dog ikke fra i april 1841 at købe al ind- og udbo samt alle kreaturerne og avlsredskaberne ved en auktion på Sorø St. Ladegård!

Hendes mand forsvandt fra gården efter nogen tid, vel som følge af, at ægteparret blev skilt. Har sønnen sørget for det? Ved folketællingen i februar 1845 er hun opført som "Eierinde" - og som "ugift". Hun var da 52 år og havde to ugifte døtre boende tillige med sin mor. Til hendes private husstand hørte også en husjomfru.

To forvaltere stod for driften sammen med en landvæsenselev og 12 fæstekarle, drenge og røgttere, 7 daglejere og arbejdere og 8 fæstetjenestepiger. Hele 35 mennesker havde nu deres virke på gården.

Det så på papiret meget godt ud, men reelt var Signe Mariboets tid på Kammergave ved at rinde ud. Endnu i juni 1845 sad hun på gården, bistået af sin værge, men alligevel forekommer økonomien at være løbet af sporet, gælden var blevet for stor, for hvorfor skulle gården ellers ryge på auktion i september samme år?¹⁶ Året efter døde hendes mand. Hvad der blev af hende selv, ved vi ikke.

Kammergave på københavnerhænder

Ved auktionen den 16. september 1845, var agent og grosserer J. Meyer Hertz, København, højstbydende på Mariboets besiddelser, som var remset op som følger: 1) Tersløsegårds hovedparcel, 2) Kammergave med bygninger og tilliggende og med følgende parceller "henlagt": ubeboet parcel af Købeledsgården, b) ubeboet parcel, forhen under Tersløsegård (hovmarksparcellen) og c) ubeboet parcel af Sandgård, og 3) Aspergård. Kroggårdsparcellen er ikke nævnt. Hertz var nok det, man kan kalde en stråmand. Allerede den 11. februar 1847 solgte han ejendommene videre til en anden københavner, som var alt andet end landmandsuddannet, nemlig skibsmægler Peter August Halse.

Strid om rekognition ender i Højesteret

Auktionskøbet i 1845 udviklede sig ganske dramatisk, for Hertz var ikke til sinds at betale Akademiet rekognition, selv om det var en betingelse i arvefæstevilkårene. Hertz, som i

februar 1847 transporterede sin ret til at erholde auktionsskøde på ejendommene til "tredjemand" (P. A. Halse), kunne ikke erkende, at de oprindelige arvefæsteskøder på Tersløsegårds Hovedparcel og Kammergave indeholdt tilstrækkelig hjemmel for Akademiet til at fordre rekognition af den person, som blot ifølge hammerslag eller købekontrakt i kort tid havde været i besiddelse af ejendommene.

Om det videre forløb skriver Linde: *"Da Spørgsmaalet herom hørte under Domstolenes Paakjendelse, indbetalte Auktionskjøberen den fordrede Recognition, 506 Rd. 32 sk., med Forbehold af sin Ret til at søge Beløbet tilbage, og søgte derpaa Akademiet til Tilbagebetalingen. Denne Sag blev fuldstændig vunden af Akademiet ved ... Højesteretsdom (af 2den October 1849)".¹⁷*

Det er værd at notere sig, at denne sag kørte, alt i mens den ny ejer P. A. Halse forhandlede sig til rette med Akademiet om et magelæg mellem Kammergave og Tersløsegård. Meningen med skibsmægler Halses køb var ikke, at han selv ville flytte teltpæle og skifte erhverv. Nej, hans søn fik lov at prøve kræfter med landbruget. Det var den ret unge og endnu ugifte Jørgen Chr. August Halse, som flyttede ind på gården som "Bestyrer".

Hans husholdning blev varetaget af en husjomfru, og gårdens drift hvilede på en forvalter, Hans Götzsche, der var født i Vissenberg på Fyn. Der til kom en mejeriforpagter med kone og to børn samt fem tjenestefolk og derudover 15 tjenestefolk til arbejdet med at passe besætning og avl.

27 personer havde deres udkomme her i 1850.

Fem år senere havde Halse giftet sig med en datter af præsten i Munke Bjergby: Olivia Magdalene Henriette Lund (f. 1826), og nu kaldte han sig proprietær, skønt han ikke endnu var ejer af Kammergave. Der var en ny avlsforvalter med en husjomfru, og derudover en mejerske og 17 tjenestefolk.

Det var ikke at forglemme i 1849, at Halses fik en "ny" lade fra Tersløsegård.

Sønnen gjorde det godt, så godt, at han i 1856 fik lov at købe gården af sin far, dog til en pris af 77.000 rdl. Skødet blev underskrevet den 18. oktober 1856.

I 1860 havde proprietærparret fået en datter og igen en ny forvalter, Laurits Broberg fra Viborg Amt, der kunne dirigere med 16 tjenestefolk. Der var også en mejeriforpagter, Jens Nielsen fra Stege med kone og tre døtre samt syv tjenestefolk til den side af bedriften.

Den 10. december 1867 solgte Halse til den kun ca. 24-årige Julius Ad. Kirchhoff¹⁸.

"Ve Kammergave!"

Den udvikling, vi her har fulgt, kan næsten ikke beskrives bedre, end Becker har gjort det: *"Hovedgaardsjorden fra Lensbaron Holbergs tidligere Residens fik fremtidig Ejer fælles med Kammergave, der hermed voksede til en Herregaard paa nær 500 Tønder Land. Tilbage ved Tersløsegaard blev en Parcel passende til et Boelssted."*¹⁹

Det er dog noget af en tilsnigelse at betegne Kammergave som herregård, selv om den også blev det i

visse kilder såsom Folketællingen for Munke Bjergby Sogn 1855. Den fik derimod et omfang, der berettigede til at placere gården på proprietærgårdsniveau.

Dog blev titlen "proprietær" ikke anvendt, straks gården havde størrelsen til det (fra 1818). I omtalen af Tillisch senere hen betegnes han "Arvefæster", og Signe Mariboe blev af samtiden betragtet som "Arvefæsterinde". Den første, der synes at blive benævnt "Proprietær", er – ved skæbnens ironi – Peter Mariboe i 1840, som anført ovenfor.

Samtiden var tilsyneladende også bedrøvet på Holbergs vegne over den måde, eftertiden forvaltede hans gods på. Det gav sig udslag i sagnagtige forestillinger midt i 1800-tallet. Iflg. en almuekvinde, der levede på den tid, var det et almindeligt syn, at der på det gamle markskel mellem Tersløsegård og Kammergave hver nat gik en mand i røde klæder og råbte: "Ve Kammergave!"

Det var naturligvis baron Holberg, der spøgede og skældte ud på Kammergave, fordi nabogården havde udvidet sig på Tersløsegårds bekostning. Vilh. Andersen, der i 1904 genfortæller denne historie, føjer til: *"Dersom den røde Mand ... skulle gaa der endnu, kunde han have Grund til at udstrække sin Forbandelse fra Kammergave til "Kammeret" selv, d.e. den kongelige danske Regering, som har handlet saa ilde med h a n s Gave."*²⁰

Teglværket ved Kammergave

På en parcel af matr. nr. 3, som bestod af 8 tdr. land og blev frasolgt i 1873,

oprettedes Munke Bjergby Teglværk, som begyndte at grave af Kammergaves gamle marker. (Det var ikke det første teglværk i sognet; der eksisterede et sådant allerede o. 1860).

Den første teglværksbestyrer på det ny teglværk var vistnok en hr. Petersen, hvis enke i 1913 overdrog værket til Rasmus Stage, der kom fra Taastrup Teglværk. Vi skal ikke gøre mere ud af det, men blot slå fast, at Munke Bjergby Teglværk fungerede indtil midten af 1900-tallet.

Af det øverste lerlag produceredes røde sten og af resten gule sten. En del af aftalen med teglværket var, at overjorden skulle skubbes af og lægges på igen, når teglværket var færdig med at tage ler. Selv overjorden var meget god, og der blev derfor kun et tyndt lag til at dække hullerne ved retableringen, og det præger stadig området²¹.

Kammergave i de sidste årtier af 1800-tallet

Kirchhoff, ejer fra 1867, var ikke på sin gård, da der blev holdt mandtal i 1870, men boede midlertidigt med sin hustru, Cathinka, f. Selchau-Hansen, og en kusk(!) på Saltø, og, hvad langt mere mærkeligt er: blandt staben af tjenestefolk, som der reelt var 20 af, figurerer et barn af Kirchhoffs, en pige på blot 1 år, født i Munke-Bjergby. Hvad gemmer dig sig ikke her af uhyggelige tildragelser?

Kammergave blev drevet af en forvalter, Søren Jensen fra Værsløv i Holbæk Amt, og der var en "mejeribødker", Karl Fr. Green fra Sønderjylland.

Terminen den 11. december var gerne anledning til ændringer. Sådant var det i 1867 og igen i 1876, da forvalter Preben Emil Hansen overtog Kammergave. Anledningen var, at enken efter Kirchhoff, der var død allerede sidst i 1874, opgav at beholde gården. Den fik hun fik 335.000 rdl. for - og Preben Hansen kunne kalde sig proprietær.

Han var født i 1836 på herregården Løgismose på Fyn som søn af proprietær Christen Hansen (1809-66) og Clara Margrethe Elisabeth Bierfreund (1813-89). I 1848 blev han optaget på Sorø Akademi, men gik ud af skolen i utide i 1853. Han uddannede sig som landmand og blev i 1868 gift i København med Melita Emilie, f. Thornam (1845-1918).

De havde i 1880 fire børn, som modtog undervisning på gården af lærerinde Minna Thorbek.

Emil Schmidt var ugift forvalter med 2 landvæsenselever og 13 tjenestefolk, mest danske, men der var også en person fra Tyskland og en pige fra Sverige, et lokalt eksempel på den indvandring fra nabolandet, især, når det gjaldt piger, fra Dalarne, som var indledt på den tid.

Den 18. december 1884 efterfulgtes Preben Hansen, som rejste til Bistrup Parcelgård under Skt. Hans Hospital, af godsejer Peter Johansen de Neergaard til Førsløvgaard, som selvfølgelig havde nok at se til på sin fædrene gård, hvor han foretog diverse forbedringer af markerne og besætningen, så Kammergave blev i hans ejertid, 1884-96, drevet af en forpagter. Det var Chr. Ulrik Petersen Friis, som senere selv

skulle blive ejer af gården i 1902. Petersen Friis, der var født i Flensborg i 1855, slog sig ned på Kammergave med sin hustru, Agnes Oktavia (el. Victoria) Friis, f. 1854 i København, og 15 tjenestefolk, der bl.a. arbejdede på gårdens mejeri, udgjorde personalet, som også omfattede f.eks. en landvæsenselev og en kreaturpasser. de Neergaards efterfølger var hans nevø Svend Spandet, som af sin onkel fik testamenteret Kammergave. Da boet efter de Neergaard, der døde i 1895, var gjort op, fik Spandet skifteretsattest den 22. februar 1896 som adkomst til gården, som så igen fik en proprietær boende.

Spandet var født i 1871 på Hammersvold i Tystrup s. som søn af skovrider Svend Spandet (1829-1915) og Elisabeth Vilhelmine Jacobine de Neergaard (1842-1917). Han blev elev på Sorø Akademi i 1884 og blev student derfra i 1889. Han fik en landmandsuddannelse. I 1894-96 var han forvalter på Idagård i Skt. Peders Landsogn ved Slagelse. Herfra kom han til Kammergave.

I september 1896 giftede han sig i Kristiania med den norskfødte præstedatter Johnny Stenersen.

Pr. 1. februar 1901 havde de to små børn, og til husstanden hørte endvidere som "gæst" en bror til ham, ingeniør Niels Spandet, en ung dame ved navn Sofie von Rosen fra Søllerød, to tjenestepiger i huset, en forvalter, Kay Muus, f. 1877 i Sorø Amt, en forkarl, 2 mejeripiger (hvoraf en svensk), 2 kokkepiger (hvoraf en svensk), 1 staldkarl, 1 gartner og 1 avlskarl, i alt 18. I 1898 besad Kammergave som noget ret nyt ni fæstehuse.

Om Spandets indsats på Kammergave vides ikke så meget, men han var i al fald meget optaget af kvægavl. I 1898-1902 var han således formand for Sorø Amts Kvægavlsforening, og i en periode (måske også fra 1898) frem til 1902 var han desuden formand for "Ordningsudvalget" vedr. dyrskuerne i Sorø Amt.

1902 blev Spandet forpagter af Turebylille under Bregentved, hvor han virkede frem til sin død i 1948²².

Kammergave i begyndelsen af 1900-tallet

Da Petersen Friis, der i mellemtiden havde været forpagter på Løvegaard i Gierslev sogn, i 1902 var vendt tilbage som ejer af Kammergave, hvad han var frem til 1912, og der var gået fem år, blev gården og dens drift beskrevet nærmere på flg. måde:

Gården havde sin jorder liggende dels i Munke Bjergby sogn under matr.nr. 5a, 5 c m.fl., dels i Tersløse sogn under matr.nr. 1a og 3a m.fl. Af de i alt 49 tdr. hartkorn lå størsteparten, d.v.s. 32 tdr., i Tersløse sogn, og resten (17 tdr.) i Munke Bjergby sogn. Der svarede fortsat arvefæstefgift (381 tdr. korn) til Sorø Akademi.

Det samlede areal, som var på 525 tdr. land ved overtagelsen, var nu nede på 465 tdr. land, som fordelte sig på 380 tdr. ager, 75 tdr. eng, 6 tdr. mose samt 4 tdr. have og gårdsplads. Agermarken blev drevet i 8-marksdrift. Jorden blev karakteriseret som stærk lermuld med mergelunderlag. Besætningen bestod af 160 køer, 80 stk. ungkvæg og kalve, 4 tyre, 20 heste samt 4 plage og føl. Kvægbesætning

gen vedligeholdtes ved eget tillæg. Den var af rød, dansk malkerace.

Folkeholdet udgjordes af 1 forvalter, 1 fodermester, 1 forkarl, 2 elever, 5 karle, 3 piger og 7 daglejere, eller i alt 20 medarbejdere.

Til ejendommen hørte nu 8 huse med jord (60 tdr. land) og 3 jordløse huse samt en mindre gård, Slotsgården (matr. nr. 15 af Munkebjergby By og Sogn, oprindeligt en udflyttergård), med et areal på 31 tdr. land. Den stødte op til Kammergaves marker og dyrkedes sammen med disse. På gårdens grund lå desuden Tersløse Vandværk, som – uanset den sognekommunale grænse - tillige forsyndede Kammergave med rindende vand. Her får vi et tydeligt billede af, hvor stort et stort omfang Kammergave havde, men de første husmandsudstyknings synes at være påbegyndt med deraf følgende mindre jordtiliggende til Kammergave²³.

Petersen Friis var i øvrigt meget interesseret i tyreavl. Allerede tilbage i 1880'erne, da Petersen Friis var forpagter af Kammergave, virkede han ligesom sin arbejdsgiver P. J. de Neergaard på Førslevgård aktivt indenfor rammerne af Sorø Amts landøkonomiske Selskab for fremme af tyreavlen i Sorø Amt og blev selv i 1887 den første formand for Tyreholdsforeningen i Munke Bjergby sogn; foreningens tyr hed "Munkebjergby II"!²⁴

Tendensen med at antallet af medarbejdere faldt, fortsatte under Friis. I 1906 var der kun 12 beskæftigede ved landbruget, deraf en forvalter, Gunder Madsen, og en forkarl; resten betegnedes blot som "Tyende".

Ægteparret Friis havde en søn, Ebbe, som dette år var fyldt 15 år. Han blev fem år senere, da han kun var 20 år, tituleret som forvalter! Til at hjælpe sig på gården havde han 9 stk. "Tjenestetyende", deraf en svensk pige, og 1 arbejdsmand.

Friis Petersen, der havde fået skøde på Kammergave den 18. marts 1902, skødede d. 30. november 1913 gården videre til Niels, Hans Marius og Laurits Stengaard. Om der var tale om far og to sønner eller tre brødre, er uvist. Senere talte man om to brødre, og det er i al fald ikke helt dækkende til en start²⁵.

Husmændene efter udskiftningen

I forbindelse med udskiftningen af landsbyerne sidst i 1700-tallet kunne flere eller færre gårde forsvinde fra den gamle landsby, og der blev da på de ledige arealer oprettet en del små husmandsbrug. Men husmandsbrug blev også oprettet udenfor den gamle landsbystruktur (jfr. de 200-årige husmandsbrug i Bjernede-området). Denne udvikling var vigtig for både bønderne og for herregårdene. Begge parter havde brug for den billige arbejdskraft, som husmændene kunne præstere. Husmændene kunne nemlig på ingen måde leve af den lille jordlod, de havde, og det var heller ikke meningen.

I løbet af 1800-tallet opstod på denne måde et fattigt landproletariat. Fra midten af århundredet rejste i tusindvis af disse fattige, dels ind til byerne og dels til Amerika, for de kunne ikke få det ringere, end de havde det.

Jordlove

For at lette oprettelsen af flere husmandsbrug vedtoges i 1880 en lov om statsgaranti til husmandskreditforeningerne, og fra sidst i 1800-tallet og et par årtier frem kom der en række love, der skulle skaffe husmændene mere jord. Til sidst blev kravene fra både husmændene og fra nogle politikere, samlet omkring det ny parti Det radikale Venstre, at husmændene skulle kunne leve af den jord, de boede på.

En lov om, at len, stamhuse og fideikommisser skulle overgå til fri ejendom, loven om lensafløsning, blev vedtaget den 4. oktober 1919. En del af disse store ejendomme havde staten hjemfaldsret til. Noget af den derved frigivne jord blev udstykket til husmandsbrug på op til 12-13 tdr. land god jord, og nogle fik tillægsjord.

Folketinget oprettede i 1919 et særlig udvalg, Statens Jordlovsudvalg, der havde til formål at medvirke ved udstykninger af nye husmandsbrug og vurdere ansøgere i henhold til de ny jordlove. 26 amtskommissioner bidrog på decentralt plan til løsningen af de omfattende sager og skulle desuden føre tilsyn med de nye brug.

Der oprettedes endvidere udstykningsforeninger, der købte større gårde for at udstykke dem til husmandsbrug.

De første husmandsbrug, der blev udstykket fra Kammergave i begyndelsen af 1900-tallet, lå langs landevejen mellem Tersløse og Tersløse mølle og var på hver ca. 4 tdr. land. Det betød, at gårdene kunne få en

stabil arbejdskraft, og konen og børnene kunne passe en ko eller to og en griseso derhjemme.

Nye, omfattende udstykningsplaner på Kammergave

En række godser blev ved lensafsløsningsloven pligtige til at aflevere en del af deres jord. Nogle undslap ved at købe en gård, som var til salg, og tilbød denne til udstykning til husmandsbrug, så de kunne bevare deres egen gård samlet.

Netop Kammergave blev offer for dette "hul" i lovgivningen. I Sorø Folketidende kunne man således den 12. september 1923 læse: *"Fra Munke Bjergby meddeles os i dag et Forlydende om, at Herregaarden Kammergave tilhørende Godsejer Stengaard skal være solgt til Udstykning."*

Det radikale folketingsmedlem, husmand Niels Frederiksen, formand for Statens Jordlovsudvalg helt frem til 1947, havde denne kommentar til avisen:

"Ja, for saa vidt. Det vil sige, for Statens vedkommende drejer det sig kun om 200 Tdr. Land. Det forholder sig saaledes, at Selchau-Hansen, Alslevgaard, endnu skylder os 200 Tdr. Land, som skal afleveres i 1925. Og da man er ked af at afstaa Jord fra Alslevgaarden, vil man altsaa købe Kammergave, som er til Salg. Jordlovsudvalget har været ude og se paa Jorden, og da det helt igennem er god Jord, der tilbydes os, kan vi ikke have noget imod det ønskede Bytte".

Det var altså kun noget af Kammergave, der skulle frasælges, men rigtig nok en god bid. (Slutresultatet blev afståelse af 232 tdr. + 11 tdr. land, se appendiks II). Alslevgård lå (og lig-

Husmandssted, udstykket fra Kammergaves jorder i 1924, beliggende på Kammergavevej tæt på Terløsegård. Det er arkitektonisk set måske ikke lige efter Marius Pedersens anvisninger ved udstykningerne dengang, og slet ikke efter moderniseringerne, men det er dog vinkelbygget, således som det blev anbefalet, fordi det var "den smukkeste, naturligste og mest økonomiske Form" (se Floris, s. 54, og jf. Pedersens tegning, gengivet s. 142). Foto v/Helge Torm, ultimo sept. 2007.

ger) i Alslev sogn op til grænsen til Stevns, men dengang hørende under Bregentved Gods).

Planerne skred fremad i løbet af efteråret 1923, og den 22. december 1923 kunne Sorø Folketidende fortælle, at det påtænkte areal var frasolgt til udstykning til 24 brug foruden 3-4 tillægslodder til brug, der stødte op til den udstykkede jord, således at det blev flere tønder land end først projekteret. Af de 24 brug var de 20 beliggende i Holbæk Amt og resten i Sorø Amt, hvilket vil sige, at langt hovedparten af den udstykkede jord hørte til de jorder, der oprindeligt havde været i Tersløsegårds eje.

Lodtrækning i det fri

Den 11. marts 1924 skrev Sorø Folketidende: "Fordelingen af de 24 Parceler af Kammergaves Jord, ca. 300 Tdr. Land foregik i Formiddag i Overværelse af alle dem, der havde givet Andragende om at faa Jord, og en Del andre Interesserede. Folketingsmand Niels Frederiksen holdt først en lille Tale, hvori han som sædvanlig gjorde Rede for Betingelserne, og udtalte bl.a., at Prisen for hver Parcel var ca. 4000 Kr. under, hvad man kunne faa Jord for tilsvarende Steder."

Efter folketingsmandens tale gik man ud i marken, hvor man fra det

højeste punkt foretog lodtrækningen. Alle lodtagerne blev indbudt til at deltage i et møde senere hen på "Axelhus" i Sorø, hvor Amtskommissionens formand, Skov, L. Egede, og "Arkitekt Petersen", Holbæk, ville være til stede og give oplysninger. (Avisen overdrev, da den satte omfanget af udstykningerne til "ca. 300 Tdr. Land").

Højt ambitionsniveau

Ved mødet, som fandt sted den 24. marts 1924, var nybyggerne samlet sammen med nybyggere fra et par andre udstykninger (Nordruplund, "Ottestrup" og præstegårdsjordene i Stillinge og Marvede).

Her blev der fremlagt forslag til tegninger til husmandsbrug. Det blev kraftigt pointeret, at der skulle bygges pænt. Husene burde have tegltage. Husene skulle se ud som husmandsbrug og ikke efterligne villaerne i stationsbyen. Der skulle også anlægges pæne haver ved de nye huse.

Det blev endog understreget, at det var vigtigere at købe 1-2 gode køer end 3-4 dårlige!

Maskiner og redskaber skulle helst indkøbes gennem husmændenes indkøbsforening, så der på den måde kunne spares penge.

Endelig anbefalede det, at der blev tegnet forsikringer mod brand, ulykke, storm og hagl.

Det bør måske tilføjes, at mange af nybyggerne var tidligere karle eller arbejdsmænd, der havde lært at arbejde, men som ikke havde særligt forstand på mange andre ting, f.eks. administration, planlægning og økonomi.

Hvad byggeplanerne angår, må man sige, at også på dette punkt stræbte man højt, idet arkitekten (i avisen kaldt "Petersen") bag dem var en af den tids mest toneangivende arkitekter, nemlig ark. Marius Pedersen (1888-1965), som i flere år havde kæmpet for den bevægelse, der hed "Bedre Byggeskik", og som på den tid var forstander for Bygmesterskolen i Holbæk, oprettet i 1915.

Om hensigten blev fulgt, og hvad der siden er sket, vil det føre for vidt at komme ind på her, men interessant er det, at også ved Kammergaveudstykningslagde man vægt på kvalitet.

(Det skal i parentes bemærkes, at i al fald den nuværende præstegård i Tersløse, der er opført i 1937, skyldes Marius Pedersen)²⁶.

Husmandskolonierne ligger i klynger på Terløsegårds gamle hovedparcel, arealerne mellem Kammergave og Tersløsegård. Som fremhævet af Becker, når jorden til husmandsbruget nærmest Tersløse helt ind til murene af Tersløsegårds nordlige fløj²⁷.

For de første husmænd blev arbejdet dog et stort slid. Den svære lerholdige jord krævede 2 kraftige heste til pløjning. Nogle havde kun 1 hest og lånte så hos naboen, men det var et tilbagevendende problem for husmændene at have stærke heste til lerjorden. Nogle af dem, der havde 2 heste, kørte en mælketur eller kørte i skoven om vinteren for at skaffe ekstra indtægter.

Under 2. verdenskrig kunne husmændene få arbejde i tørvemoserene.

Parti af den gamle avlsgård til Kammergave med den store lade t.h. i bindingsværk og m. stråtag, som i 1739 var blevet opført på Tersløsegård, og som Kammergaves ejer skibsmægler P. A. Halse i 1848 mageskiftede sig til og det følgende år overflyttede til dette sted på sin egen gård. Her gjorde den nytte frem til 1936, da den blev erstattet af en grundmuret bygning m. fast tag, som endnu eksisterer.- Foto fra o. 1935, venligst udlånt af Erik Gjerløf Nielsen.

Luftfoto fra o. 1950 af Kammergaves bygningskompleks. Fra v. ses stuehuset med den høje ende mod syd, den trelængede avlsgård med den ny lade fra 1936 t.h., og i forgrunden midti ses et bindingsværkshus, o. 1930 brugt som fodermesterbolig, mens det i dag, i moderniseret stand, bebos af Kammergave-institutionens leder Mikael Hammen.- Venligst udlånt af Erik Gjerløf Nielsen.

*Proprietær Karl Gjerløf Nielsen,
der var en ivrig jæger, ved sin
hovedbygning i jagtdresset. - Foto
fra ca. 1940, venligst udlånt af
Erik Gjerløf Nielsen.*

*Hovedbygningen til Kammergave,
fotograferet kort tid efter det gamle
stuehus blev revet ned. Ca. 1930.
Venligst udlånt af Erik Gjerløf Nielsen.*

Afvikling af arvefæstet

Arvefæstet afløstes om ikke pr. 1. april 1924, så senest den 15. september samme år, af brødrene Stenggaard, da de havde afgivet 143 ha til udstykningerne. I erstatning fik de 201.000 kr.

Køberen var Frederik Christian lensgreve Moltke (d. 1936) på Bregentved, som herved fik løst sit problem med at skaffe husmandsjorder nok. Nu kunne han fremvise disse udstykninger som hans gods' bidrag til opfyldelsen af lovgivningen – og Alslevgård, der blev afgivet af Bregentved til udstykning, blev da udstykket i tilsvarende mindre grad. Derefter solgte brødrene Stenggaard den decimerede udgave af Kammergave til forpagter Frederik Jensen; nu var der kun 185 tdr. land tilbage med 2 fæstehuse og 2 arbejderboliger. Kammergaves omfang var nu med andre ord skrumpet ind til det, som den havde, da arvefæstegården blev oprettet i 1796. Men stadig kunne Kammergave betragtes som en proprietærgård, om end en af de mindre af slagsen. Stenggaards købte i stedet Estvadgård ved Skive.

Frederik Jensen (kaldet Frede) var født i 1870 som gårdejersøn i Råby-magle på Møn og blev i 1901 gift med Samsø-pigen Sørine Margrethe, f. Bonde. Han blev uddannet i L. Mosbechs Planteskole i Støvring og i H. Grams handelsgartneri i Sorø – det lå på Koldemosegård i Lynge s. Derpå blev han forpagter af Kobbegård på Østmøn fra 1897-1909. Fra 1908-15 var han direktør for Danske Landboforeningers Frøforsyning.

I 1924 kom han til Kammergave fra en stilling som medforpagter (siden 1915) af godset Klintholm og gården Søndergård på Østmøn (siden 1917). Mens Fr. Jensen var ejer af sit ny sted (1924-28), varetog han hvervet som formand for De samvirkende, sjællandske Landboforeningers Planteavlsudvalg. Hans interesse for planteavl, gav sig et lidt kedeligt udslag på Kammergave.

I Fr. Jensens tid blev der således, fortæller efterfølgeren proprietær Karl Gjerløf Nielsens søn Erik (f. 1932), lavet en del forsøg med frøavl. Dette havde man "glæde" af de næste 40 år, da der blev ved med at komme frøafgrøder op, bl.a. peberrod.

I 1928 rejste Fr. Jensen fra Kammergave for at blive forpagter af Feddet pr. Fakse. Her virkede han frem til 1937. Hans sidste adresse var "Lindebo" i Teestrup pr. Haslev²⁸.

Ny ejer sætter afgørende nyt præg på bygningskomplekset

Karl Gjerløf Nielsen (1900-1967), der i 1928 kom til Kammergave fra Veddelevgård nord for Roskilde, hvor hans far var en kendt gårdmand og organisationsmand, købte sin nye gård for 180.000 kr. og brugte også derefter mange penge på modernisering af det noget sære konglomerat af en vinkelformet hovedbygning ved at fjerne det oprindelige, lave stuehus (det var faktisk på forlangende af hans hustru) og istandsætte både den toetages bygning, der lå vinkelret på dette mod vest, og den vel lidt ældre sidefløj i forlængelse af denne mod nord, bygget i een etage.

Udover boligen i den høje ende, hvor familien (mand, kone og fire børn) boede, var der i længehuset 3 pigeværelser, 4 karlekamre, brændehus, folkestue og køkken, husker Erik Gjerløf Nielsen.

Avlsbygningerne gik Karl Gjerløf Nielsen ligeledes i gang med at forbedre. Den store lade i bindingsværk, der i sin tid blev flyttet fra Tersløsegård til Kammergave, var i 1936 i så ringe stand, at det var nødvendigt at rive den ned, og der blev så bygget en ny på samme sted – af sten fra Munk Bjergby Teglværk. Den kostede 10.000 kr. plus stenene.- På den gamle lade var der en storkerede, som blev benyttet efter hensigten, oplyser Gjerløf Nielsen. Der blev også sat en rede op på den nye lade, men den ville storkene ikke bruge. De kom på et enkelt besøg, men blev så væk.

Desuden blev den oprindelige hestestald indrettet til svinestald, og alle stalde blev isolerede og ventilerede, ligesom alle avlsbygninger fik faste tage af asbest eller pandeplader. Desuden byggedes et siloanlæg.

Pr. 1962 rådede gården over 175 tdr. land, hvoraf 132 tdr. var ager, 40 tdr. eng og 3 tdr. have og gårdsplads. Ejendomsværdien var sat til 465.000 kr.

Besætningen bestod dette år af 45 køer og lige så mange ungkreaturer samt 25 grisesøer og 365 svin. Endvidere holdt man 5 avlsheste af jysk race.

Gårdens malkekøer gik om sommeren i engene syd for Tersløse by nær Nordruplund skov på den vestlige side af landevejen (Tersløsevej), og i al slags vejr blev de malket under åben himmel. Først i 1947 blev der bygget en malkestald og ført elektricitet til stalden og til det fæstehus, der lå ved siden af. Mælken leveredes til Dianalund Andelsmejeri.

Apropos fæstehus: I Gjerløf Niensens tid hørte til stadighed fire huse til gården.

Senere er en større del af de store engarealer blevet drænet og pløjet op, mens den resterende eng ofte står under vand i vintertiden.

Sluttelig bør det nævnes, at Karl Gjerløf Nielsen i en periode var for-

En høstsituation på Kammergave fra dengang, man klarede sig uden maskinkraft, men hestekraft stadig var sagen. I 1930 rådede man over "8 Arbejdsheste" – det må være dem, vi ser linet op her. Dog havde gården tidligt en "Tractor" m. jernhjul, der trak bl.a. tærskværket og rundsaven, men som avler af jyske heste foretrak Karl Gjerløf Nielsen at bruge dem, hvor det stadig kunne være nyttigt. Ca. 1940-50.- Foto venligst udlånt af Erik Gjerløf Nielsen.

mand for Sorø Landboforening, ligesom det står fast, at han er den ejer gennem tiderne, der har haft gården længst, i samfulde 37 år²⁹.

Brand sætter nyt byggeri i gang i 1970

I 1969 fik Kammergave ny ejer: gods-ejer Krabbe, Frederiksdal på Lolland. Han solgte gården tre år senere til Ole Wibholm, Binnitze pr. Maribo. Kammergave blev i 1969 ramt af en alvorlig brand i produktionsbygningerne. Det gik så hårdt ud over både maskinhus, sostald og svinestald, at de blev genopbygget i 1970 i udvidet form. Kammergave blev herefter drevet med ca. 100 malkekøer og en SPF-svinebesætning på ca. 100 søer med smågrise.

Kammergave en selvejende institution i dag

I 1981 købte Michael Hammen Kammergave. Michael Hammen blev oprindeligt i 1967 uddannet som landmand for i 1976 at tage lægeeksamen med speciale i almen medicin, men med hovedvægten lagt på psykiatri, og han gennemgik derpå en psykoterapeutisk uddannelse.

Michael Hammen har siden overtagelsen af Kammergave drevet privat botilbud her med "Fonden Den Selvejende Institution Kammergave" som formel ejer og med Hammen selv som leder. Til institutionen er knyttet syv pædagogiske medarbejdere og som supervisor en psykolog.

I februar 2002 blev det private botilbud godkendt af Vestsjællands Amt i henhold til lov om social service

med deraf følgende muligheder for offentlige tilskud.

Der er plads til 10 beboere mellem 18 og 45 år ad gangen. Der er primært tale om mennesker, der lider af skizofreni. Her gælder Michael Hammens grundfilosofi, at det er helsebringende at have med naturen og med dyr at gøre – ikke mindst, hvis man har ondt i sindet...det er vigtigt at have noget at stå op til hver morgen for alle mennesker. Beboerne kan vælge sig ind på et arbejds hold, f.eks. landbrug, køkken, have eller noget fjerde. Landbrug er et kreativt erhverv. Her kan man se at, man udretter noget, og at det er nødvendigt, at man er til stede. Deltagelse i beskæftigelsesfunktionerne er frivillig.

De fleste af beboerne er 2-3 år på gården, inden de vender tilbage til den pulserende omverden. I den forløbne tid siden 1981 har der på gården været over 100 sindslidende mellem 18 og 45 år i behandling.

Til Kammergave, der er med i ordningen af besøgs gårde, hører nu i alt ca. 110 ha. Gården drives som et økologisk, stort set selvforsynende landbrug, siden 2003 under ledelse af forvalter Jan Posch. Markerne bruges til økologisk planteavl. Også engen på 45 ha. dyrkes økologisk.

Forvalteren bistås af en fodermester, og klienter på institutionen hjælper med at passe dyrene sammen med en landbrugspædagog.

I 2004 byggedes en løsdriftsstald til køer med sengebåse til ca. 100 køer og tillige med plads til ca. 80 kvier. Fra køerne leveres mælk til det økologiske mejeri Øllingegård i Nordsjælland. Derudover er der nogle

Den lave, lange ende af det nuværende stuehus til Kammergave. Det bruges i dag til administrative formål og boliger for klienter på den selvejende institution Kammergave.- Fot. 2006 v/Mikael Hammen.

ganske få geder, får, grise og heste. Kammergaves bygninger repræsenterer som helhed i dag ikke den store bygningskulturelle værdi. De er alle af nyere dato og blandet kvalitet. Dog er dele af komplekset bevaringsværdige, og kender man historien bagved, får stedet også ånd og mæle. Og så vidner den store og flotte, flerstammede blodbøg bag i haven på sin måde om, at her ligger en gård af en vis ælde og anstand!

Afslutning

I årenes løb har Kammergave gennemgået mange forskellige processer. Fra at være almindelig fæstegård blev den arvefæstegård og derpå proprietærgård med et kraftigt udvidet jordtilliggende og i begyndelsen med fornemme folk i spidsen, men måske ikke altid med en sund økonomi.

Da der kom ejere til, som havde forstand på landbrug, synes gården at være blevet drevet på en god og

effektiv måde, gennemgående frem til o. år 1900 med et folkehold på omkring de 30-35 og i en årrække med eget mejeri.

Lensafløsningsloven gav dog - ret utilsigtet - gården et langt mindre omfang, men den eksisterede videre som proprietærgård, indtil den i 1981 overgik til et helt nyt formål, men stadig med landbrugsdriften som grundlag, nu ikke bare økonomisk, men også terapeutisk begrundet.

Mon ikke Holberg - trods alt - fra sin lille sky hilser denne udvikling velkommen, både at der blev anlagt statshusmandsbrug, således som Olrik (s. 24) og Becker (s. 70) anslår, og at Kammergave nu tjener humanitære formål, og Tersløsegårds gamle hovedbygning eksisterer da stadigvæk, bl.a. med seværdige mindestuer for Holberg, drevet af en selvejende stiftelse.

Noter

- 1 Ang. Beckers formulering se hans værk, s. 14, 30 ff. Om arealstørrelsen se Becker, s. 23, 38, og Grandjean, s. 25; Olrik bruger formuleringen "442,5 Td. Land, geom. Maal" (Olrik s. 11).- Der er der i det hele taget nogen forvirring omkring arealangivelserne til forskellig tid for både Tersløsegårds og Kammergaves vedkommende, alt efter hvem der bringer dem. Vi har ikke villet grave alt for dybt i denne problematik, så de oplysninger vedr. dette aspekt, som vi viderebringer, bør generelt tages med et vist forbehold.
- 2 Se Becker, s. 67; Grandjean, s. 12.
- 3 Se især Grandjean, s. 13-15; la Cour, 1947, s. 35; Viberg, III, s. 305. (de Fine Licht bruger navnet "Schyth" (s. 20), som kan henføres til la Cour, nævnte sted).
- 4 Se Sorø-bogen, bd. II, s. 326 f.; Becker, s. 66.
- 5 Hvem der fandt på navnet Kammergave, kan diskuteres. de Fine Licht mener (s. 20), at det var Schytte selv, men mon dog ikke det skyldes Rentekammeret, som jo tager navnet i sin mund el. rettere hånd, da det i 1796 udstedte det nedenfor nævnte arvefæste- og skødebrevet? Bortset herfra findes gården i øvrigt i senere kilder (f.eks. Folketællingen 1850) betegnet "Kammergavegaard".
- 6 Se Grandjean, s. 16-18. På s. 18 skriver han ukorrekt, at den indhuggede forkortelse "S.A." på vildtbanepælen betyder Sorø Akademi; det står for "Soroe Amt"; afbildet i Olrik, s. 9.
- 7 Det originale skøde beror i Rigsarkivet. Gengivet in extenso (dog u. underskrivere og dato!) i Sorø-bogen, bd. II, s. 339-346, hvorfra de bragte citater og det refererede stammer; jfr. Grandjean, s. 15; Olrik, s. 11; Becker, s. 67; de Fine Licht, s. 20.- Bl.a. iflg. Akademiets jordebog af 1841 er skødet udstedt den 20. februar 1796. Misvisende kalder Norwin det i 1796 afgivne areal for "Hovedparcellen af Tersløsegaard" (s. 347), når der i virkeligheden blot var tale om hovmarken, og endda kun en del af denne! Hovedparcellen skulle dog tidsnok ryge samme vej...
- 8 Skøde- og Panteprotokol for Sorø By og Birk, litra A, 1774-99, s. 418, LA. (Skødet blev tinglyst den 5. juli 1798).
- 9 Do., s. 419-20; litra D, 1810-20, s. 75. Marius Bagger, som vi først i sidste øjeblik har fået styr på, blev født 1768 som søn af forvalter på Fodbyggård Marius Marcussen Bagger død 1770 og Hedevig Johannesen Bagger (1740-1822). Han blev uddannet ved landbruget. Gift med Caroline Kierulf i Slagelse. Efter årene på Kammergave kom M. Bagger til Slagelse, hvor han i 1819 var med til at stifte Fugleskydningsselskabet. Havde titel af stempelpapirforhandler, men ved FT 1834 "Vognmand". (Oplysningerne stammer fra en artikel af fru Kirsten Borg, se nærmere i litteraturfortegnelsen. Kirsten Borg fejllæser Marius for Marcus).
- 10 De ejendomsrættelige transaktioner i 1811 og 1817-18 findes dokumenteret i Skøde- og Panteprotokollerne for Sorø By og Birk og realregistret dertil (LA), men afsnittene her bygger især på fremstillingerne hos Becker (s. 67) og de Fine Licht, som i særlig grad berører auktionen i 1811 (s. 19 f.). Se også Meddelelser angaaende Sorø Akademi for Aarene 1889-98, s. 96; Sorø-bogen II, s. 330, 350 (ifølge fremstillingen her, får man det indtryk, at arvefæstet først indførtes i 1817); Trap Danmark 1954, Holbæk Amt, s. 421. Olrik (s. 12) må på flere enkeltpunkter tages med et gran salt. Om årsagen til Quistgaards salg til Tillisch se bedst Becker 67; jfr. Sorø-bogen II, s. 331. de Fine Lichts forklaring på salget i 1818 (s. 20) beror på en misforståelse.
- 11 Se H. C. Andersens Dagbøger, bd. I, Kbh. 1971, s. 45, 46 og 49. Oplysningen om unge Tillisch som bestyrer findes i FT 1834 for Munke Bjergby Sogn.
- 12 Se Skøde- og Panteprotokol for Sorø By og Birk, 1826-29, s. 94; do., 1829-34, s. 471.
- 13 Do., 1829-34, s. 900 ff.; do., 1834-38, s. 377-380, 395 f. de Fine Licht (s. 20) anfører fejlagtigt manden som giver af gavebrevet.
- 14 Se Realregister til S-P protokoller for Sorø By og Birk 1803-65.

- 15 de Fine Licht er den, der behandler denne udviklede udvikling bedst, se hans anførte værk, s. 21-23, 36 og 40. Jfr. artikel af "en gammel Soraner" i: Soransk Tidsskrift, 1. bd., Kbh. 1870, s. 161 f.; V. Andersen, s. 41 f.; Grandjean, s. 26; Olrik, s. 12 (ret unøjagtig fremstilling), og Brinckers afsnit i: Academia Sorana. Kloster – Akademi – Skole, Kbh. 1962, s. 174.
- 16 Se Skøde- og Panteprotokol for Sorø By og Birk, 1838-42, s. 272, 412 og 882.
- 17 A. C. P. Linde: Meddelelser angaaende Den polytechniske Lærestanstalt, Sorø Academic...for Aarene 1849-1856, Kbh. 1864, afs. III, s. 215.
- 18 Se do., 1844-48, s. 396-99; do., 1855-57, s. 715; Akademiets Jordebog 1862.
- 19 Becker, s. 67.
- 20 Sagnet er fra o. 1850 iflg. V. Andersen, s. 40. Jfr. Olrik, s. 29 + n. 49. Ophavskvinden er forfatteren Benedicte Arnesen-Kall, som boede på Tersløsegård 1862-73.
- 21 Oplysninger fra Danmarks Amter, 1929, og fra Erik Gjerulf Nielsen 2007.
- 22 Se især Jordebog fra 1862, s. 142; Folketællinger 1870, 1880 og 1890. Om Preben Hansen se især Soraner-Biografier, 1977, s. 12. Om Spandet se især samme værk, s. 390, og Sorø Amts Landøkonomiske Selskab, 1933, s. 99, 104.
- 23 Se la Cour, J. C. B.: Danske Gaarde, 4. bd., Aarhus 1907, s. 849 f.
- 24 Se Sorø Amts Landøkonomiske Selskab, 1933, s. 95 f.
- 25 Se Jordebog 1862, s. 142. Jfr. Større danske Gaarde, 1930, s. 388, hvor Niels og Hans Marius Stengaard bliver slået sammen til én person!
- 26 Se nærmere i Floris: Bedre Byggeskik, især s. 54, 118, 134 og 138-145.
- 27 Becker, s. 69. Her gives i det hele taget en tankevækkende skildring af den ny tids brud med fortiden.
- 28 Om Frederik Jensen se Kraks Blaa Bog, Kbh. 1949.
- 29 Udover oplysninger fra Erik Gjerløf Nielsen er anvendt værkerne Større Danske Landbrug, 1930, s. 387-88, og Danmarks større Gårde, 1962, s. 774-75.

Appendiks I

Ejere af Kammergave:

- 1796-1798: Landinspektør Johannes Schytte (d. 1813)
1798-1809: Arvefæster Marius Nicolai Bagger (d. 1844 i Slagelse)
1809-1826: Proprietær, oberst Georg Fr. Tillisch
(død den 2. sept. 1845 i Borup)
1826-1831: Georg Flemming Henrik greve O. Lerche, Lerchenborg
1831-1833: Christian Cornelius greve af Lerche, do.
1833-1835: Forpagter af Jerstrup (Fyn) Christian Wilhelm Mariboe
1835-1845: Signe Margarethe Marie Mariboe
1845-1847: Grosserer i København J. Meyer Hertz
1847-1856: Skibsmægler i København Peter August Halse
(død den 9. marts 1869)
1856-1867: Proprietær Jørgen Christopher August Halse
1867-1874: Proprietær Julius Adolph Kirchoff
(død den 7. november 1874)
1874-1875: Kirchoffs enke, Cathinka, f. Selchau-Hansen
1876-1884: Proprietær Preben Hansen
(død d. 14. januar 1898 på Bistrup Parcelgård)
1884-1895: Godsejer Peter Johansen de Neergaard til Førsløvgård
(død 1895)
(forpagter: Chr. Ulrik Petersen Friis)
1896-1902: Proprietær Svend Spandet
(de Neergaards nevø, død 10. juli 1948 i Haslev)
1902-1912: Proprietær Chr. Ulrik Petersen Friis
(f. 1855, fra 1912 på Turebylille)
1912-1924: Proprietærer: brødrene (?) Niels, Hans Marius og
Laurits Stengaard (el. Steengaard)
1924-1928: Proprietær Jens Frederik Jensen
1928-1965: Proprietær Karl Gjerløf Nielsen (død 1967)
1965-1969: Godsejer Niels Krabbe, Frederiksdal på Lolland (1901-75)
1969-1971: Brødrene Ole og Knud Wibholm, Binnitze på Lolland
1971-1981: Jens Galskjöt
1981- : Læge Michael Hammen/Fonden Den Selvejende
Institution Kammergave

Appendiks II

De første husmænd på Kammergave-udstykningserne i 1924:

Hans P. Fr. Nielsen, Tersløse, 8½ Td.L.
Hans Jul. Mortensen, St. Grandløse, Holbæk, 8½ Td.L.
Ejnar Christiansen, Tolstrup, Ringsted, 8½ Td.L.
Emil Christiansen, Starreklinte, Kalundborg, 9 Td.L.
Lars P. Jensen, Tersløse, 8½ Td.L.
Hans Chr. Fagerlin, Drøsselbjerg ved Mullerup, 8½ Td.L.
Jens Chr. Nielsen, Rude Eskildstrup, 9 Td.L.
Jens Christian P. Andersen, Estrup, Ringsted, 10 Td.L.
Poul Jensen, Nidløse, 10½ Td.L.
Ole Valdemar Christiansen, Fulby, 11 Td.L.
Hans Chr. Larsen, Vedde, 11 Td.L.
Jens Jesper Jensen, Lodskov, Regstrup, 11 Td.L.
Jens Martin Knudsen, Herrestrup, Skelbjerg, 11 Td.L.

Peter Hansen, Munke Bjergby, 13 Td.L.
Niels P. Christensen, Seerup, Munke Bjergby, 10 Td.L.
Ejnar Rasmussen, Raklev, Kalundborg, 12 Td.L.
Jens P. Jacobsen, Munke Bjergby, 10 Td.L.
Carl V.P.Olsen, Tersløse, 10 Td.L.
Carl Houritz, Munke Bjergby, 10 Td.L.
Hans E.Petersen,, Munke Bjergby, 10½ Td.L.
Carl Chr. Larsen, Bromme, 10½ Td.L.
Oluf Fr. V.Bidstrup, Gørlev, 11 Td.L.
Henrik L. Andreasen, Trælløse, Skelby, 10 Td.L.

De første ejere (husmænd) af tillægsparcerne i 1924:

Ole Chr. Jacobsen, Munke Bjergby, 2 Td.L.
Johannes Martin Jensen, Munke Bjergby 5 Td.L.
Niels Hansen Hjort, Tersløse, 2 Td.L.
Hans Chr. Henriksen, Tersløse, 2 Td.L.

— O —

Kilde- og litteraturhenvisninger

Kilder:

a) utrykte

Skøde- og Panteprotokoller for Sorø By og Birk 1774-1857, Landsarkivet for Sjælland m.v. (fork. LA)

Realregister til Skøde- og Panteprotokoller for Sorø By og Birk 1803-1865, do.

Jordebog for Sorø Academies nordre District, affattet i december 1841 (Stiftelsens arkiv i Sorø Akademis Bibliotek)

Jordebog over Sorø Academies Arvefæstegods af 11. september 1862 (do.)

Folketælling for Tersløse sogn 1834 (film på RA)

Do. for Munke Bjergby sogn 1834, 1840, 1845, 1850, 1855, 1860, 1870, 1880, 1890, 1901, 1906 og 1911 (film på Lokalhistorisk for Sorø og Omegn)

Beslutning om godkendelse af det private opholdssted Kammergave på: www.vestamt.dk/amtsraad/dagsordn/PSY/020220/PKT4.HTM

b) trykte

H. C. Andersens Dagbøger, bd. I, Kbh. 1971
c) informanter:
Erik Gjerløf Nielsen, Haslev, 2007, og Michael
Hammen, Kammergave, 2007

Aviser:

Sorø Folketidende 12/9 og 22/12 1923 samt
11/3 1924
(Artikler i Venstres Folkeblad 1923-24 er læst,
men ej benyttet)
Sjællandske 12/9 2006

Opslagsværker:

a) vedr. landbrug m.v.
Bülow, E. (red.): Danmarks større gårde, 2.
bd., 1962
la Cour, J. C. B.: Danske Gaarde, 4. bd., Aar-
hus 1907
Hansen, J. J.: Større Danske Landbrug, 2.
bind, Kbh. 1930
Trap Danmark, 3. udg., bd. II (bl.a. Sorø
Amt), Kbh. 1898 (vedr. Kammergave)
Trap Danmark, 5. udg., bd. III, 2, Holbæk
Amt, Kbh. 1954 (vedr. Tersløsegård (oversigt
v/ Gunnar Olsen))
Trap Danmark, 5. udg., bd. II, Københavns
Amt, Kbh. 1960 (vedr. Vibygaard)
Danmarks Amter, 4. Bd. (Sorø Amt), Kbh.
1929 (vedr. teglværket)
www.besogslandbrug.dk (link til Besøgsgårde,
herunder Kammergave)
b) vedr. personer
la Cour, L. F.: Godset Sorø Akademi's Funk-
tionærer gennem to Hundredeaar (trykt som
manus), Sorø 1947 (vedr. Johannes og Johan
Schytte samt Rieper)
Dansk Biografisk Leksikon (9. bd., Kbh. 1981
(vedr. slægten Mariboe)
Danmarks Adels Aarbog, 65. Årg., Kbh. 1948
(vedr. fam. Tillisch)
Kraks Blaa Bog, Kbh. 1949 (vedr. Frede Jen-
sen)
Krak Danmark 1975, Kbh. 1975 (vedr. Krab-
be)
Richter, Vilh.: Dødsfald i Danmark 1790-1890,
bd. I og II, Kbh. hhv. 1901 og 1905, begge
bd. genoptrykt Kbh. 1976 (vedr. P. A. Halse,
Kirchhoff og frue samt Rieper)

Soraner-Biografier 1822-1900, udg. af Soransk
Samfund 1977 (vedr. brødrene Sigismund og
Georg Tillisch, Preben Hansen samt Svend
Spandet)
Weilbach: Dansk Kunstnerleksikon, 7. bd.,
Kbh. 1998 (vedr. Seehusen sen. og jun.)
Wiberg, S. V.: En almindelig dansk Præste-
historie, bd. III, Odense 1871 (vedr. pastor
Schytte)

Litteratur:

Andersen, Vilh.: Ludvig Holberg paa Tersløse-
gaard, København og Kristiania 1904
Anon.: Tersløse Hovedgaard og det Holberg-
ske Enkesæde, art. i: Soransk Tidsskrift, 1. bd.,
Kbh. 1870
Becker, Tage: Baron Holberg og Lenet Hol-
berg, Kbh. 1959
Borg, Kirsten: Den gamle postgård og madam
Bagger, Art. i Strejftog gennem byens historie.
Festskrift til Paul J. Bell, Korsør 1990, s. 52-68
(vedr. Marius Nicolai Bagger). For henvisning
hertil takkes Gyrit Kaaber, Forlev.
Brincker, R. E.: Sorø Skoles Jammerminde,
afs. i: Academia Sorana. Kloster - Akademi
- Skole, Kbh. 1962
de Fine Licht, Kjeld: Tersløse gård og kirke,
Sorø 2000
Floris, Lene: Bedre Byggeskik. Bevægelse og
bygninger. Udg. af Holbæk Museum 2005
(vedr. ark. Marius Pedersen)
Grandjean, Louis E.: Tersløse. Landsbyen og
Baroniet Holberg, Slagelse 1943
Kristensen, H.: Sorø Amts Landøkonomiske
Selskab gennem Hundrede Aar, 1833-1933,
Slagelse 1933 (vedr. Petersen Friis (s. 95 f.) og
Spandet (s. 94, 104))
Linde, A. C. P. (udg.): Meddelelser angaaende
Kjøbenhavns Universitet, den polytechni-
ske Læreanstalt, Sorø Academie...for Aarene
1849-1856, III, Kbh. 1864.
Olrik, H. G.: Tersløsegaard i Fortid og Nutid.
Kbh. 1948
Norvin, William: "Fæste og Selveje", afsnit i:
Sorø. Klosteret, Skolen, Akademiet gennem
Tidene, bd. 2, Kbh. 1928
Sporsén, S.: Meddelelser fra Sorø Akademi
for Aarene 1889-98, Kbh. 1899

Sigøjnerliv i Haslev for hundrede år siden – som pressen opfattede det

Af Preben Bækhave

Indledning

I sin artikel¹ i det lokal- og kulturhistoriske tidsskrift "Journalen" har Ditte Goldschmidt udnyttet et meget interessant arkiv i Dansk Folkemindesamling indeholdende bl.a. 170 breve, skrevet af en bestemt roma- eller sigøjnerfamilie i årene 1913-32 til musiklærer Johan Miskow (1862-1937), der havde været ejer af en privatskole i Brovst i Thy, men opgav lærergerningen for at samle viden om sigøjnerne og deres særegne kultur og for at formidle denne viden til det omgivende samfund. Han boede fra 1912-29 i Aabybro i Vendsyssel og derefter i Randers.

Romaerne (som de kaldte sig selv – samfundet omkring dem brugte navnet 'sigøjnere') havde rejst omkring i Vest- og Nordeuropa siden 1860'erne. De romaer, der besøgte Danmark, kom i grupper på 10-50 personer, befordret i hestetrukne køretøjer af forskellig art, oplyser Ditte Goldschmidt.

Det følgende er et lokalt eksempel på sådan et besøg af eksotiske fremmede. Om baggrunden ved vi blot, at der i 1907 ankom en større gruppe

romaer fra Norge til Danmark, og at det højst sandsynligt var medlemmer af denne gruppe, der i begyndelsen af december måned samme år indtraf i Haslev og efterfølgende blev genstand for en længere artikel i Haslev Folketidende², som gengives nedenfor i nutidig retskrivning. Navnet på skribenten kendes ikke; signaturen er "Snap". Underrubrikker dels fra artiklen, dels v/redaktionen.

Sigøjnernes ankomst med tog til Haslev

"Tre større sigøjnergrupper havde omkring den 10. december 1907 sat hinanden stævne i Haslev, der under denne invasion havde fået et noget kosmopolitisk præg. På denne grå, regnfulde og kolde dag ankom de fleste sigøjnere – efter at have afleveret hest og vogne m.m. i Næstved – med 2-toget til Haslev. De fyldte flere kupeer. Ved udstigningen råbte de i munden på hinanden. Sorte, snavsede og spraglede var de alle uden undtagelse. Alle – lige fra en gammel, tyk mutter i fåreskindskofte til de små børn, som ikke engang kunne gå ene – havde en dampende pipe eller cigar i munden. Unge mødre røg shagpipe, medens de med ven-

stre hånd rettede ved piben for barnet, der sad på deres højre arm. Men det var gennemgående friske, kønne og velfornøjede ansigter, der stak frem under pjalterne og snavset.

En flersproget soupé

De tog straks 3. kl. ventesal i besiddelse og skønt de lavede et frygteligt griseri, lod stationspersonalet dog af hensyn til de mange små børn nåde gå for ret, således at de ikke straks blev vist ud. De lod, som de var hjemme, og blæste forbud mod rygning og spytning en lang march – hvad rengøringskonerne senere måtte sande.

Lejrede omkring kakkelovnen fik de noget spiseligt frem. Man lagde blandt andet mærke til, at de med velbehag konsumerede råt og snavset kød. De tog f. eks. et kødben, stak det ind i kakkelovnen, til det blev varmt og sort af kulos, og så gik benet på omgang til afgravning. Konversatio-

nen ved 'bordet' førtes på fransk, spansk og italiensk.

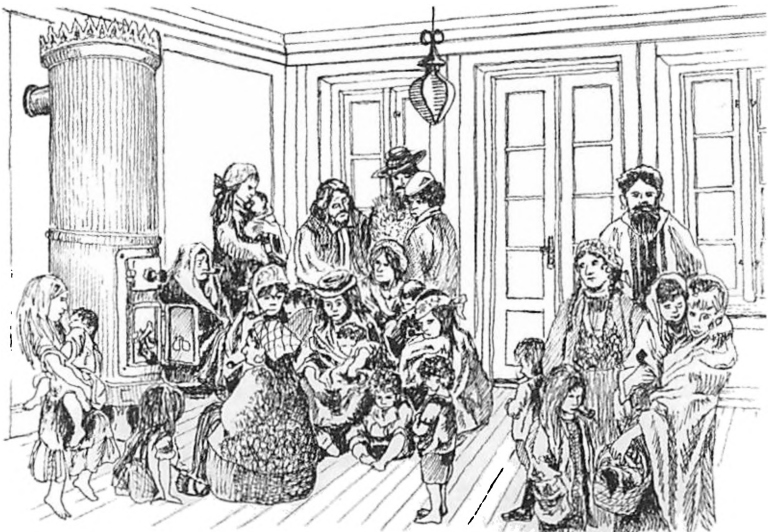
Man fortæller, at de efter taflet bandt benene sammen på børnene, for at de ikke skulle løbe deres vej, medens de ældre promenerede i deres spraglede dress op ad hovedgaden i Haslev.

Da de endelig blev nødt til at rømme ventesalen, var der en frygtelig atmosfære. Blandt de mange forskelligartede efterladenskaber på gulvet lå henslængt en del afgravede knogler – dyrekogler naturligvis!

Vogn- og teltlej på torvet!

På Haslev torv, hvor der i forevejen var ankommet 11 sigøjnere med vogne, slog de sig ned i fire yderst primitive telte. Man stillede tre pinde mod hverandre, hængte nogle laser af gamle gødningssække udover, og dermed var hjemmet færdigt. Når undtages enkelte våde og snavsede

*Fra sigøjnernes
"ibrugtagning"
af ventesalen på
Haslev Station
i december 1907
– som forfatteren
opfatter situa-
tionen med egen
pen og streg.*

dyner, nogle værdiløse pjalter, en blikkasserolle og nogle musikinstrumenter, var der intet bohave eller husgeråd. De tiggede brænde hist og tændstikker her og gjorde midt i hvert telt et bål, om hvilket unge og gamle lejrede sig.

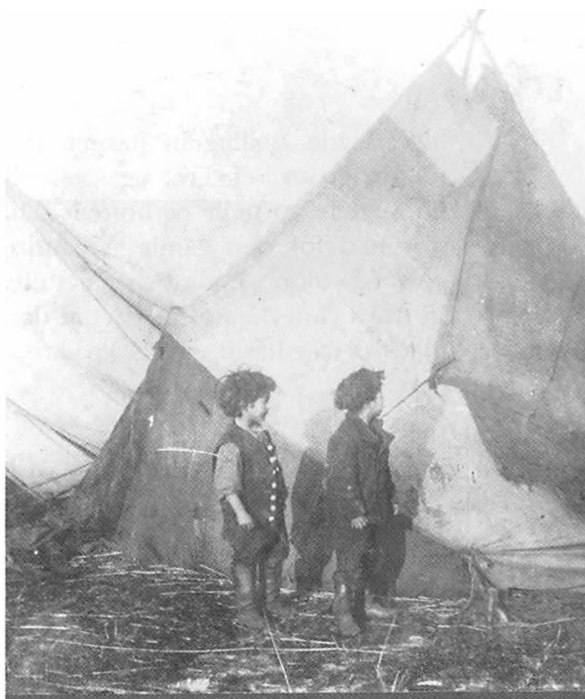
Navnlig om aftenen var de ved flammebål opfyldte telte med de mange unge og gamle fornøjede og snavsede mennesker af stor malerisk virkning. Der var da også bestandig en stor tilskuerskare i og om teltene, ud af hvilke der jævnlig lød sang og musik, megen latter og lidt gråd.

Hvorledes de bjergede livet natten over i disse telte, er næsten ufatteligt. Det var bidende koldt, regnen strømmede ustandseligt ned gennem teltenes laser og løb som små bække ind under teltene, så det hele snart blev et bundløst ælte.

Besøg i teltene

Da vejret var værst, aflagde jeg sammen med en del andre af byens borgere et besøg i teltene. Stå oprejst derinde kunne man ikke, da hovedet nåede teltets loft, hvor der lå en kvælende røg fra bålet. Mændene var 'i byen' og kvinderne var 'hjemme'. Blikkasserollen med kaffe snurrede over gløderne, og trods de ringe boligforhold var der kun tilfredshed og godt humør at skue.

Under vort besøg stak en politimand hovedet ind ad en flænge i teltet og meddelte, at de alle kunne få lov at sove i en stald med noget halm. Man takkede for det venlige tilbud, men

Dette og de følgende fotografier viser forskellige sider af sigøjnertilværelsen. Om billederne alle stammer fra Haslev, og hvem, der var fotograf, er til dels noget uvist. Af avisartiklen fremgår det, at avisen selv sendte en fotograf til oprinene, og denne kan meget vel være lig med Emil Lundbeck (1872-1940), som praktiserede i byen på dette tidspunkt. Han havde i 1902 overtaget fotograf Anna Jensens forretning og forblev virksom i Haslev igennem 35 år. De to billeder med hhv. sigøjnerkvinden og de to børn ved telte er i al fald "signeret" Lundbeck og oprindelig brugt som stereoskopibilleder. De er højst sandsynlig taget i Haslev under sigøjnerbesøget i december 1907. De to øvrige billeders herkomst er uafklaret.- Alle billederne tilhører det lokalhistoriske arkiv i Haslev, som takkes for oplysningerne.

udtalte, at man helst ville blive 'hjemme' – i regn, pløje og kulde.

I et andet telt lagde man bl.a. mærke til, at en knapt to år gammelt barn gik splitternøgen omkring trods vejret og de primitive forhold. En gammel bred madam med pibe i munden sad på en halmsæk ved siden af og gav den lille undervisning i den ædle kunst at ryge tobak. "Du skal suge til

dig”, sagde kællingen. Barnet, der for øvrigt var velnæret og så sundt ud, sugede, spyttede og hostede – til stor fryd for den gamle. Vi andre gøs ved denne opdragelsesmetode. Vi frøs i vintertøjet ved synet af den lille, der ikke havde en trævl på kroppen.

I det tredje telt sad man om bålet og ventede på 'bid'. Så snart vi kom ind, stod alle de små indvånere på hovedet for en tiøre, medens de ældre ville spå os. Når man skulle betale, måtte man helst have lige penge, da sigøjnere er meget tungnemme til at 'give igen'. Da vi forgæves forlangte penge tilbage, fortalte en af vore ledsagere, at vi var fra politiet, så ville flere af sigøjnerne skyndsomst give tilbage, men en halvgammel mutter med ravnsort hår, rigt behængt med sølvprydelser, viste to rækker hvide tænder i et stort grin og fniste: "Å nej, da jeg før spåede ham, læste jeg grangiveligt, at han var "Zeitungsmand"".

Et øjenvidne fortæller om et måltid i et af teltene: Man havde fået fat i en rå lunge, skar den ud i firkantede tern, som holdtes en tid over et osende lampeglas og derefter fortæredes med velbehag, – velbekomme! Man undredes over, at børnene overhovedet kan bjerge livet under sådanne forhold. Man mener, at 'skravlet' kreperer, og kun de mest levedygtige står det igennem. Men det er vistnok kun få, der går bort, thi ser man rækkefølgen af børn i hver familie, vil man se, at der ikke er over et år mellem hver.

Vi spurgte, hvor mange medlemmer den samlede gruppe talte. Svaret lød: "25 voksne, børnene har vi ikke lige tal på, men vi antager mellem 37 og 40".

I øvrigt blev man vidne til den ejendommelighed, at kvinderne byggede teltene, til gengæld syede mændene lapper på tøjet.

En forestilling

Torsdag aften havde de gennem avisen indvarslet til en forestilling på "Axelhus". En del nysgerrige havde indfundet sig. Forestillingen bestod af sang, musik og dans, og var sikkert den ejendommeligste forestilling, der endnu er givet i Haslev.

Detaljerne ved forestillingen var af mindre interesse. Det samlede sceneri var så meget mere interessant og ejendommeligt. Scenen var en forhøjning i salens baggrund, længst tilbage på scenen sad orkestret, nogle ældre mænd med langt sort skæg, frem af hvilket skinnende hvide tænder lyste i et permanent grin. Deres overkrop dækkedes af farvede rødtribede bluser, flænget i laser, så albuer og de gulbrune, kraftige skuldre stak blottede frem. Benene stak i mægtige lange støvler, hvis vide skafter var broderet med rødt læder. De spillede violin, medens nogle drenge med hårtjavsner ned over de snavsede ansigter stppede i takt med træsko eller støvler. På balkonen over 'orkestret' hang en række sorte langhårede unger, der set på afstand mindede om dårligt dresserede puddelhunde. De alleryngste, de der ikke kunne gå

ene, lå henslængt i pjalter rundt om på gulvet i salen. Kvinderne, unge og gamle, dansede eller sang.

Den dansende skønhed

En enkelt 19-årig skønhed, primadonna, der i modsætning til de andre var omtrent renvasket, holdt sig forneemt tilbage. Hun optrådte senere solo som danserinde. Hun var virkelig smuk. Først dansede hun diskret og behersket. Men efterhånden som bifaldet steg, blev dansen kraftigere og voldsommere uden dog at miste sin fine, graciøse charme, og til sidst trådte hun en kraftig og voldsom neapolitansk tarantello, dog uden kastagnetter eller tamburin, men til tonerne fra de 'sortes' strengeleg og drengenes steppen.

Sigøjnerkvinde i broget dragt ved en ikke identificeret landevej (bemærk de nyplantede træer), formentlig i Haslevs daværende udkant. Fot. Emil Lundbeck. Tilhører lokalhistorisk arkiv i Haslev.

Opildnet af det jublende bifald kastede mændene violiner og mandoliner til nogle 10-års drenge. Og mens disse trakterede instrumenterne, bød de gamle kvinderne op til dans. Piberne, som både mænd og kvinder dampede på, kastedes mod gulvet og knustes i stumper og stykker, og gniesterne fløj om ørene, mens de med sang og skæmt trådte en eller anden sydlandsk nationaldans, der for os nordboere nærmest lignede en vild cancan. Snart efter dryssede sølvmonterne i de hatte, som blev båret rundt.

Den aften levede sigøjnerne ikke på spartansk vis.

Bedstemors pukkel fuld af penge

Sigøjnerne gør ikke en øres gavn, er fuldstændig unyttige for samfundet. De sår ikke og høster ikke, og dog er de utvivlsomt meget velhavende. Det fortaltes, at de i Næstved indsatte en stor sum penge – mange tusinde kroner – i en derværende bank. Da de kom til Haslev, forlangte de på et hotel en flaske rødvin. Da man nægtede at servere andre drikkevarer for dem end kaffe og hvidtøl, skød sigøjnernes sorte øjne lyn under de mørke buer, og en af dem trak en femhundredekroneseddel frem og kastede den på bordet, om han så kunne få, hvad han forlangte.

Da politiet spurgte om de havde penge, så de kunne betale for sig, pegede han på en gammel bred mutter i en fedtet og lappet fåreskindskofter og udbrød: "Ja, bedstemor har puklen fuld af penge!"

Deres næringsvej

Består af systematisk tiggeri. De har utrolige evner i den retning, og de 'slog' utvivlsomt byen for mange hundrede kroner i de dage, de var her. Selv om de f. eks. har lommen fuld af tændstikker, bruger de dem ikke, dersom de på nogen måde kan tigge en hos en anden. Låner de æsken, beholder de den.

Da de kom til byen, bad de hos de handlende om at få varerne gratis, da de lige var kommet til byen og endnu ingen penge havde tjent. Da de rejste, bad de om at slippe for betalingen, da de skulle bruge penge til rejsen. Til samme billige pris forsyndede de sig med apotekervarer – deri blandt andet salve mod visse smådyr – for et halvt år.

Den sidste dag var en del af dem til læge. Da de gik derfra, var de nogle kroner rigere, end da de kom. Lægehonorar betalte de ikke. De tig-

gede og fik penge i stedet for. Da vi kom med fotografiapparatet for at 'tage' dem, ville de først have penge. Og således fremdeles. Og som middel til at opnå et godt udbytte, benyttede de børnene, samtidig med at de hyklede fattigdom.

"Ska' jeg spå dig?"

Råber de til alle fremmede. Det er den samme lektie i forskellige variationer: Man er et godt menneske, vil få lykkelige dage, skal vinde mange penge i lotteriet og har mange venner, hvoraf enkelte taler ondt om én. Da en herre, som blev spået, bemærkede, at hun tog fejl, at i Haslev talte vennerne ikke ondt om hverandre, slog spåkvinden en skoggerlatter op, og med talende gebærder stak hun sin snavsede mund hen til herrens øre og hviskede, så alle kunne høre det: "Jo, go'e Herre, sådan går det alle vegne, og i din hånd linier læser jeg jo tydeligt, at der også hænder noget lignende i Haslev".

*Sigøjnerdrengene
spiller kort.
Fotograf ukendt.
Tilhører det
lokalhistoriske
arkiv i Haslev.*

Afsked

Lørdag middag skiltes de tre lejre. Et hold drog ad Rønnede til. Med middagstoget rejste nogle sydpå, resten nordpå. Spurgte man, hvor de skulle hen, svarede de: "Det ved vi ikke. Vi er også lige glade; vi har hjemme alle vegne, og alle vegne er godt at være!"

Afslutning

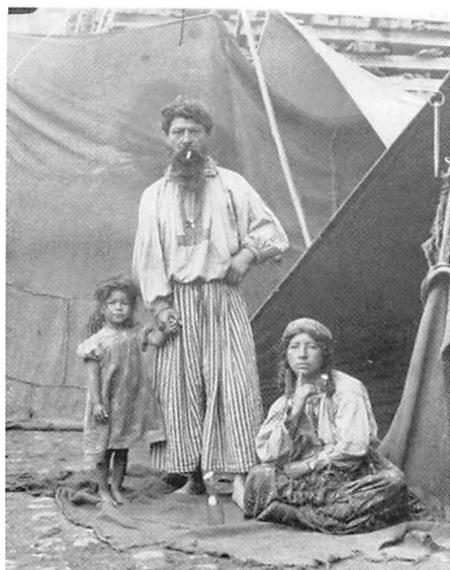
Her slutter artiklen. Skribenten prøver at skildre de usædvanlige hændelser på en nogenlunde forstående måde, men må ind i mellem tage humoren til hjælp for at tage brodden af de mest negative indtryk. Der er dog næppe tvivl om, at borgerne i Haslev trak vejret lettet, da "festen var forbi", selv om det er værd at notere sig, at man blandede sig med sigøjnerne på en fredelig måde, og at endog myndighederne, repræsenteret ved politiet, tilbød sigøjnerne bedre overnatningsmuligheder!

Som Ditte Goldschmidt anfører til sidst i sin artikel: "De rejsende romaer har aldrig hørt blandt de velkomne udlændinge, hverken i Danmark, Sverige eller andre lande. I lokalsamfund kunne de opfylde behov for handel, håndværksydelser og underholdning, men de besad hverken kapital eller ekspertise af interesse for staten ... De blev anset som en mulig byrde for den offentlige forsørgelse og især som en trussel mod lov og orden."³

1912-13 udvistes alle udenlandske romaer fra Danmark.

Noter:

- 1 Ditte Goldschmidt: "Breve fra romaer i Skandinavien før 2. verdenskrig". Art. i: "Journalen", nr. 3, december 2006, s. 11-16
- 2 Haslev Folketidende den 10. og 17. december 1907. I en kort notits i Haslev Folketidende den 10. december 1907 meddeles det, at en sigøjnertrup vil give en forestilling på Hotel Axelhus om aftenen. I samme avis følger ugedagen efter - den 17. december - "Snap"s beretning om sigøjnernes besøg i Haslev: "Sigøjnerliv i Haslev".
- 3 Som n. 1, s. 16

P.S.

Redaktionen har lige før lukketid opdaget en artikel, som beretter om et sigøjnerbesøg i Fredensborg, som har mange, klare paralleller til det i Haslev.

Vel fandt det sted i 1906, og sigøjnerne kom her fra Sverige af (muligvis har man i Haslev taget fejl på dette punkt), men truppen drog landet rundt i flere år indtil 1912 med samme malende optrin i Fredensborg og efterfølgende steder som dem, der er beskrevet i Haslev...og med en underskøn sigøjnerske, kaldet Marietta, måske også hende, der bjergtog mændene i Haslev?!

Man kan læse mere herom i Erik Gribsø: Fra Isefjord til Øresund, Helsingør 1974, s. 80-81.

Om beboere og huse i Lynges Eskildstrup i de sidste hundrede år

Af Arne Larsen

Indledning v/red.

Eskildstrup er en udflytterlandsby, som i den tidlige del af i middelalderen blev grundlagt af en "udbryder" fra Lynges, men hvem Eskild er, melder historien ikke noget om. Lynges Eskildstrup har altid været regnet for det sydligste bysamfund i Sorø omegn, siden 1970 en del

af Sorø kommune. Pastoratsmæssigt hører det til Lynges sogn. Landsbyen ligger smukt i det kuperede terræn ved Tystrup sø, og her er der i dag en friluftsgård, indrettet i den gamle Kongskilde Møllegård, som trækker ganske mange mennesker til fra nær og fjern, men selve landsbyen er for de fleste blot et sted,

man passerer mere eller mindre hastigt på sin kørsel mellem Sorø og Fuglebjerg eller Skælskør eller i noget andet i den retning. I den følgende artikel stopper vi op i landsbyen og ser på den med en lokal beboers egne, tilbageskuende øjne.

Min baggrund

Jeg er født på gården "Lillevang" i 1936. Mine forældre var Anna og Charles Larsen.

Jeg har boet her det meste af mit liv, bortset fra de år jeg uddannede mig til landmand.

Jeg vil i denne erindringsartikel fortælle om nogle af landsbyens beboere lidt tilbage i tiden.

Nogle af personerne har jeg kendt, og andre har jeg hørt om fra de gamle i byen, der har levet her i længere tid, og som har hørt efter og stadig kan huske, hvad de fik fortalt engang.

Denne beretning har jeg skrevet på siden 2002, men den er løbende blevet opdateret, sidst i 2007.

Præcise årstal har jeg dog ikke i alle tilfælde, så derfor er der måske nogen, som ved bedre.

Men min mening har været at fortælle en historie, som eftertiden måske kan have lidt glæde af. Landevejen, der snor sig igennem byen, er Skælskørvej (landevej nr. 157, red.), og de fleste ejendomme har et nummer på denne vej.

Skælskørvej 33 og Tystrupvej 2

Jeg begynder min beretning ved vejen, der går til Tystrup. På hjørnet ligger Skælskørvej 33. Det var oprindeligt et 2-familieshus, som var ejet og måske også bygget af mølleren på Kongskilde. Her havde han gifte medhjælper boende, og den første, jeg har hørt om, var Phillip Pedersen, som kom fra Plessens Overdrev. Han var en halvbroder til Enoch Hansen, der ejer Oldebjerggård nu. Phillip var på "møllen", da den grå Ferguson kom til byen, og møller Rumler var den første i byen, der fik sådan én. Det var sidst i 1940'erne, og Phillip hjalp bønderne i byen med at harve om foråret med Rumlers "lille grå". Som pensionister flyttede Phillip og Helga til Tystrup i det hus, som Alfred Larsen byggede, hvor "Væverhuset", der kom på Frilandsmuseet, havde ligget.

Mølleren ejede også det gamle strå-tækte hus til højre for vejen mod Hulegården: Tystrupvej 2. Her boede en bager, som arbejdede i møllerens bageri. Senere flyttede Hansigne og Christian forkarl (Nielsen) ind i huset. Christian arbejdede hos Rumler på Kongskilde Mølle, til han blev pensionist. Hansignes far boede der også, da han blev enkemand. Han var hjemmeslagter og havde boet på Stenstrupvej 31. Christian og Hansigne havde en søn, der hed Svend Åge. Han var meget enfoldig og skikkelig. Han kom ulykkelig af dage, idet han blev sparket ihjel af en hest, mens han var karl hos Herman Jensen på "Frederikskilde", og der var chok og stor medfølelse i hele byen.

Da Hansigne og Christian døde, solgte mølleren huset. Nr. 33 blev også solgt, vistnok til Kragh, som boede der til sin død. Han havde arbejdet på Kongskilde Maskinfabrik.

Skælskørvej 35

Nr. 35 har en helt anden historie. Det blev bygget sidst i 30'erne af Smede-Kristine, som var enke efter Kristian Justesen. Det var ham, der blev smed, da Smede-Hans hellere ville lave cykler og biler. Kristine havde planer om at åbne en slikbutik i huset, men det blev ikke til noget, for, da de planer blev kendt, skyndte købmand Gunner Nielsen på Lorupvej 8 sig at købe en bid af Vilhelms have, som lå lige overfor, og her byggede han et hus i 1940 (Skælskørvej 44) og flyttede sin købmandsbutik hertil.

Da Kristine døde, overtog hendes datter Ingrid huset. Hun blev gift med Børge Jacobsen, der var telefonmontør, og de fik datteren Åse. Ingrid døde først i 90'erne, og Åse og hendes mand bor nu i huset.

Skælskørvej 37

Nr. 37 er det, vi kalder barberens hus. Han hed Carl Olsen og kom som helt ung til byen. Han lejede "Rosenly" (Skælskørvej 40) og indrettede barbersalon her, men efter få år byggede han huset på nr. 37 og flyttede salonen derop. Her drev han forretning til han blev pensionist i 70'erne. Hans kone Erna var også flitig. Hun lugede roer og røjlede tørv om sommeren og havde også andre gøremål, men da Emmy ville af med telefoncentralen (Kongskilde) i 1959

(se nærmere under Lorupvej 3), blev den flyttet over gaden til Erna. Der var nu nedlagt flere af de omkringliggende centraler, så Kongskilde havde over 300 abonnenter. Carl og Erna har 2 børn, Svenning, som er gift med Aulunds datter fra "Skovbo" på Lorupvej 11, og Viola. Som pensionister efter centralens automatisering flyttede Carl og Erna til Ringsted .

Huset ejes nu af Karen og Erik Vang. Karen er datter af gdr. Johs. Christensen (1914-88), "Næblerødgård", bl.a. formand for sognerådet i Tystrup-Haldagerlille kommune i nogle år frem til 1970.

Skælskørvej 39

I nr. 39 boede indtil 2005 Elly Offeresen, hvis mand Victor døde 1995, 70 år gl. Han arbejdede i mange år på Kongskilde Maskinfabrik og havde en ledende stilling (værkfører). Desuden sad han i nogle år (1958-70) i Lynge sogneråd, valgt af Socialdemokratiet. Omkring 1950 var ejeren Aksel Jensen og hans kone. Deres søn Viggo blev først mekaniker hos Chr. Modin (se nærmere under Skælskørvej 58) og senere taxavognmand i Slagelse.

Skælskørvej 41 - smedjen

Nr. 41 er den gamle smedje. Den byggede Rasmus Justesen i 1885. Han var smed her indtil 1912. Da overlod han smedjen til sønnen Hans. Men efter få år gik Hans i gang med at reparere og handle med cykler og biler, og så var det broderen Kristian, som blev smed. Han havde været i Amerika, men han var lidt sygelig,

I midten Skælskørvej 37, "Barbererens Hus"; der er "kunder i butikken". T.h. derfor Skælskørvej 39, hvor bl.a. Viktor Offersen har boet. Set fra nord. Foto fra 1960 v/Sylvest-Jensen, udlånt af "Ka' du huske?".

I forgrunden fra v. Lorupvej nr. 1 (telefoncentral fra 1937 og nogle år frem) og nr. 3. Bag de nyere villaer den gamle ejendom Skælskørvej 54 med tømrervirksomhed. Overfor ligger smedeejendommen på Skælskørvej 41. Foto fra 1960 v/Sylvest-Jensen, udlånt af "Ka' du huske?".

Smedjen på Skælskørvej 41 ca. år 1900. Smed Rasmus Justesen og kone samt fem børn lader sig afbilde foran deres kombinerede bolig og værksted. I baggrunden et stykke af den nordlige udlænge til "Sønderkilddegård". Foto udlånt af "Ka' du huske?".

"Sønderkilddegård" på Skælskørvej 43, som i mange år ejedes af gdr. Ejgil Petersen. Lige ovenfor gården t.h. ses smedjen (Skælskørvej 41), og overfor denne på den anden side af vejen ligger den daværende tømrerejendom m. bolig og lille tømmerlade, og ved siden af ses bilmekanikerens lille udstillingsbygning med spejlglasruder. Set fra sydøst. Foto fra 1960 v/Sylvest-Jensen, udlånt af "Ka' du huske?".

og da han døde sidst i 30'erne, var det plejesønnen Harry Justesen, der overtog smedjen. Han var smed her i over 40 år, og da han døde i 1980, var en æra i byens historie slut, idet smedjen lukkede.

Smed Rasmus havde også 3 døtre: 1) Marie der blev gift med "Fiske-Fredrik"- Pedersen fra Topshøj, 2) Anna, der døde ung, og 3) Kristine, der blev gift med Anton Pedersen fra Ørslev ved Skælskør. De boede i Suserup, og et af deres 5 børn er Anna, som har bidraget med mange af de oplysninger, jeg bruger her. Hun havde en god hukommelse og kendte eller havde hørt om alle de gamle i byen.

Skælskørvej 43 – "Sønderkildegård"

Nr. 43 er "Sønderkildegård". Den ligger omtrent, hvor den altid har ligget, mens flere af de andre gårde i byen er flyttet ud. I slutningen af 1800-tallet var ejeren Jørgen Hansen, og det var ham, der rev det gamle ned og byggede gården op, næsten som den ser ud i dag. Han solgte til Hans P. Petersen, som stammede fra "Fruerlund" i Tystrup.

I 1937 købte Ejgil Petersen gården, da ingen af Hans Peters børn var interesserede. Ejgil P. var fra "Lyshøjgård" på Lynges Byvej 27, som hans far Chr. Petersen havde købt først i 1900-tallet. Ejgil blev i 1937 år gift med Ellen Pedersen, som var vokset op på en gård i Vinstrup.

Han var en dygtig og fremsynet landmand og var i en årrække fra 1963

formand for Sorøegnens Landboforening, ligesom han havde flere andre tillidsposter. Således var han var i flere perioder medlem af Lynges sogneråd (1958-70, valgt af Venstre).

I mange år var hans røde kvægbesætning en af egnens bedste, og senere var det avlssvin, der fyldte staldene. I alle årene indtil ca. 1960 har der stået oldenborgheste på gården, men så kom traktortidsalderen, og da var der kun Svend Meyers (isenkræmmer i Sorø) travheste tilbage. Ellen døde i 1996, men Ejgil blev boende på gården lige til sin død i 2005 i den høje alder af 96 år.

"Sønderkildegård" er nu overtaget af sønnen Niels, som har lejet bygningerne ud.

Skælskørvej 62

Nr. 62 ligger på den anden side af Skælskørvej som det øverste hus i den "gamle" del af byen.

Det er bygget i 1936 af Hans Peter Petersen, som året efter solgte "Sønderkildegård" til Ejgil Petersen. Huset blev lagt på en bid af gårdens jord, og der blev plantet frugttræer på ca. 1 td. land. Denne frugthave elskede Hans Peter og Louise, og de kunne faktisk leve af den.

Hans P. døde ca. 1970, og nu bor der i denne bungalow en gymnasielærer, som hedder Bo Wille.

Skælskørvej 60 – "Lillevang"

Nr. 60 er en gård, der nu ligger en ½ km ude på marken, og her bor

undertegnede og min hustru Bodil. Jeg er født her, og min kone Bodil kom til i 1963.

Oprindeligt lå gården i byen bag gadekæret, som nu er jævnet, lige overfor "Sønderkilddegård", men den blev flyttet ud i 1851 af Jens Larsen og kaldtes „Lillevang”. Omtrent samtidig købte han gården fri fra "Antvorskov Skovgods" og blev selvejer. Han havde 3 sønner, men det blev datteren Johanne, der overtog gården i 1882, efter at hun var blevet gift med min farfar Niels Larsen. En mere udførlig beskrivelse af gårdens historie kan ses på lokalhistorisk arkiv på Frederiksberg, sammen med en del gamle dokumenter og kort.

Skælskørvej 58 - mekanikerværkstedet

Nr. 58 er mekanikerens værksted og bolig. Det blev bygget i 1925 af Hans Justesen, der var søn af gamle smed Rasmus. Hans var først byens smed, så blev han cykelsmed og i 1925 altså selvlært mekaniker. Det var i den periode, at mange fik bil for første gang, så han var også en slags kørelærer. Han solgte forretningen midt i 30'erne til Holger Jensen, som også var der en halv snes år, og så overtog Chr. Modin virksomheden og var der til i 70'erne.

I årene efter krigen solgte Modin traktorer (den lille grå) til næsten alle egnens bønder og havde en stor forretning med flere svende og lærlinge. Den næste ejer, Niels Sørensen, kom til sidst i 70'erne. Han gjorde

mest i at handle med brugte biler. Ca. 1990 købte han Ejgils urtehave, der var kommet til at ligge på den "forkerte" side, da landevejen blev flyttet i 1800-tallet. Her har mekanikeren nu P-plads og udstilling af brugte biler til salg.

Skælskørvej 56 - "Kurvemagerhuset"

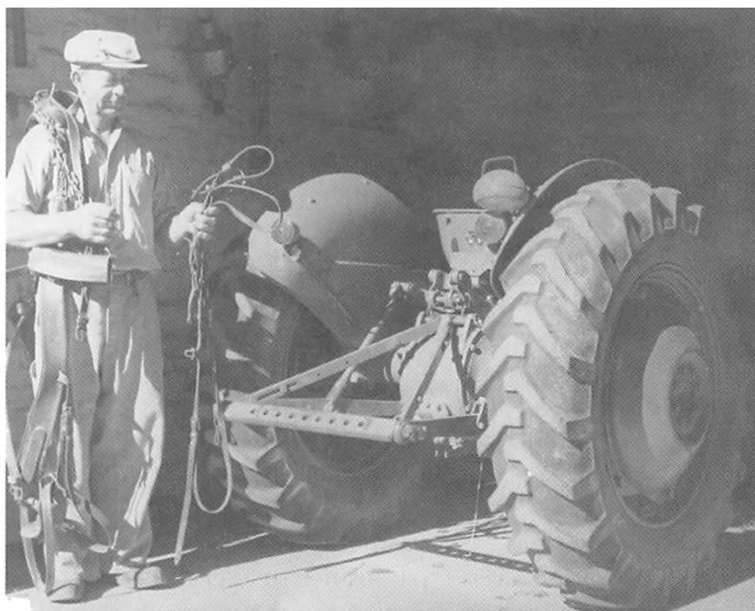
Nr. 56 er et meget gammelt bindingsværkshus, som antagelig har været stuehus til en af de ejendomme, der blev flyttet ud i 1800-tallet, formentlig en af dem på Ryevej. Jeg har hørt det omtalt som "Kurvemagerhuset", men maler Espenhain boede der til omkr. 1920 og solgte da til kurvemager Peder Christoffersen.

De første, jeg kan huske, var Lars Jensen og Lovise. Han var arbejdsmand på egnens gårde, og han var ind imellem også vejarbejder. Han var desuden kontorbestyrelsesmedlem i fagforeningen, d.v.s. at de arbejdsløse kom dagligt og fik et stempel. Det var nu mest Lovise, der passede kontoret, når Lars var på arbejde. De rejste til Slaglille omkr. 1960, og siden har bl.a. hr. og fru Ebbesen boet der i en årrække, men huset har senere skiftet ejer et par gange.

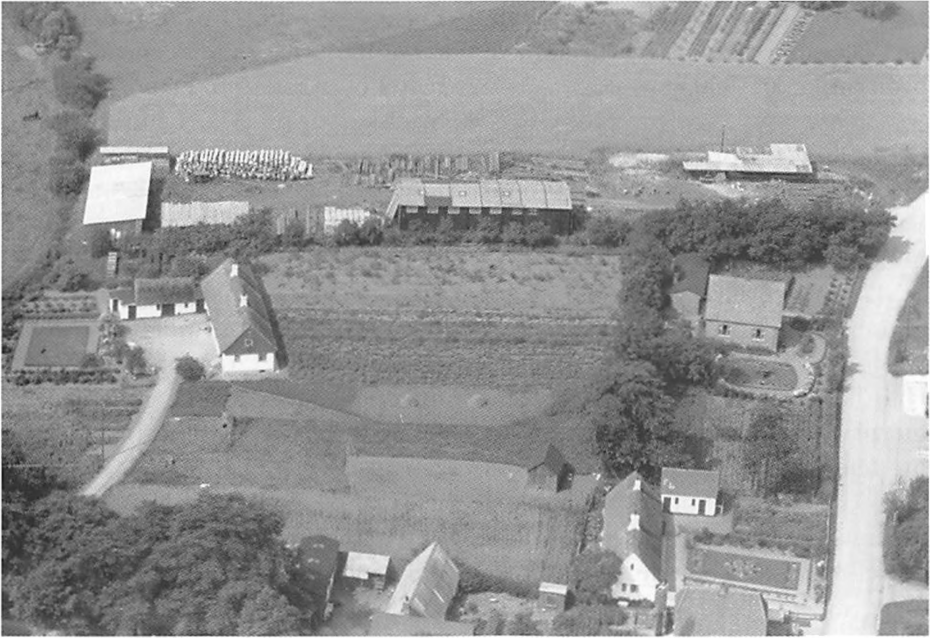
Skælskørvej 54 - det gamle tømrværksted

Nr. 54 ligger lige over for smedjen og var indtil ca. 1970 tømrværksted. Det fortælles, at den ældste del af værkstedet er en del af gården, som lå der, før den blev flyttet ud på "Lillevangs agre".

Gdr. Ejgil Petersen skal hænge hesteseletøjet på knagen for sidste gang. Den ny tids hestekraft, den grå Ferguson, er kommet til huse. Foto fra 1952, i privateje.

Øverst Skælskørvej 39 og 41; her var der smedje frem til ca. 1980. Ca. under midten Skælskørvej 54, hvor der var tømmervirksomhed indtil ca. 1970. Set fra nord. Foto fra 1960 v/Sylvest-Jensen, udlånt af "Ka" du huske?".

Savværket og tømrerpladsen ved Lorupvej, som nu er væk. I forgrunden t.h. Lorupvej 3, engang tilholdssted for Kongskilde Central. Midt i venstre side "Kurvemagerhuset" m. indkørsel fra Skælskørvej. Vest opad. Foto fra 1938 v/Sylvest-Jensen, udlånt af "Ka' du huske?".

"Kirkebjerggård", Lorupvej 4, set fra nordøst. I det lille hus t.h. derfor boede smed Rasmus Justesen. Øverst i midten skimtes "Lillevang" (Skælskørvej 60) og tre ejendomme på Ryevej. Foto fra 1956 v/Sylvest-Jensen, udlånt af "Ka' du huske?".

Den første tømrer, jeg har hørt om, var Valdemar Petersen, som kom til byen omkr. år 1900.

Oluf Olsen fra Broby overtog forretningen i 20'erne. Han blev gift med Valborg, og de drev forretningen til omkring 1940, hvor Oluf begyndte at skære tørv, bl.a. i Brunemose og i Suserup.

Han havde sit eget savværk og tømrerplads, omtrent overfor hvor nu telefonhuset ligger. Det var på lejet jord, som tilhører "Nygård" på Lorupvej 7. Det er der ingen spor af mere - kun på et billede.

Oluf solgte forretningen til Karl Petersen og Sofie. Han var fra Lindebjerg og hun fra Munkedam. Han var hele egnens tømrer indtil sin død først i 70'erne, og så var det slut med en tømrer i byen.

Huset var i en årrække lejet ud til Boye Frausing, som døde i 2007.

Lorupvej 1

Det næste hus er Emmys, men det hedder Lorupvej nr. 1. Emmy Nielsen byggede huset her. Hun var centralbestyrer næsten hele sit liv, idet hun som ung pige måtte hjælpe sin syge mor Sofie med at passe Kongskilde Telefoncentral, der da lå i huset ved siden af (på Lorupvej 3). Centralen blev efter moderens død flyttet hertil.

Emmy var en lidt stram dame og forblev ugift, men de unge piger, der hjalp hende på centralen, var glade

for at være der. Hun blev pensioneret i 1959, hvorefter centralen blev flyttet over gaden til Erna (se afs. om Skælskørvej nr. 37). I huset bor nu Henning Hansen.

Lorupvej 3

Lorupvej nr. 3 er bygget ca. 1939 efter en brand, men det gamle hus, som lå der, var oprindeligt stuehuset til "Nygård". Omkring 1880 blev udlængerne revet ned og gården flyttet op, hvor den ligger nu, nemlig på Lorupvej 7.

I det gamle stuehus boede først en enke med tre børn, men senere købte Karl Nielsen og Sofie det. Telefoncentralen havde dengang til huse her. Sofie passede den, mens Karl gik på arbejde.

De fik 8 børn, bl.a. Emmy. Efter Sofies død flyttede Emmy og hendes far ind i hendes hus ved siden af, og centralen fulgte med.

Lorupvej 3 blev solgt til Peter Hansen. Senere har her bl.a. boet pens. købmand Hans Petersen fra Haldagerlille, og nu er det Marianne og Bennert Offersen, der bor her.

Lorupvej 5

Nr. 5 er ikke til at kende mere efter ombygning. For blot 10 år siden så det næsten ud, som da det blev bygget af Marie fra "Bondegården" i Tystrup. Senere, ca. 1940, flyttede datteren og svigersønnen ind og boede der til deres død. De hed Andrea og Kresten Olsen og havde i mange år drevet et mindre landbrug, som

han selv havde bygget. Det ligger på Lorupvej 9, og de ca. 11 tdr. land, der hørte til, var en udlod fra matr. nr. 1, som Kresten købte af Søren Olsen på "Østerbjerggård".

Men her på nr. 5 boede de, da Andrea døde, og Kresten var derefter alene i huset her i nogle år. Han var meget flittig, hjælpsom og vellidt i byen, og jeg husker ham som gammel, når han gik med stokken og besøgte de gamle, han kendte, og de bønder, han hjalp i høsten med roerne og med at tærsk om vinteren. Der var 3 sønner, og den ene, Holger, overtog landbruget på Lorupvej 9.

Lorupvej 7 - "Nygård"

"Nygård" hedder ejendommen på Lorupvej 7, der - som omtalt under Lorupvej 3 - lå i byen, som gårdene jo gjorde i gamle dage .

Den første ejer, som jeg har hørt om, var Anders Andersen (d. 1923, red.), og det er måske ham, der flyttede gården ud. Han var sognerådsformand og havde 5 børn (tre døtre og to sønner, red.), men ingen af dem overtog gården, så det blev Niels Jensen fra "Bakkegården" i Tystrup, der købte den o. 1923. Han og Anna havde en datter, Lise, som blev tandtekniker i Helsingør, så i 1959 kom der nye folk til.

Det var Arne og Inger Jørgensen, der flyttede hertil fra Gerlev. De blev hurtigt accepteret i byen. Han var en dygtig landmand og købte mere jord til gården, så der nu er over 40 ha. Han var den første i byen, der dyr-

kede frø, og han var også den første, der holdt op med at have køer og gik over til grise.

Der var tre børn i ægteskabet, men ingen blev uddannet som landmand, så gården blev solgt i 1998 til Jens Larsen, Plessens Overdrev. Han solgte bygningerne og lidt jord fra til Lene og Henrik Hansen, som kom fra Frederiksberg. De har tre skole-søgende børn.

Lorupvej 6

Lorupvej 6 ligger lidt tilbagetrukket. Her boede Rasmus Justesen, efter at han i 1912 havde overladt smedjen til sønnen Hans, så han nemt kunne komme ned og give en hånd med. Men så købte Hans "Rosenly" på Skælskørvej 40, og Rasmus og hans kone flyttede derned i 1933.

Som nygifte købte Anna og Magnus Jensen derefter huset på Lorupvej 6, hvor de boede i 13 år. Men derefter blev de nærmest tryglet om at købe gården ved siden af (se nærmere under afs. om Lorupvej 4). De "byttede" med Marie og Kristine, som så boede i det lille hus, til de døde.

Efter deres død købte Krabbe huset. Han var bornholmer, en flink fyr, og så var han en dygtig havemand, der kunne få alt til at gro i det bare grus. Det kunne de næste ejere ikke, for det blev nærmest én stor rodebutik. Manden hed Søren og lavede gamle biler efter fyraften, og det kunne ses på hele grunden. De, der bor der nu, er heller ikke havefolk som Krabbe,

men de har da fået pyntet gevaldigt på husene.

Lorupvej 8 - "Solvang"

"Solvang" hed huset på Lorupvej 8 indtil ca. 1995, men nu hedder det "Uglebo". Det var Hans Justesen, der byggede det i 1922, da han hellere ville være cykelsmed. Han indrettede cykelværksted i kælderen, og det gik godt i nogle år, men da begyndte bilerne at komme, og det kunne Hans ikke stå for, så i 1925 var det, at han nedsatte sig som mekaniker på Skælskørvej 58.

Da købte købmand Kelder "Solvang", og nu blev der butik i kælderen. Han døde midt i 30'erne, og Gunner Nielsen fra Gimlinge overtog stedet og havde forretningen i få år, før han i 1940 byggede på Skælskørvej 44.

"Solvang" blev efterfølgende overtaget af tømrer Oluf Olsen (Skælskørvej 54), der boede der 3-4 år, hvorefter Niels Jensen, "Nygård", købte det. Han havde en medhjælper boende der i nogle år. Det har også været lejet ud, bl.a. til Ejgil Petersens medhjælper og til Tømrer-Karls søn Villy.

Niels Jensen og hans kone Anna boede i "Solvang" på deres gamle dage. Til huset hører også et udhus, som har været cykelværksted og senere indrettet til beboelse.

Tømreren fra Fuglebjerg

Man kan på en måde sige, at vi har haft en tømrer mere i byen. Han boede godt nok i Fuglebjerg, men

han har bygget mange huse her i byen. Han hed Holger Andersen og havde altid flere folk i arbejde.

I 1933 byggede han Emmys hus på Lorupvej 1 og samme år barberens hus på Skælskørvej 37.

I 1936 byggede han på nr. 62 en villa til Hans Peter og året efter den flotte villa til Smede-Hans på Møllebakken (nr. 38). I 1939 brændte det gamle stuehus på Lorupvej 3, og igen var det Holger, som byggede et nyt hus i byen. I 1940 blev der bygget ny købmandsforretning på nr. 44, og det var også Holger.

Det sidste, han byggede her i byen, var i 1941, hvor min far og mor fik bygget nyt stuehus her på "Lillevang". Til de fleste af disse syv huse har Holger haft murermester Harald Nielsen til at mure og støbe og smedemester Verner Justesen til vand og varme. De var også fra Fuglebjerg.

Nogle af husene har nu fået nyt tag, men det ses tydeligt, at byggestilen er nogenlunde den samme.

Lorupvej 4 - "Kirkebjerggård"

På Lorupvej nr. 4 ligger en meget gammel gård, som hedder "Kirkebjerggård". Navnet kommer af, at på gårdens jord lå "Kirkebjerg", men der har dog - så vidt vides - ingen kirke ligget. Gårdens stuehus er opført i bindingsværk og flere hundrede år gammelt, mens dele af udlængerne er af kampesten og knap så gamle.

De første beboere, jeg har hørt om, var Kresten og Kristine Pedersen, som boede på gården i begyndelsen af 1900-tallet. De havde to børn, som hed Peder og Marie. Ingen af dem blev gift, og da faderen døde, fortsatte Kristine og børnene med landbruget.

Da Peder døde midt i 40'erne, blev Anna og Magnus Jensen som nævnt under afsnittet om Lorupvej 6 overtaget til at købe gården. Marie var jo ældre og Kristine gammel, men Anna og Magnus var unge. Anna var ikke særlig vild med det, men Magnus ville gerne, så det blev til, at de to familier byttede bolig.

Anna var som barnebarn af byens smed Rasmus Justesen, den ældste rigtig "indfødte" i byen, hvor hun tilbragte hele sit liv. Magnus derimod stammede fra Lindebjerg.

Anna har fortalt mig, at det var en hård tid i begyndelsen, bl.a. fordi gården ikke var særlig godt vedligeholdt, og besætningen skulle udvides. Men det blev bedre, da Magnus begyndte at grave og sælge grus, der hvor nu telefonhuset ligger.

De fik tre børn: 1) Villy, der er beslagsmed i Frederikssund og gift med Ejgil Petersens datter Bente, 2) Tove, der er hjemmehjælper på Frederiksberg, og 3) Erik, der kører gravemaskine hos en entreprenør.

Magnus døde i 2000, men Anna boede stadig på gården i nogle år derefter sammen med sin store, røde kat,

og hun sørgede for at holde kakkelloven varm i den hyggelige stue.

Anna havde en rigtig god hukommelse, og når jeg havde brug for oplysninger om gamle dage, og hvem der boede hvor og hvornår, så vidste Anna besked, og det er jeg meget taknemmelig for. Gården ejedes i nogle år af Skov- og Naturstyrelsen, men er netop solgt.

Lorupvej 2

Lorupvej 2 er et mindre, stråtækt hus, som også har en historie. Dette hus har været ejet af mølleren på "Kongskilde". Det var i mange år fra først i 1900-tallet beboet af Laurits Jensen. Han kørte med brød fra Kongskilde Mølles bageri. Han var derfor kendt viden om, og der går flere historier om, at når Brød-Laurits hen mod aften, hvor brødturen var færdig, og han var meget "træt", ja, så måtte hestene selv finde hjem, og de stoppede først, når de stod hjemme i vognporten, men så vågnede Laurits, når han slog hovedet mod bjælken.

Laurits og hans kone fik 11 børn. Et af dem hed Valborg og kom til at bo i Munkedam ved Susåen. Hun blev mor til smed Børge Mortensen i Lynge, men det er en anden historie.

Senere, vel omkring 1946, flyttede Elna og Laurits Hansen ind i huset. Laurits, der var fra Omø, havde lidt svært ved at skaffe kapital, men så tilbød hans arbejdsgiver, som var godsejeren på Gyldenholm, at han kunne jo købe huset, og Laurits og Elna kunne bo til leje, og sådan blev

I midten den firlængede bondegård "Østerbjerggård" (Skælskørvej 42), endnu med stråtag på alle længer. Øverst t.h. "Rosenly" (Skælskørvej 40). I nederste h. hj. ses Skælskørvej 33. I baggrunden t.v. lossepladsen. Foto taget fra syd mod nord fra 1956 v/Sylvest-Jensen, udlånt af "Ka' du huske?".

T.v. for midten ses "Kongedalsgård" på Skælskørvej 50A (i dag er kun stuehuset bevaret). Øverst t.v. ligger elektrikerens hus og værksted og nederst t.v. det stråtækte hus, Skælskørvej 52, hvor der engang var café. T.h. for midten købmandsgården på Skælskørvej 44. I højre hjørne fornedet Skælskørvej 35, bygget sidst i 30'erne i typisk bungalow-stil. Nord opad. Foto fra 1960 v/Sylvest-Jensen. Udlånt af "Ka' du huske?".

Ryevej 9. "Skærvfabrikken". Den lille bygning nederst til højre var begyndelsen til Kongskilde Maskinfabrik. Foto v/Sylvest-Jensen, udlånt af "Ka' du huske?".

Husmandsstedet på Ryevej 15 med kig over mod (fra v.): "Lillevang", "Nygård" og Eskildstrup by. Set fra sydvest en sommerdag i 1956. Foto v/Sylvest-Jensen, udlånt af "Ka' du huske?".

det. Nu blev der indrettet "café" i den ene ende af huset. Det var Elna der stod for det, mens Laurits gik på arbejde på Kirkerup Savværk. Elna solgte også is, og der på "Hjørnet" holdt egnens ungdom til i de lune sommeraftener. Det sluttede ca. 1960 og var et savn.

Elna og Laurits er døde nu, og det er deres to børn også. Siden den tid har der boet flere andre familier i det gamle hus.

Skælskørvej 52

Så er vi nået ned til Skælskørvej igen, og lidt tilbage trukket for enden af en lille vej ligger nr. 52.

Der boede før krigen maler Espenhain, som før havde boet i "Kurvemagerhuset" (se under nr. 56). Han solgte sidst i 40'erne til elektriker Gram, som dog kun blev der i få år, før han slog sig ned på Frederiksberg.

Gram solgte til Svend Hansen og Anna. Svend var meget vellidt og havde en god forretning i mange år. Anna havde i nogle år en mindre småkagefabrik, som beskæftigede flere damer fra byen. Engang i 60'erne overtoges installationsforretningen af datteren Hanne, der også var elektriker, og svigersønnen Søren Bringgård.

Ca. 1980 købte Jørgen Laugesen forretningen, men kort tid efter overtog han Murer-Lasses hus i Tystrup og flyttede Kongeskilde Installationsforretning dertil (Tystrupvej 10).

Skælskørvej 50 A – "Kongedalsgården"

Ved den samme lille vej ligger nr. 50 A. Det er "Kongedalsgården" med et meget velholdt stuehus, der vender ned mod Skælskørvej. Gårdens jord var engang en meget smuk dal, som strakte sig nordover mod "Arnehave", og der var en lille skov med borde og bænke, hvor folk kunne nyde den medbragte mad og kaffe, men det er helt ødelagt nu, hvor der ligger et affaldsbjerg på stedet.

Den første omtale er fra 1910, hvor der i avisen står, at der var oprettet telefoncentral på "Kongedalsgården". Den fik navnet Kongeskilde Telefoncentral og havde fra begyndelsen 5 abonnenter!

Gårdens ejer var dengang skrædder Jensen, men det er alt, hvad jeg ved om ham. Den næste ejer var vistnok Laurits Hansen. Senere blev gården overtaget af Nikolaj Knudsen og Ella. Hun havde været husbestyrerinde hos Søren Olsen på "Østerbjerggård" (nr. 42), efter at hans kone, Trine, var død, men da Ella og Nikolaj overtog Kongedalsgården, solgte Søren sin gård og flyttede med som pensionist. Han havde ikke selv børn, men var meget glad for Ellas og Nikolajs, og de kaldte ham gerne for "bedstefar".

Gårdens næste ejer var Aksel Nielsen, som senere købte gård på Stenstrupvej 24. Det var først i 40'erne, og derefter var det Mary og Peder Hansen, der overtog gården. Det var dem, der havde det gamle stuehus

til "Nygård", da det brændte i 1939 (Lorupvej 3).

Næste ejer af gården var Søren Thomsen og Anna. Der havde tidligere været tilløb til grusgravning, men nu blev det rigtig mekaniseret, og Søren fik gravet et meget stort hul, som dækkede det meste af hans mark. Da der ikke var mere grus at grave efter, blev hullet til én stor losseplads. Det var før der var noget der hed miljøbestemmelser, og meget af det affald, der blev væltet i hullet, var af den slags, der i dag nok skulle have været til Kommunekemi i Nyborg, som "meget farligt affald". Til sidst blev der lagt flere meter jord ovenpå.

Søren døde pludseligt, og gården blev solgt til et vognmandsfirmas, som fyldte endnu mere jord på. Bygningerne har siden haft forskellige beboere/lejere.

Skælskørvej 44 - købmandsforretning

Nr. 44 blev bygget som købmandsforretning ca. 1940 af Gunner Nielsen, der som tidligere omtalt kom oppe fra Lorupvej 8, hvor der var købmandsforretning i kælderen. Han købte en grund af gdr. Vilhelm Jensen på nr. 42, og det var lige overfor Kristine, som ellers havde tænkt sig at konkurrere ved at sælge is og slik. Men disse planer blev nu opgivet. Gunner og hans kone døde et par år efter, og siden har der været flere ejere af forretningen: Henning Olsen, Charles Petersen, Frederik Andersen og Bent Henriksen, som var den sidste,

og som lukkede i 1991. Else og Bent Henriksen er nu flyttet til Sorø.

Skælskørvej 42 - "Østerbjerggård"

På denne adresse ligger endnu en af de gamle gårde, der ikke blev flyttet ud: "Østerbjerggård". Den ligger lige ovenfor møllebakken, og ca. overfor vejen, der går til Tystrup. Stuehuset er af bindingsværk, og udlængerne er delvis ombygget.

Der var planer i 1930'erne om at flytte gården ud, men så kom krigen, og derfor blev det ikke til noget. Det var Vilhelm Jensen, der havde "lovet" sin kone en ny gård, og den skulle ligge halvvejs nede ad møllebakken, lige overfor villaen på nr. 38, som Smede-Hans netop havde bygget.

I begyndelsen af 1900-tallet købte Søren Olsen og Trine gården. Ejgil P. har fortalt, at Søren var kendt for sine frederiksborgheste. Han havde hingst, og til den kom der hopper langvejs fra.

Til denne gård hørte også overdrevs-jord eller "udlod", og den lå på Lorupvej. På denne jord, som Søren Olsen solgte, blev der bygget 2 mindre landbrug: Lorupvej 9 og 12.

Da Trine døde, fik Søren en husholderske, der hed Ella, og hende var han glad for. Men så blev hun gift med Nikolaj Knudsen, og de købte "Kongedalsgården" (se nr.50 A).

Søren var efterhånden oppe i årene, og da han ikke havde børn, solgte han sin gård til Johannes Hansen og

Karen. Søren flyttede ind hos Nikolaj og Ella som pensionist, og det var alle glade for.

En kort overgang var gården på hjørnet ejet af en mand, der hed Brandt, men i 30'erne købte Vilhelm Jensen ("Jyden") gården. Han var ugift og havde haft flere husholdersker, inden Helene kom, men hende blev han gift med. Vilhelm var meget flink, når man kendte ham, men kunne godt være lidt "firkantet", og han lagde ikke selv skjul på, at han ikke brød sig om "dem" på Møllen og Frederikskilde. Nu er det én af sønnerne, Hans Egon, der driver "Østerbjerggård" videre.

Skælskørvej 40 – "Rosenly"

Lidt nede ad møllebakken ligger nr. 40 som et hus, der hedder "Rosenly". Jeg ved ikke, hvem der har boet der før 1930, men dengang var det Nikolaj Knudsen. Da han og Ella så købte "Kongedalsgården", lejede han "Rosenly" ud til Erna og Carl Olsen, der som nygifte slog sig ned i byen som frisør. Efter kort tid købte "Smede"-Hans (Justesen) "Rosenly", hvortil der hørte 4-5 tdr. land, og så mente barberen, at det nok var klogere at finde noget andet at bo i. Derfor var det, at han byggede huset på nr. 37 og flyttede sin barbersalon dertil.

Nu flyttede Smede-Hans's far og mor (Rasmus Justesen) ind i "Rosenly" og boede der på deres gamle dage. Der holdt de også deres guldbryllup i 1935. Hans plantede frugttræer på det meste af grunden, og i 1935 byg-

gede han villaen ved siden af (nr. 38).

"Rosenly" blev solgt uden de 4 tdr. land, og siden har der her bl.a. boet Erik og Salome Møller, der kom fra København. De kom først på ferie hos Louise og Hans Peter i nr. 62 i flere år og blev glade for egnen. De fik venner og flyttede til sidst herud. I huset har også boet en pensioneret togfører, og indimellem har det bare været fritidshus.

Skælskørvej 38

Nr. 38 er villaen, som Hans Justesen byggede på "Rosenlys" jord. Han havde som omtalt haft gang i flere ting i byen, og nu ville han til at være frugtavlser, og det gik også udmærket. Hans kone hed Andrea, søster til "Brød-Christian" i Topshøj. Da hun døde i 1949, måtte han have en husholderske. Hun hed Helene og havde været gift med Frede Olsen i Plessens Overdrev. Hun blev senere gift med Hans.

Engang i 50'erne købte Hans frugtplantagen på Skælskørvej 28, Topshøj. Det var vist egentlig til datteren Else, som var gift med Bruno Rasmussen fra Broby Vesterskov, men de blev ret hurtigt skilt igen, og hun rejste fra Topshøj, så nu havde Hans en tid to plantager, men det kunne han også klare. Hans Justesen døde ca. 1975.

Skælskørvej 36

Nr. 36 er det sidste hus før Kongskilde Møllegård/Friluftsgård. Det blev bygget af Johs. Olsen.

Han var møllersvend på Kongskilde Mølle, helt tilbage fra dengang vandmøllen var i drift, og under krigen var han med til at administrere mel- og brødkornsordningen. I den gamle møllebygning var der en generator, som blev drevet af vandkraft, og den passede Johannes også. Den leverede strøm til møllegården.

Johannes og Anna boede først i møllerens hus på nr. 33, men omkring 1930 byggede de huset på møllebakken. Han passede mølleriet i næsten 50 år og var meget afholdt på egnen, ja, man kunne næsten ikke tænke sig møllen uden ham. Men omkring 1935-40 var der kommet elektricitet på gårdene, og så fik bønderne selv kværn. Det betød mindre at lave på møllen, og så fik Johannes tid til at cykle ud og bilde kværn på gårdene.

Det var et arbejde, der krævede stor ekspertise og nøjagtighed. At bilde en kværn vil sige at hugge rillerne i kværnstenene skarpe igen, så de malede kornet bedre og hurtigere. Denne operation varede en dags tid, og så var der naturligvis også middagsmad til Johannes. Hen ad eftermiddagen, når kværnen var samlet igen, kom det spændende øjeblik, når motoren blev startet, og kværnstenene blev lagt sammen. Efter en justering var arbejdet lykkedes.

Johs. Olsen var ud af "Kællerød-slægten", idet hans mor Christine Madsen var datter af Mads Larsen og Else Christensdatter, som midt i 1800-tallet havde gården på Plessensvej 3. Johannes blev næsten 90 år, og efter konens død solgte han huset og flyttede til Lynges Alderdomshjem.

Vindmøllen ved Kongskilde Møllegård, ca. 1915. Foto udlånt af "Ka' du huske?".

Skælskørvej 27 og 34 – "Frederikskilde" og "Kongskilde Møllegård"

På Skælskørvej 27 og 34 ligger "Frederikskilde" og "Kongskilde Møllegård". Det er proprietærgårde, og dem ved jeg også en del om, men andre har beskrevet dem udførligt, så derfor vil jeg hellere henvise til f.eks. Torben Hviids lille bog "Kongskilde Mølle - en kilde til sjælefred" fra 1992. Heri kan man læse om møllegårdens historie og også lidt om Frederikskilde, som bl.a. har været i slægten Nyegaards eje i de første årtier af 1800-tallet.

De seneste ejere var den meget kendte Johan Jensen og senere hans søn Herman. Johan kunne godt lide at blive lagt mærke til. F.eks. når han sidst i januar var den første i miles omkreds, der begyndte forårssåningen. Eller når han købte heste, som ingen andre ville købe, fordi det var nogle "tossedede kugler", men Johan kunne tæmme dem og få arbejde ud af dem. Og hvem husker ikke Johan om vinteren på vej til Sorø med hestevogn, barbenet i træskoene, men med bælgvanter på. Se, det var Johan på Frederikskilde. Hans søn Herman var ikke så markant, men han var en dygtig landmand.

I 50'erne startede en omfattende grusgravning på gårdens jorder. Det sluttede ca. 1990.

Ryevej

I det sydvestlige hjørne af sognet ligger Ryevej. Hvis man ser på Videnkabernes Selskabs kort fra 1776,

kunne det se ud, som om det, som vi nu kalder Ryevej, har været vejen, der gik videre gennem Lorupskoven til Kirkerup. Ryevej blev forlagt bl.a. i 1909, da "Viensvold" (Skærvefabrikken) på Ryevej 9 blev bygget. De øvrige tre ejendomme ved denne private fællesvej har antagelig ligget i selve byen eller er bygget på overdrevsjord.

I 1960'erne blev vejen forlagt igen, og der blev bygget huse langs den nye Ryevej. Disse huse ligger lige på kanten af en grusgrav. Den blev gravet omkring 1950-60 og derefter hurtigt fyldt op igen, så nu er der intet spor af den. I det følgende ser vi på vejens ældre huse.

Ryevej 9 – "Viensvold"

Ryevejen fra 1909 gik vinkelret ind fra landevejen, og her ligger den første ejendom: nr. 9. Navnet er "Viensvold". De ca. 15 tdr. land hørte oprindeligt til "Sønderkildegård" (Skælskørvej 43), men i 1909 solgte Hans Peter Petersen dette stykke jord fra til sin bror Carl. De var sønner af sognefogeden i Tystrup, som boede på gården "Fruerlund", og var ud af "Kællerød-slægten".

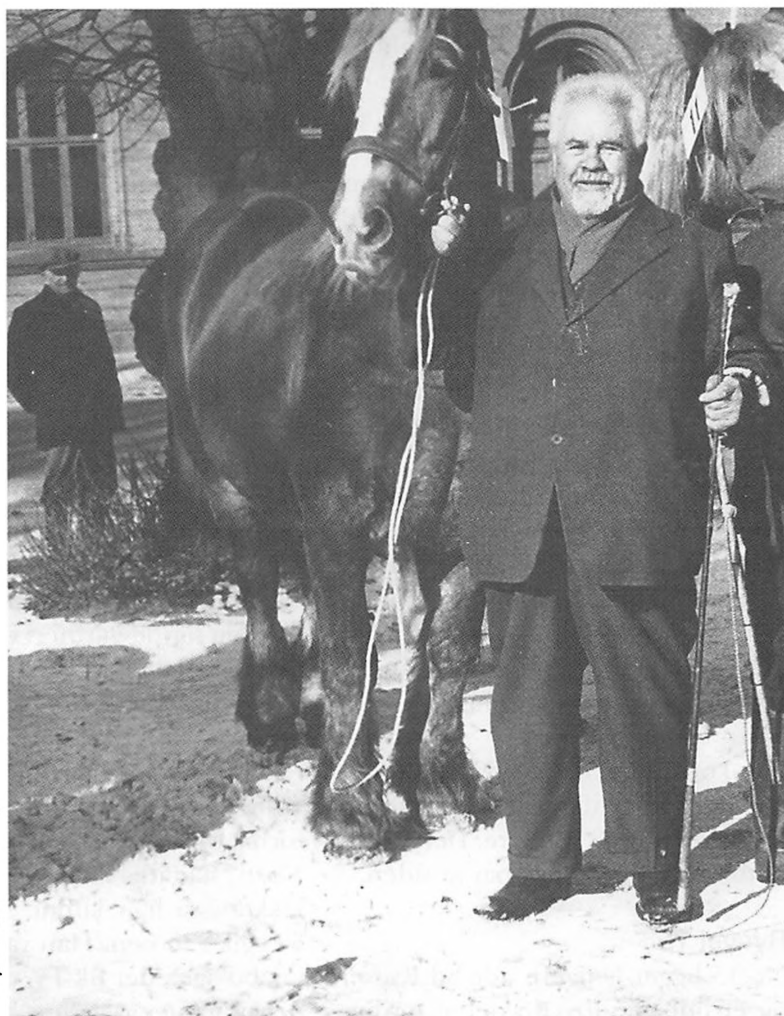
Carl havde været et år i Amerika og havde egentlig lyst til at tage derover igen, men herhjemme blev han gift med Lovise, og hun ville ikke med. Så derfor byggede de et landbrug på ejendommen her.

Rigtig landmand var Carl dog vist ikke. Han havde 2 spand heste og med dem kørte han vognmands-

kørsel. F.eks. var det ham, der kørte smørret fra Langebjerg Mejeri til Sorø Station. Nede i baghaven var der grus og sten i undergrunden. Det blev gravet op og sorteret i en håndtrukket grusharpe. Noget blev solgt og andet blev brugt i en fabrikation af cementtegl og rør. De store sten kom i skærveknuseren og blev solgt til vejbyggeri. Det var også Carl, som engang i 20'erne indledte grusgravningen på "Kongedalsgården".

Sin første lastbil købte han i 1929. I det yderste hjørne af marken på "Viensvold" ligger en del af Brunemose, og her blev der gravet tørv under 1. og 2. Verdenskrig.

Senere købte Carl Petersen endnu en ejendom. Det var i "Hullet" ("Husmandsstedet") nord for Eskildstrup i Kongedalen. Her var der også masser af grus i undergrunden, men det var først flere år senere, at det blev

*Proprietær
Johan Jensen,
Frederikskilde.
Foto fra
en vinterdag
ca. 1940.
Udlånt af
"Ka du huske?".*

gravet op. I 1948 blev virksomheden overtaget af sønnen Kaj Petersen, og Carl og Lovise flyttede til "Slotsager" i Brunemose.

Det var i øvrigt en anden søn, Mogens, der sammen med Hans Tyndeskov sidst i 40'erne startede Kongskilde Maskinfabrik i en af Skærvefabrikens bygninger.

Nu er jorden stort set solgt til Maskinfabrikken, og en stor del er bebygget med haller. Tilbage ved ejendommen er ca. ½ tdr. land, og her anlagde Kajs hustru Else en meget flot og særpræget have.

Kaj Petersen har ligesom sin far drevet vognmandsforretning med flere store lastvogne. Først i 50'erne forpagtede han sin jord ud til Ejgil Petersen, og til gengæld fik Kaj lov at grave grus på Ejgils mark, men som omtalt er alle spor slettet efter dette graveri, som varede en halv snes år. Opfyldningen af denne grusgrav skete i øvrigt samtidig med, at vejtræerne på Skælskørvej mellem Eskildstrup og Haldagerlille blev fældet. Stubbene, som blev trukket op af en vejtrømler og lagt i bunden af grusgraven, dukker op, når nogen finder på at grave grund til et hus!

Kajs kone, Else, døde sidst i 80'erne, men Kaj bor stadig på "Viensvold" og passer sit hus og sin have. Den sidste lastbil blev solgt for et par år siden.

Ryevej 15

Nr. 15 ligger længere ude ad Ryevej og er lidt mindre. En del af jorden

var mosejord, og under krigen blev det gravet op og solgt som tørv, og tilbage er nu en sumpet ø med vand omkring, samt ca. 5 tdr. land agerjord, men det hele er solgt fra nu. Fra 1923 boede Marie og Othavius Hansen på denne ejendom, og de kunne sagtens leve på disse 11-12 tdr. land.

De havde to døtre: Ingrid, som blev gift med Lars Rohden fra Frederiksberg, og Agnete. I 1944 flyttede familien til Kirkerup, og i nogle år var der så flere forskellige ejere af Ryevej 15.

Først i 50'erne kom Holger Larsen. Han havde haft "Lillehøjgård" i Lynge, men han var blevet enkemand og ville nyde sit otium på denne skønne plet, hvor der var et rigt fugleliv i mosen og i øvrigt en rigtig god jagt, og hertil kom, at en datter, Else, boede lige ved siden af ("Viensvold").

Der var lidt storvildtjæger i Holger. Han havde flere børn og børnebørn som boede ved Vancouver i det vestlige Canada, og han besøgte dem ca. hvert andet år. I begyndelsen tog han Amerika-linieren fra København, senere var det pr. fly. Hans børn i Canada havde gartneri og frugtplanter, og når han besøgte dem, tog de op i bjergene på bjørnejagt. Jeg har dog ikke hørt om nogen bjørn. Holger var min nabo, og det hændte, at jeg gik ind hos ham, når jeg kom forbi, og han havde altid en "Fad No. 6" stående. Det gjorde også hans kikkert, så han kunne se, hvad der foregik i mosen. Han var den første i nabolaget, der fik TV, og derfor var der tit gæster, der "lige kom forbi".

Holger døde i 1985, mere end 90 år gammel, og vi købte ejendommen, da den lå lige op ad vores marker.

Ryevej 56

Nr. 56 på Ryevej (ja, der er et stort spring i numrene her) er også et husmandssted uden jord nu, idet den blev solgt fra i 1980. Der er dog en ret stor grund, og den har matr. nr. 10 c. Det er antagelig en udlod fra den ejendom, der for ca. 150 år siden lå, hvor nu Skælskørvej 56 ligger, og hvor beboelsen godt kunne se ud til at være 200 år gammel.

Ejendommen på Ryevej er blevet kraftigt renoveret indenfor de sidste 20 år, men lignede førhen til at være bygget før 1900. Omkring 1908 købte Bodil og Thomas Hansen stedet. Hun var fra Jylland, og han var fra Stenstrup. De havde 3 børn: Anna, Mary og Arnold.

Arnold Hansen blev gift med Berta, og de overtog ejendommen i 1956. Han fik senere arbejde på maskinfabrikken, ligesom så mange andre mindre landbrugere, og så passede han landbruget efter fyraften. Da han blev pensionist, solgte de ejendommen og købte et hus på Frederiksberg. Nuværende ejere er Niels Frederiksen og Dorte Krabbe. Det er dem, der har sat ejendommen grundigt i stand.

Ryevej 58

Nr. 58 ligger helt ude ved skoven for enden af Ryevej. Til denne ejendom er der 7 tdr. land, og den første ejer,

jeg har hørt om, var Jens Hansen, der boede der midt i 30'erne, da ejendommen brændte.

Ham og hans svenske kone byggede den op igen. De havde en plejesøn, der hed Oluf Mortensen.

Han købte en ejendom på Lyngevej 12 ved siden af "Lillehøjgård".

Den næste ejer på Ryevej 58 var Hans Davidsen. Han boede der kun i få år og solgte i 1942 til Karla og Karl Petersen. De havde før haft en større gård, "Tinghøj" i Hallelev. Men Karlas helbred var ikke så godt, og derfor ville de godt trappe ned. Det var flinke naboer, og de havde omgang med mange i byen. De boede der indtil 1959, og som pensionister flyttede de til Slagelse.

Herefter blev der hønseri. Det var Ester og Hans Christensen, der flyttede på landet. Hun fortsatte i nogle år med at arbejde for Mødrehjælpen i København. Men da hønseriet voksede, blev hun medhjælpende. Hans, der stammede fra Langeland, var uddannet smed, og han og Ester havde mødt hinanden på Grønland, hvor de begge arbejdede. De boede i Ballerup, men Hans ville have "jord under neglene", og han havde harve og plov samt en grå Ferguson - naboen klarede resten. Men det var hønserne, de levede af, og alle bygningerne blev indrettet til rugeægproduktion. Når et hold høns skulle slagtes, blev de solgt til private, som kom fra nær og fjern og købte suppehøns.

Da virksomheden var på sit højeste, var der ca. 3.000 æglæggere. Men Hans blev desværre syg i 1976 og døde et par år senere. Hønseriet blev afviklet, og Ester har siden boet der alene. Jorden er bortforpagtet.

• • •

Arne Larsen er gårdejer med adresse på "Lillevang", Skælskørvej 60, 4180 Sorø, tlf. 5784 9002.

Engageret i lokalhistorisk arbejde, bl.a. i foreningen "Ka' du huske?", der med base på Frederiksberg er virksom i hele Lynge sogn.

Årsberetning for 2006-2007

Organisationen

Sidste års generalforsamling fandt sted den 19. april 2006 på Hotel Fr. d. II i Slagelse, hvor der først var foredrag v/historiker Stig Fjord Nielsen, Slagelse, om kulturmiljøer i nyere tid på Antvorskov Banke. 23 medlemmer var til stede.

Ved generalforsamlingen blev Erik Damm Andersen genvalgt til bestyrelsen, og Carsten Egø Nielsen, Slagelse, og Gunnar Holst, Oreby, nyvalgt.

Bestyrelsen konstituerede sig d. 16. maj 2006 på Broby gl. skole, fortærende med Helge Torm som formand og Helge Jensen som næstformand, mens Erik Damm Andersen blev ny kasserer.

Siden hen har der været afholdt to bestyrelsesmøder, dels d. 22. august 2006 på Broby gl. skole og dels d. 23. januar 2007 hos formanden.

Underudvalgene har været de sædvanlige: 1) turudvalget, bestående af Helge Jensen, Jørgen Wortmann Andersen og Preben Bækhave samt Gunnar Holst, og 2) redaktionsudvalget, bestående af Torm, Erik Damm Andersen, Helge Jensen og Carsten Egø Nielsen.

Den 20. – 22. april 2007 deltog formanden i DLF's årsmøde på Hornstrup-centret. Mødets tema var Englandskrigene 1801-14.

Formanden har endvidere til stadighed deltaget i DLF's bestyrelsesmøder som observatør og virket som sekretær i DLF's arbejdsudvalg vedr. de historiske amtssamfund.

Medlemsaktiviteterne

Forårsturen 2006 gik atter til Fyn. Søndag d. 11. juni kørte en busfuld medlemmer over broen til herregårdene Krengerup og Juulskov. I meget varmt vejr besøgte selskabet herregårdene ikke blot udefra, men også indefra. Hørvævmuseet ved Krengerup indgik også i programmet. På museumscaféen spistes frokost. Vi er ejerne taknemlige for deres gæstfrihed – og for Ole G. Niensens evne til at skabe kontakt til disse.

Udflugten i efteråret 2006 fandt sted ret sent, nemlig først lørdag den 28. oktober, men vejret var endnu ret mildt, og det var heldigt, for målet var Sprogø. I bus fra Halskov og med Karin Hansen som guide, hyret gennem Korsør Turistbureau, fik vi en god rundvisning ved fyret, som kunne bestiges, og ved pigehjemmet, og også kørsel ud til øens yderpunkter mod vest og øst. Det blev en god og udbytterig eftermiddag for alle deltagere, og bagefter var der modtagelse for interesserede i lokalerne hos Kurt Rehder i Frølunde, hvor kaffen kunne indtages, og hvor Kurt gav et rids af sin ejendoms historie.

Årbogen 2006

I december udkom årbogen for 2006. Den var viet det aktuelle emne: kommunesammenlægninger. I diverse artikler belystes kommunaludviklingen siden 1841 dels generelt, dels specifikt for udvalgte dele af det gl. Sorø Amt.

Carsten Egø skrev – som baggrund for alt det efterfølgende - generelt om kommunernes opgaver gennem tiderne. Erling Petersen, Fuglebjerg, bragte en artikel om det første sogneforstanderskab i Hårslev og Ting Jellinge. Torm belyste kommunesammenlægningen i Sorø-området i 1970, og Carsten Egø skrev også om Sct. Peders Landsogns endeligt samme år.

Desuden var der mindeord v/Johs. Lyshjelm over fhv. viceskoleinspektør og tidl. mangeårige bestyrelsesmedlem Erik Nielsen, Skælskør.

Igen modtog vi pæne tilskud til publikationen. Af offentlige myndigheder nød vi bevågenhed fra kommunerne i Korsør, Skælskør og Slagelse samt fra Vestsjællands amt, og af private tilskud modtog vi donationer vi fra BG Holsteinborgs gavefond og Dansk Lokalhistorisk Forening. Alt i alt 21.500 kr.

Økonomi

Foreningens økonomi er tilfredsstillende, men desværre må der nu konstateres en vis tilbagegang i medlems-tallet, hvad der kan bekymre på sigt. Og hvordan med storkommunernes vilje til støtte? Kun tiden vil vise det. Kontingentet er dog uforandret 150 kr. pr. medlem.

Tak

Til sidst skal der lyde en hjertelig tak til vore sponsorer, men også til medlemmerne, som i høj grad er med til "at drive værket", og som bakker fint op omkring turene, samt en tak til kollegerne i bestyrelsen for godt samarbejde.

Aflagt af formanden på bestyrelsens vegne ved generalforsamlingen d. 24. april 2007 i Ringsted.

Fra Historisk Samfunds udflugt til Ruds Vedby den 23. september 2007. Begunstiget af meget smukt sensommervejrbesigtigede de ca. 60 deltagere først den stedlige kirke og derefter – som det ses her – herregården Vedbygård, i dag rekonvalescenthjem, drevet af Diakonissestiftelsen i København.- Fot. Vivi Bell, Boeslunde.

Lokalhistorisk litteratur fra Sorø Amt 2006-2007

Anmeldelser v/bestyrelsen

Sorø Amt generelt, anm. v/CEN og HT

Vestsjællands Amt 1970-2006

Af Helge Torm

Udgivet af Vestsjællands Amt 2006. 124 s. Ill. i s/h og farver.

Som flere kommuner og nogle amter besluttede det nu nedlagte Vestsjællands Amt at udgive en publikation i forbindelse med overgangen til ny kommunal struktur 1. januar 2007.

Som forfatter har amtet valgt historikeren Helge Torm, der har et stort historisk forfatterskab om Sorø-området bag sig.

Bogen består af 11 kapitler, hvor de to første er en kort oversigt over amterne før 1970 og etableringen af Vestsjællands amt, der geografisk på nær nogle få sogne i den sydøstlige del kom til at bestå af de to tidligere Sorø og Holbæk amter. Herefter følger et par kapitler, der beskriver det politiske styre struktureret i forhold til de 4-årige valgperioder. Et enkelt kapitel beskriver den gamle og nye amtsgård i Sorø, og endelig er der fem kapitler, der hver for sig beskriver amtets primære arbejdsområder: Sygehusvæsenet, social- og sundhedsområdet, vejområdet m.v., natur og miljø samt undervisning og kultur.

I kapitlet om det politiske styre har forfatteren som nævnt valgt at behandle hver valgperiode efter en fast skabelon: Valget, konstitueringen og herefter det enkelte budget for hvert af de fire år i valgperioden. Det giver stor konsekvens, men har naturligvis den svaghed, at det længere perspektiv og over-

blik kan gå tabt. Imidlertid er beskrivelsen, specielt af konstitueringerne, hvor der skete systemskifte, godt og spændende beskrevet.

Sygehusopgaverne udgjorde en stor del af det amtskommunale budget, og kapitlet om denne opgave beskriver da også på udmærket måde de diskussioner og drøftelser, der var igennem hele amtets levetid om prioriteringer, og frem for alt om strukturen i forhold til sygehusnedlæggelser, hvor stærke lokale kræfter alle steder kæmpede for netop bevarelsen af netop "deres sygehus". Et andet stort kapitel vedrører natur- og miljøopgaverne, hvor der igennem hele perioden har været større og større fokus og opmærksomhed fra mange borgere og grønne organisationer. Også lovgivningsmæssigt fik området øget fokus, eksempelvis med naturbeskyttelsesloven i 1992, der pålagde amtet en række nye opgaver. Driften og administrationen af gymnasierne var ligeledes en stor opgave, og i stort set hele amtets levetid blev der diskuteret hvorvidt, der skulle være gymnasier i Korsør og Ringsted.

Som bilag til bogen er der en faktuel oversigt over de fem amtsborgmestre, de politiske udvalg og deres formænd samt den administrative ledelse. Endelig er der valgstatistikker og en administrativ organisationsplan.

Kildemæssigt har forfatteren ifølge kildefortegnelsen hovedsagligt anvendt sekundært materiale i form af litteratur og diverse skriftligt materiale, herunder de lokale dagblade. Det ser dermed ikke ud til, at forfatteren har anvendt det meget righoldige arkivmateriale, der må findes efterladt af amtet, og som i

henhold til gældende tilgængelighedsregler normalt vil være tilgængeligt frem til og med 1987. Det er naturligvis en kæmpe opgave at inddrage dette primære kildemateriale, en opgave som sikkert bliver udført på et tidspunkt i fremtiden, selv om vi vel stadig også venter på et historisk værk om det gamle Sorø amt. Men indtil da foreligger her en velskrevet bog, der giver et godt og hurtigt overblik over Vestsjællands amts 37 års historie og godt understøttet af gode billeder fra hele perioden.

CEN

Landbrug og Landskaber i Vestsjælland – forandring og tilpasning gennem 250 år

Af Kirsten Henriksen og Lene Hadshjerg

Udg. af Historiens Hus, Ringsted Museum og Arkiv i 2006. 198 s. Ill. i farver. Stift bd.

Bogen er skrevet af fagfolk ved et museum, som i nogle år har haft landbruget som et regionalt speciale. Man kan således tale om, at der her er øst af den viden og indsigt, som museet har skaffet sig.

Fremlæggelsen er ikke bare saglig eller konstaterende, men i høj grad også af vurderende art, samtidig med at landbrugserhvervet ikke ses isoleret, men netop i samspillet med sine omgivelser, herunder, som fremhævet, især landskabet.

Siden landbrugsreformerne så småt begyndte efter midten af 1700-tallet, er der sket en kraftig udvikling – på godt og ondt. Historikeren Kirsten Henriksen, som tager sig af den første del af perioden frem til 2. verdenskrig, berører emner som reformer, regulering af landskab, nye dyrkningssystemer, mekaniseringen og produktionsomlægning m.m., mens etnologen Lene Hadshjerg fører fremstillingen helt op til nutiden med omtale af især EU's betydning og den udbredte specialisering og rationalisering, der bevirker, at landbruget i dag kun beskæftiger ganske få procent af befolkningen.

Forfatterne påpeger i konklusionen, at det vestsjællandske landbrug har fulgt udviklingen i landet som helhed, men kvægbruget er gået stærkt tilbage, mens frøproduktionen

er vokset relativt meget. Megen dårlig landbrugsjord opgives dog til fordel for sommerhusbebyggelse, og mange "fritidslandbrug" er opstået. Nye landbrugsbygninger skyder op.

Det er virkelig en alsidig belysning af emnet, men dog savner man problematisering af de uheldige sider af udviklingen som forureningen af landskabet, både den fysiske og den æstetiske del af det.

I tekst og bilag gives gode statistiske oplysninger, og der er noter og litteraturoversigt.

Bogen står også stærkt på billedsiden og fremtræder i det hele meget indbydende, hvad Ane Kristine Kjærsgaard har æren af.

HT

Bedre Byggeskik – Bevægelse og bygninger

Af Lene Floris

Udg. af Holbæk Museum 2006. 173 s. Ill. i s/h og farver. Stift bd.

I disse år er der fornyet interesse for den bevægelse indenfor byggeriet, som havde sin storhedstid i 1910'-1930'erne, og hvis formål var at få opført velproportionerede og velfungerende huse, gårde, præstegårde, mejerier m.v. indenfor økonomisk rimelige rammer.

I de sidste par år har museet i Holbæk, hvis leder Lene Floris er, brugt kræfter på at sætte focus på det banebrydende arbejde, som Bedre Byggeskik stod for. Af formidling har en særudstilling om emnet, først på Holbæk Museum og p.t. i København, vakt berettiget opmærksomhed, og nu foreligger en vægtig bog.

Med arkitekter som Ivar Bentsen og Marcus Pedersen som bannerførere på landsplan i almindelighed og på Holbæk-egnen i særdeleshed, fik bevægelsen sat sig afgørende spor også i det daværende Sorø Amt.

Overalt i vores område, således i de store byer Slagelse, Korsør, Skælskør og Sorø samt Ringsted og Haslev, er der endnu bevaret bygninger, især villaer, udført efter de anbefalinger, som bevægelsen, organiseret som Landsforening fra 1915, kom med så vel igennem et tidsskrift og andre publikationer som gennem konsulentvirksomhed. På Bygmesterskolen i Holbæk, oprettet 1915, oplær-

tes samtidig bygningshåndværkere i de nye idealer, som dog i bund og grund handlede om respekt for og genoplivelse af de gamle håndværkstraditioner i Danmark.

I den meget flot udstyrede bog får bevægelsen en bred behandling, men der er et par lokale eksempler m. illustrationer: gårdejer Frands Frandsen nye gård i 1918 i Havrebjerg (s. 66-67) og gården Knudslund ved Ringsted, ligeledes 1918 (s. 134-35).

Kan bogen bidrage til en bedre behandling af den kulturarv, som disse bygninger repræsenterer i dag, er et vigtigt formål lykkedes.

HT

Magt og dragt – Dansk teglstensarkitektur

Af Hans Edvard Nørregård-Nielsen

Udg. af Gyldendal 2006. 382 s. Ill. i farver. Stift bd.

Forfatteren, der er kunsthistoriker og især kendt som formand for Ny Carlsbergfondet, skriver om anvendelsen af den brændte lersten i Danmark fra midten af 1100-tallet og fremefter, men standser lidt uforståeligt ved 1920'erne, som om der ikke er opført gode murstensbygninger siden da.

Som vore læsere vil vide, kan Midtsjælland prale af, at her blev bygget noget af det første i den ny teknik: kirkerne i Ringsted og Sorø samt i nogle landsbyer på denne egn. I kapitlet "Hvideslægtens kirker" (s. 62-85) omtales disse kirker på nær Sorø Klosterkirke, som til gengæld får særlig behandling (sammen med den meget beslægtede kirke i Løgumkloster) i kapitlet "Som en kæmpe Kloster kirke" (s. 115 ff.).

Der er skrevet ganske meget om disse bygningsværker før, men forfatteren har nogle helt personlige og utroligt fascinerende betragtninger i et mesterligt, ja uovertruffent sprog, som går op i en usædvanlig højere enhed med Janne Klerks stemningsmættede fotografier af kirkernes ydre som indre. Fæstningsstårnene i Korsør og på Sprogø omtales derimod kun perifert.

Iflg. forfatteren skal vi kun være glade for, at der i denne periode af middelalderen var en stærk kongemagt, som ikke bare havde agt

Dragten? Ja, dermed tænker forfatteren på bygningsværkerne, kirkerne, der blev bygget til Guds ære, men samtidig fortalte befolkningen, hvem der bestemte her på jorden. Sådan må man forstå Nørregaard-Nielsen, som i sit forord skriver: "Magten kunne triumferende sætte sig til rette i sin nye dragt, da Kong Valdemar i 1170 gravlagde sin netop da helgenkårede fader, Knud Lavard, i den nybyggede teglstenskirke i Ringsted og samtidig præsentere sin mindreårige søn, Knud, som medregent."

Bogen er tung som en munkesten, men sin vægt værd og lidt til!

HT

Hashøj-litteratur, anm. v/CEN

Hashøj Kommune i 40 år

(redaktion Troels Christensen, Thorben Pedersen, Ole G. Nielsen, Torben Vind-Andersen og Henrik Falch Petersen).

Udgivet af Hashøj Kommune 2006.

I forbindelse med kommunalreformens gennemførelse pr. 1. januar 2007 valgte flere kommuner at udgive en publikation om den nedlagte kommunes historie. I den nye Slagelse kommune udgav således både Korsør og Hashøj kommuner en sådan publikation.

Publikationen om den tidligere Hashøj kommune er på 70 sider fordelt på 23 bidrag. Metodemæssigt er der tale om en blanding af centrale aktørers erindringer kombineret med en række faktuelle forhold. Som eksempel på sidstnævnte er der en komplet oversigt over mandatfordelingen og kommunalbestyrelsesmedlemmerne i de 40 år samt et – måske ikke specielt imponerende – oversigtskort over kommunen. Kortet er et typisk "vejviserkort" og et bedre kort fra Kort- og Matrikelstyrelsen havde været på sin plads.

Syv steder er publikationen suppleret med spredte klip fra scrapbøgerne, som her er de lokale aviser, primært Sjællandske (tidligere Sjællands Tidende). Klippene relaterer sig til de valgte beretninger.

Beretningerne dækker temamæssigt historien om kommunens tilblivelse belyst af flere centrale aktører, samt beretninger om de fleste større kommunale opgaveområder som eksempelvis skolevæsenet, børnepasningen, ældreomsorgen, det tekniske område samt kultur- og fritidsområdet. Publikationen indeholder en række meget illustrative billeder primært af nyere dato, men også med enkelte mere historiske orienterede billeder.

Samlet set en flot og overskuelig publikation, men der er ikke tale om et egentligt historisk værk, men mere et værk med en journalistisk tilgang. Hovedvægten er lagt på erindringer, der ikke er suppleret med det primære kilde-materiale fra kommunens arkiv, eksempelvis de politiske forhandlingsprotokoller. Men det ændrer ikke på, at der er tale om et spændende og velskrevet overblik om den typiske landkommunes liv og levned i 40 år set fra centrale aktørers synspunkt.

Korsør-litteratur, anm. v/HT.:

Korsør-historier 2005

Red. af Jette Kjærulff Hellesen og Ole Tuxen

Udg. af Lokalhistorisk Arkiv for Korsør Kommune. 32 s., ill. i s/h.

Det nydelige, lille årsskrift rummer 10 forskellige, kortfattede artikler, alle med relation til byens eller havnens historie og alle skrevet af folk med tilknytning til arkivet. Emnerne spænder vidt: der er personalhistorie (Blanchenburg, der blev borgmester i Odense, og HCA's besøg i Korsør), topografisk historie (Fiskergade i 1801, Kählers Teglværk og Benzinhavnen), institutionshistorie (byens første børnehavn), erindringsstof m.m., langt det meste med kildeangivelser.

Korsør-historier 2006

Red. af Jette Kjærulff Hellesen og Ole Tuxen

36 s., ill. i s/h.

Denne gang er der "kun" 7 artikler. Bl.a. er der ganske oplysende bidrag om opførelsen o. 1905 af Korsørs smukke og i 1992 fredede stationsbygning, Korsør-Langelands-ruten og

om Korsørs bomhus og acciseboder. Desuden er der erindringsstof og to biografiske artikler. Kildeangivelser er anført i fornødent omfang.

Hilsen fra Korsør – postkort 1900-1920

Udg. af Lokalhistorisk Arkiv for Korsør Kommune i 2005 i anl. af arkivets 40-års jubilæum.

48 s., ill. i s/h. Register over veje m.v. ISBN 87-991050-0-4.

Bøger med gengivelse af ældre postkort har været på mode i de senere år. Det er særdeles forståeligt, for netop postkort kan fortælle meget om den fysiske udvikling på den pågældende lokalitet. Det kræver dog forklarende tekster til hvert billede af hensyn til det store flertal af læsere, lokale eller ej, som ikke selv har fulgt udviklingen "på deres krop". Her "udmærker" Korsør-bogen sig ved slet ingen billedtekster at have! Man må selv finde ud af, hvori forandringerne af gadebilleder o.lgn. består, og hvem afbildede personer er, som arkivet sikkert i mange tilfælde kunne sættes navne på. Lidet hjælper det, at de særdeles kompetente, lokale historikere Jette Kjærulff Hellesen og Ole Tuxen har skrevet et indledende afsnit på knap tre sider om Korsørs historie i de to årtier, der er tale om. Havde der så bare derfra været henvisninger til de gengivne postkort eller blot nogle af dem. I øvrigt savnes oplysninger om, hvor de enkelte postkort er fremstillet – det fortæller jo også (lokal)historie.

Korsør i 15.000 år

Af Jette Kjærulff Hellesen og Ole Tuxen

Udg. af Korsør Kommune 2006. 192 s. Rigtig ill. i s/h og farver.

Tænk, hvis der kvit og frit kom en moderne, alt favnende og overordentlig smukt udført by- eller kommunehistorie dumpende ind ad din brevsprække? Det lyder utroligt, men det var ikke desto mindre tilfældet i Korsør kommune sidst i 2006, da kommunen lukkede og slukkede.

De meget vidende og vel skrivende forfattere undskylder sig (s. 188) med, at de ikke har

frekventeret det primære kildemateriale ved udarbejdelsen af værket, men - ærlig talt - det tænker man ikke over. Det har naturligvis været en stor hjælp for dem, at der i forvejen findes en meget omfattende historisk litteratur om Korsør, som til dels bygger på egentlige kildestudier, men at kunne samle al det stof op, der findes, prioritere det og på en gang gengive det detaljeret og dog på så sammenhængende måde med skyldig hensyntagen til alle sider af et bysamfunds liv og udvikling, ja, det er en kunst, som kun få magter.

Bogen holder, hvad titlen lover: der er tale om en gennemgang af Korsørs historie fra sidste istid og helt op til år 2006 i seks hovedperioder - raffineret med hver sin farve i sidehovedet og som baggrundsfarve i "bok-sene", dog af gode grunde med hovedvægten på den efterreformatoriske tid. Teksten skrider roligt frem, men brydes på spændende og lay-mæssigt lækker måde af de nævnte "bokse" eller "kasser", om man vil.

Alle relevante aspekter, som en byhistorie efter moderne kriterier kræver, er taget med, og således kommer man ennemæssigt vidt omkring. Eksempelvis får arbejderhistorien og boligudviklingen sin behørig omtale.

Bogen er spækket med gode illustrationer, udvalgt med omhu fra det lokale arkivs righoldige samlinger, hvortil kommer politiske valgstatistikker. Det sidste billede i bogen viser byens afgående borgmester Flemming Erichsen, der også har skrevet forordet - man mærker her den positive holdning til historien, som er baggrunden for denne fornemme bogudgivelse.

Bagest findes en grundig litteraturoversigt (hvor man chauvinistisk kan glæde sig over mange henvisninger til årbøger for Historisk Samfund) og et kombineret person-, sted- og sagregister.

Sådan skal det gøres. Hvornår får de andre, gamle købstæder i Sorø Amt en lignende, opdateret byhistorie?

1940 - et år i Korsør

Af Jørgen Nielsen

44 s., ill. Udg. af Korsør Bibliotek og Lokalhistorisk Arkiv for Korsør Kommune 2006.

Ved hjælp af det stedlige arkivs righoldige samlinger af både arkivalier, aviser og billeder har Jørgen Nielsen (JN) gjort et lille mesterværk i dette hefte, for hvor ofte har man ikke i den senere tid hørt, at nutiden ved alt for lidt om dagligdagen under besættelsen, men her vælter det nærmest frem med spændende information om livets gang i Korsør, faktisk fra 1. september 1939, men med hovedvægten på besættelsesdagen den 9. april 1940, som netop Korsør blev særligt præget af, og resten af det første år under tyskernes åg.

Emnet er alvorligt, og der var måske ikke så meget at glæde sig over i dagligdagen, men JN, der som Korsør-borger selv har oplevet mange af tingene tæt på, forstår i kraft af det vid og humor, som han er kendt for som person, at give en levende og uhøjtidelig skildring af forholdene, hvad det fikse layout, som JN selv er mester for, underbygger. Hertil kommer gode og fyldige billedtekster. Kort og godt: et eksempel til efterfølgelse, og mon ikke JN fremover vil udgive hefter for hvert af de følgende krigsår? Det må man da i al fald håbe.

Korsør og Flåden

Af Flemming Hansen og Ulrik Luckow

Korsør 2005. 134 s. Ill. i s/h og farver. Stift bind.

Som hhv. forhenværende kommandør og både kommandørkaptajn og orlogspræst ved Flådestation Korsør har forfatterne de bedste forudsætninger for en skildring af denne for Korsør så betydningsfulde virksomheds historie, men formålet er også at trække trådene bagud i tid for at få baggrunden med for den moderne udnyttelse af Korsørs strategiske position.

Bogen er delt ind i to dele for hhv. perioderne før og perioderne efter 1945. Bogen tager afsæt i forholdene under Middelalderen, fortsætter med svenskekrigene, englænderkrigene og verdenskrigene og slutter med

omtale af NATO's betydning for Korsør som ny flådestation sidst i 50'erne og af udflytningen fra Holmen samt en beskrivelse af arbejdspladsen, som den er i dag, formentlig uden at afsløre militære hemmeligheder!

Med andre ord har vi at gøre med en bred maritim-historisk fremstilling, og da den er skrevet engageret og forståelig og krydret med interessante billeder fra fortid og nutid i et meget flot lay-out, vil bogen interessere mange, også uden for Korsør.

150 år i dansk byggeri

Af Jette Kjærulff Hellesen og Ole Tuxen

Udg. af Kähler A/S 2005. 63 s. Ill. i s/h og farver.

Et firmas jubilæum er altid en god anledning til et jubilæumsskrift, især når der er tale om en virksomhed, som er så gammel og på alle måder så igangsættende som denne. Kählers Teglværk i Korsør er eller var simpelt hen et begreb, der var kendt viden om, og hvor mange villaer i Vestsjælland og andre steder har ikke stadig Kählers solide falstegl på taget?

Der lå i forvejen et teglværk på Halsskov, da Gustav Kähler, der stammede fra Bjernegård, kom ind i billedet (i 1855) og efterhånden bankede virksomheden op med et omfattende byggeri til følge, bl.a. med hele to ringovne. Der udviklede sig det for tiden så typiske patriarkalsk-sønlig forhold mellem direktøren og arbejderne med fordele og ulemper. Det hårde arbejde afstedkom flere ulykker, og arbejdskampe kunne ikke undgås i årenes løb. Også den stigende mekanisering, bl.a. med tipvognstog, skildres.

Op- og nedgangstiderne og de nye former for produktion samt engagement i boligbyggeri på Halsskov-grunden efter sidste krig behandles udførligt. I 1970 lukkede virksomheden på Halsskov, men fortsatte på det gamle Svenstrup Teglværk. I dag overlever virksomheden som elementfabrik i Svenstrup.

En mangel i fremstillingen er den ret beskedne omtale af teglværkets industrielle bygninger og boliger til ledelse, funktionærer og arbejdere, skønt brandtaksationsprotokollerne i perioden er benyttet, men et sted må grænsen jo gå.

Desværre – især i Industrikturens År – må det beklages, at ingen af bygningerne er bevaret til i dag, men nogle af dem kan ses på illustrationerne i bogen, som slutter af med en udmærket oversigt over "materiale", og lay-outet er som altid, når Burchardt står for det, i top!

Isflager

Af Svend Mogensen

Trykt i Slagelse 2005. 64 s. Ill. i s/h.

Nu afdøde Svend Mogensen, der var en flittigt skrivende lokalhistoriker, skriver selv på bagsiden: "At skrive essays er som at hoppe på isflager", og det gør Svend Mogensen så, måske vel rigeligt. Det er et flimrende værk, men der er virkelig gode snapse ind imellem som artiklen om Jens Baggensens hus i det franske og Grethe Hansens erindringer fra 2. verdenskrig.

En krigssejler fra Hjerting

Af Andy Andersen

Udkommet som Fiskeri- og Søfartsmuseets Studierie nr. 21. Esbjerg 2007. 126 s. Ill. i s/h. Eksped.: Muscets Forlag, Tarphagevej 2, 6710 Esbjerg V.

Som tiden siger, er den biograferede person i denne bog ikke fra Korsør, men fra Hjerting nord for Esbjerg, hvor han blev f. i 1910, og de første 23 år efter som 14-årig at være blevet hovmestermath på et DFDS-skib tilbragte han på verdenshavene, hvor han bl.a. oplevede 2. verdenskrigs rædsler til søs, men i 1947 kom han i gennemgående mere smult vande som lods i Korsør, hvor han huskes af mange under øgenavnet "Haise" (ja, det er med "a"). Her fik han 20 gode år, indtil han mistede livet, ikke til vands, men ved togulykken nær Odense i august 1967.

Denne del af tilværelsen i Korsør, som findes behandlet, også i form af fotos, på s. 102-122, var i begyndelsen bl.a. præget af faren for minepåsøjling, og senere fulgte en øget trafik af stadig større skibe gennem Store Bælt, ikke mindst fremskyndet af Gulf-raffineriet på Stigsnæs.

Bogen slutter med en usædvanlig rigt kommenteret oversigt over kilder (hvad enten de befinder sig i USA, København eller i Korsør) og litteratur.

Sønnen Andy sætter sin far et smukt og vel-
fortjent minde med denne bog.

En Scrapbog. Johannes Henrik- sen 1935.

*Af Ole Seyffart Sørensen, John Jensen og Mogens
Aasted Jensen*

68 s., ill., personreg., pris: 75 kr. Privat tryk.
Erhverves hos Lokalhistorisk Arkiv el. biblio-
teket i Korsør.

Fra o. 1930 havde Mellem- og Realskolen
i Korsør et fremragende gymnastikhold af
drengene, som i 1935 fik chancen for at give
opvisning på i Verdensudstillingen i Brüssel.
Heftet handler om denne tur alene, men
der er planlagt syv hefter mere om dette og
følgende gymnastikholds meritter i årene
derefter.

Jubilæumsskrift for Taarnborg Forsamlingshus

16 s., ill. i s/h og farver.

Skriftet, som dækker perioden 1931-2006,
består af små artikler af forskellige forfat-
tere. Af billeder er der (udover gengivelse af
huset på omslaget) kun to: hhv. af nuværende
bestyrelse og "Vennerne", og altså ingen
historiske, mærkværdigvis.

Korsør på tryk

Hefte på 24 s., red. af Helle Kronborg Jensen
og Kirsten Slot Larsen, udkommet i septem-
ber 2006 og udleveres på Korsør Bibliotek.

I samarbejde med især arkivet og Baggesen-
samlingen i Korsør har biblioteket udgivet
denne meget nyttige "litteraturliste over et
udvalg af bøger, hvori lokaliteter indenfor
Korsør Kommune er nævnt såvel i skønlittera-
turen som i faglitteraturen". (Denne oversigt
erstatte den tidligere fra dec. 1983).

Amtet mellem færgerne og broen

Af Kirsten Marie Juel Jensen

Art. i: Sjælland i glimt, s. 176-181, ill. i farver.
Red. af Bente Johannessen og udg. af DAG-
BLADET i 2006 i anl. af kommunalreformen.
(Intet ISBN-nr.)

Artiklen i det smukt kreerede værk er udfor-
met som interviews, bl.a. med skibsfører
Birger Hartvig, Korsør, som i næsten 30
år sejlede på Storebæltsoverfarten, til sidst
med "Romsø". Udover tilbageglimt berører
artiklen også tiden efter broens komme.
Her er synspunkterne hos de interviewede
overvejende positive, dog påpeges også her
nødvendigheden af en bedre infrastruktur i
Vestsjælland.

Ringsted-litteratur, anm. v/HJ og HT

Herregårdsmissionær og kordegn Erik Jensen

Udg. af Foreningen Danmarks Folkeminder.
188 sider. 150 kr.

Forfatteren er en djærv sjællænder fra egnen
syd for Ringsted. Vi er med ham hele vejen,
fra han gik i matrostøj, til han sluttede som den
ærværdige kordegn i Vallensbæk.
Han skriver om den lidt buldrende forpagter
på Eskildstrup og om polske og danske hus-
mandskoner.

HJ

Årsskrift 2006 for Historiens Hus, Ringsted Museum og Arkiv

Red.: Kirsten Henriksen

38 s., ill. i farver og s/h.

En virksomheds årsskrift er normalt ikke
interessant for så mange andre end dem, der
er knyttet til denne, men bringes der som
her også stof af mere alment indhold, bliver
skriftet tilsvarende mere læseværdigt.

Udover årsberetningen, som med forord
fylder de første 22 sider og som bl.a. bekræf-
ter museets progressive linje (jeg tænker på
udstillingen "Mellemøsten i Ringsted" fra
september d.å. og børneaktiviteterne), er der
tre gode artikler.

Den første er skrevet af arkivleder Anette
Månsson, der beretter om erfaringer med
ABM-samarbejdet i Norge, som synes at være
langt fremme – og også være fremtiden!

Derpå berører museumsinsp. Lene Hads-
bjerg i artiklen "Kulturarens vogter?" det

aktuelle spørgsmål om museernes muligheder og behov for kassation af museumsgenstande. Der er mange hensyn at tage på det punkt, bl.a. etiske, og som Hadsbjerg fornuftigt skriver, er den bedste løsning fremover den, at man "kasserer" ved modtagelsen af effekter, d.v.s. siger pænt nej tak!

Men hvad med de samlinger, der findes nu? Der er ingen nemme løsninger, selvom anmelderen et kort øjeblik troede, at Ringsted Museum havde opfundet en "frasorteringsmaskine" (se s. 31), men ved nærmere kig er der tale om en "frørsorteringsmaskine", og det er jo noget andet!

Den sidste artikel er af arkæologisk indhold. Da Ringsted kommune arkæologisk sorterer under Sydvestsjælland Museum, er det dette nabomuseum, der har i 2006 har forestået udgravningerne på arealer ved Kærup øst for Ringsted, som bragte en ret enestående gravplads fra yngre romersk jernalder for dagens lys. En særlig grav var en dobbeltgrav, den første af slagsen fra denne periode. Det er udgravningsleder, mag. art. Lehne Mailund Christensen, der levende beretter om fundene.

Lay-outet er der kun positive ting at sige om.

HT

Da provsten kom uanmeldt i skolerne og gav lærerne karakterer – provst Frederik Vilhelm Andersen skolevisitatser i Ringsted og Alsted Herreder 1871-94.

Af Erik Nørr

Art. i Danske Magazin bd. 50, hft. 1 (red.: Erik Nørr), Kbh. 2006, s. 67-134. Ill. i s/h.

Som bebudet i en folder vedlagt vor årbog sidste år, har den mangeårige forsker ved Landsarkivet for Sjælland m.v. og ekspert i skolestyret på landet og forholdet mellem skolevæsen og kirke, arkivar Erik Nørr skrevet en særdeles interessant artikel om ovennævnte emne – eller rettere: Nørr udgiver en kilde med indledende kommentarer, nemlig provst Andersens "private" visitatsdagbog (nu Landsarkivet), her ordnet ikke kronologisk, men pastoratsvis (s. 81-133). Provstens officielle skoleberetninger (nu på Rigsarkivet),

der var knapt så oplysende for de enkelte skoler og deres lærere, benytter Nørr i annotationen til visitatsdagbogen.

Provstens flittige besøg, som ikke kun havde til formål at "kontrollere" religionsundervisningen, men for så vidt alle fag, giver nogle enestående indblik i de lokale skoleforhold på en tid, hvor også de store, landspolitiske spændinger i samtiden mellem Højre og Venstre mærkedes indenfor skolernes mure. Da provsten selv var Højremand, gav det anledning til bryderier, dersom en lærer var af den modsatte opfattelse eller kirkeligt set var grundtvigianer!

Både til den grundige og informative indledning og til kildegengivelsen er der noter, og litteraturhenvisninger mangler naturligvis heller ikke.

I øvrigt viser denne kildeudgivelse, hvor uundværlige de lokalhistoriske arkiver er, for alle illustrationer med skoler og personer stammer fra arkiver herude, især er der bidrag fra arkivet i Ringsted, men også fra arkiverne i Haslev og Sorø.

HT

Skælskør-litteratur, anm. v/EDA og HT

**100 år med Omø forsamlingshus.
Jubilæumsskrift**

Ved Einar Storm

Ø arkivet Omø. 46 sider.

Med et væld af fotografier, uddrag af protokoller og historier gives et indtryk af et uundværligt hus, som virkeligt har været brugt af Omøboerne gennem 100 år.

EDA

Jul i Skælskør 2006.

Henrik Falch og Steen Olsen.

Udgivet af Steen Andresen, Ib Marquardsen, 19. udgave. 72 sider

Som sædvanlig mange gode artikler over store og små begivenheder. Særlig fremhæves artiklerne om D.E.Mikkelsen og Opel, Agersø bådebyggeris historie, Stigsnæs mejeri, Høj-skolen, Borreby samt 1. del af Dagny Nielsens

fortælling om Glænø. Endvidere året i glimt måned for måned som en huskeliste for fremtiden.

Skælskør kommunes sidste borgmester Ole Drost takker i et indlæg borgerne for deres interesse og indsats for den nu nedlagte kommune, og trøster med at nok er Skælskør den mindste købstad i den nye Slagelse kommune, med til gengæld den kønneste.

EDA

Årsskrift Fuglebjergegnens lokalhistoriske Forening – Borupris'venner 2007.

Redigeret af Hans Jørgen Heegaard, Preben V. Andersen og Bertel Hansen.

64 sider.

Med artikler om metaldetektoren som redskab, den forsvundne by Skov Kastup samt personhistorier og erindringer kommer årsskriftet vidt omkring.

Fuglebjerg kommune 1966-2006 er en interessant gennemgang af sammenlægninger og valg gennem 40 år.

Udgiverne kan være tilfredse med udgivelsen i det nye format.

EDA

H. C. Andersen - 26 år på sydvest-sjællandske herregårde

Af Ulrich Holstein-Holsteinborg

Udgivet på forlaget Books on Demand GmbH, Kbh., 2006. 303 s. Ill. i s/h og farver. Stift bd.

Kort efter, at HCA-året 2005 var udrundet, udkom denne meget nyttige og fint udstyrede bog, som man kan kalde kulminationen på grev Ulrichs studier i det pågældende emne (i vores årbog for 2005 havde forfatteren således en artikel om samme emne).

Forfatteren medtager alle de herregårde i det sydvestsjællandske, som Andersen besøgte, enten for enkelt dag, betegnet som "visit", eller for et par eller flere dage (d.v.s. med overnatning), kaldet "ophold". Der er tale om følgende herregårde, her opremset efter besøghyppighed: Basnæs (37 ophold + 1 visit), Holsteinborg (15+2), Espe (4+1), Bor-

reby (12 v.), Førslev (1 oph.) og Fuirendal (1 v.).

Herregårdsbesøgene findes opstillet kortfattet på s. 27 og i detaljeret form under bilagene på s. 259-270, men her findes også oversigt over Andersens og fam. Holstein-Holsteinborgs gensidige visitter i København, hvor Andersen jo boede, og hvor fam. Holstein-Holsteinborg havde vinterresidens. Hertil kommer, at inde i teksten (s. 221-23) bringes en omtale af Andersens som regel meget kortvarige besøg i Skælskør købstad, af forf. på s. 26 anslået til "mere end 30 gange", uden nærmere specifikation.

Selv om Andersen kom mest på Basnæs, er det opholdene på Holsteinborg, der fylder mest i fremstillingen, hvad der må tilskrives grev Ulrichs egen tilknytning til dette sted.

Det er velkendt, at Andersen blev inspireret til flere af sine mest kendte værker på især Holsteinborg og Basnæs, men også Borreby, men i denne bog gives den første samlede oversigt over alle de arbejder, som Andersens besøg i det sydvestsjællandske kastede af sig, ligesom bevarede breve og preciosa opregnes. Hvad der forekommer anmelderen ekstra værdifuldt, er fortegnelserne over de eksemplarer af værker, som kendes med dedikation fra Andersens hånd - også de bidrager til historien om Andersens venskabsbånd.

Det er ofte sagt, ikke mindst med henblik på Holsteinborg, at Andersens herregårdsbesøg var udslag af nasseri, men intet kan være mere forkert. Som grev Ulrich fremhæver det s. 38, var Andersen ikke bare en kærkommen gæst hos værtsfolkene, men blev næsten en del af familien. Ikke mindst på Basnæs og Holsteinborg færdedes Andersen efterhånden hjemmefant, både inden døre og i parkerne; grev Ulrich guider os så at sige på de samme steder - som ikke alle er lige tilgængelige for offentligheden i dag.

Bogen er rigt illustreret med bl.a. mange gengivelser af malede portrætter, bygninger og landskaber fra dengang; desværre vises nogle af portrætterne i en forvrænget form, hvad især den smukke Elisabeth Zahrtmann må lide under (s. 125). Bagi findes en fortegnelse over alle illustrationerne tillige med kildefortegnelse. Værket er desuden forsynet med noteapparat.

Alt i alt et grundigt, informativt og smukt værk om en side af Sydvestsjællands kulturhistorie, som - Andersen-år eller ej - altid vil være af stor betydning.

HT

Slagelse-litteratur, anm. v/CEN (hvor intet andet er anført)

Lokalhistorier. Slagelseegnen. 17. samling. 2006.

Helge Christiansen:

(Udgivet af Helge Christiansen, Bildsøvej 29, 4200 Slagelse, tlf. 5854 7511)

Igen i 2006 har den flittige lokalhistoriker Helge Christiansen fra Kirke Stillinge samlet og udgivet en samling af lokalhistorier fra lokalområdet omkring Stillinge og Keldstrup. Artiklerne stammer fra beboerbladet i de to sogne. Hvor nogle af de tidligere samlinger, fx 4. samling fra 1993, der er genoptrykt i 2007, har koncentreret sig om et enkelt emne/tema, er 17. samling mere en "pose blandede bolscher". Tidsmæssigt kommer vi langt omkring lige fra stenalderen til to konfirmationsbilleder fra 1965.

To af artiklerne fokuserer på 2. verdenskrig. Den ene handler om fem engelske bomber, der i 1942 faldt tæt ved Helge Christiansens barndomshjem. Beretningen er meget spændende og illustreret med samtidige fotos – og det er tankevækkende at vide, at en af bomberne stadig ligger i jorden i området! Den anden artikel fra 2. verdenskrig handler om et engelsk flystyrt i 1943 ved Drøsselbjerg Klint. Også denne beretning af Janus Barfoed er en velskrevet historie om, hvorvidt en overlevende fra flyveren havde søgt ly i et familiens sommerhus. Her er også illustreret med samtidige billeder. Endelig er der en artikel om tørvegravningen i Øster Stillinge og om livet på Kisteagergård i Bildsø omkring midten af 1800-tallet.

Samlet set en lille publikation på godt 30 sider med megen lokalhistorie på højt niveau. Vi ser frem til 18. samling!

Ildsjæle. Et rids af Kulturkredsens historie i Slagelse 1966-2006.

Eigil Rasmussen og Jørgen Kanding
(Kulturkredsen i Slagelse 2006)

Med dette festskrift blev der sat punktum for Kulturkredsens 40 års virke i Slagelse. Som konsekvens af kommunalreformen blev Kulturkredsen nedlagt og erstattet af et nyt kulturelt samråd i den nye Slagelse Kommune. Og hvis dette samråd kan udfylde sin rolle lige så godt som den gamle kulturkreds, har storkommunens ca. 78.000 indbyggere noget at se frem til.

Kulturkredsen blev stiftet den 17. maj 1966 på et møde med ca. 100 deltagere, og kredsen blev således en af de første af slagsen i Danmark. På det tidspunkt kan man ikke påstå, at kulturen blomstrede i Slagelse, men i løbet af få år var medlemstallet i kredsen allerede omkring 50 meget forskellige foreninger. Sekretariatet blev varetaget af det forholdsvis nye bibliotek i Stenstuegade, der var kommunens vigtigste kulturelle institution.

Siden starten har Kulturkredsen stået bag og/eller støttet utallige initiativer lige fra rejsningen af den 30 meter høje flagstang i Antvorskov i 1969 til koncertvirksomhed, kunstvirksomhed, teatervirksomhed og bogudgivelser om byens historie. Ved en gennemlæsning af festskriftet kan man blive helt forpustet over de mange aktiviteter og initiativer, om end også Kulturkredsen i perioder har fungeret i lavere tempo.

Festskriftets titel "Ildsjæle" må siges at være velvalgt. Kræfterne bag Kulturkredsen har sprudlet af gode ideer, hvor rigtig mange er blevet til noget, mens mange andre af forskellige årsager ikke har kunnet gennemføres, men fortsat er relevante ideer til overvejelse i fremtiden.

Der er ikke i festskriftet angivet kildemateriale, men da en af forfatterne – Jørgen Kanding – på forskellig måde har været engageret i Kulturkredsens arbejde siden 1970, kan der næppe rejses tvivl om festskriftets oplysninger og troværdighed. Den anden forfatter – Eigil

Rasmussen – var kredsens formand de sidste 14 år, som formand nummer fem i de 40 år kredsens udførte sit virke til gavn for befolkningen i Slagelse og omegn. Med festskriftets tekst og mange flotte illustrationer er der sat et værdigt minde over en betydelig aktør i Slagelses kulturliv.

100 års Katolsk Menighed i Slagelse (1906-2006).

75 år Vor Frue Kirke i Slagelse (1931-2006).

Stephen Holm:

Udgivet på Skt. Montforts forlag, Slagelse 2006.

Som det fremgår af publikationens noget tunge titel, var 2006 et mærkeår for den katolske menighed i Slagelse. Dels var det 100 år siden menigheden blev etableret, og dels 75 år siden menighedens kirke for enden af Skt. Mikkelsgade blev indviet.

Publikationen består af flere dele. Den centrale del er en forholdsvis kronologisk gennemgang af de 100 år med menighedens etablering og virke samt kirkens bygning. Herefter er der fem erindringer fra forskellige personer, der beretter om deres oplevelser i menigheden og kirken. Endelig følger en række faktuelle oplysninger om sognepræsterne, kapellanerne, menighedsrådsformændene m.fl. Publikationen afsluttes med nogle mere teologisk prægede afsnit om Montfortanerne og den montfortanske spiritualitet.

Menigheden, der i 2006 havde omkring 450 medlemmer, har bl.a. sin baggrund i indvandringen af arbejdskraft fra katolske lande, primært Polen i slutningen af 1800-tallet og især i begyndelsen af 1900-tallet. Der var en meget stor indvandring til Lolland-Falster, hvor beskæftigelsen primært bestod af arbejde i landbruget med roerne. Men også til det vestsjællandske område kom der polakker, hvilket stadig kan konstateres i nogle familienavne. Eksempelvis var der nogle såkaldte "polak-kaserner" ved Jernbjerg nord for Slagelse by. I begyndelsen var antallet af katolikker i Slagelse-området beskedent

– omkring 20. Blandt dem var fiskehandler Rosasco, hvis slægt drev fiskehandel i byen i mange år. Det var dog ikke nogen let opgave at etablere en menighed i byen – i det første år havde menigheden således et økonomisk underskud på 51 kroner og 29 øre – et pænt beløb på det tidspunkt. Menighedens husleje årligt udgjorde eksempelvis 160 kroner til sammenligning. Antallet af medlemmer i menigheden skiftede meget, formentlig afhængig af opgørelsestidspunktet, idet mange af polakkerne var sæsonarbejdere og rejste hjem igen, når sæsonen var slut. I 1914 var der således registreret 195 katolikker – året efter 525, altså en meget stor stigning. Ikke desto mindre må menighedens stabilitet have været så stor, at man turde binde an med at opføre en egentlig kirke, der blev indviet 16-17. maj 1931 af biskop J. Brems.

Publikationen kan være lidt svær tilgængelig for ikke-katolikker, idet der ofte meget naturligt anvendes henvisninger til denne trosretnings begreber, rituelle, helgener o.l. Med den store detaljeringsgrad er der ingen tvivl om, at folk med kendskab til den katolske trosretning får et stort udbytte af publikationen, mens folk uden denne baggrund får et godt og spændende indblik i en for dem lidt anden verden. Herudover er publikationen udstyret med en række gode illustrationer, alene de sidste 16 sider er farvefotos fra menighedens mange forskellige aktiviteter. Blandt andet ses et kendt ansigt i Slagelse som medlem af klokkerlauget, nemlig Johan Rosenlykke, der i mange år drev en forretning med brugte ting i Løvegade.

Hvorfor hedder det...? Gadenavne i Slagelse. 2007.

Michel Steen-Hansen, Gitte Strange Hansen og Thorkil Jacobsen

Kan bl.a. købes på lokalhistorisk arkiv på Slagelse Bibliotek.

Publikationen på 31 sider er den første i en påtænkt række om forskellige lokalhistoriske emner om Slagelses historie og er et fysisk supplement til www.slagelseleksikon.dk, hvor tanken er over tid at tilgængeliggøre større eller mindre artikler om kommunens histo-

rie. Samtidig er publikationen et eksempel på samarbejde mellem arkiver, bibliotek og museer i kommunen (ABM-samarbejde), idet den er trykt på det gamle trykkeri under Slagelse museum.

Emnet er en beskrivelse af 21 gadenavne opkaldt efter personer med tilknytning til Slagelse-området. For hvert gadenavn er der oplysninger om, hvornår gaden er navngivet samt en kort historie om den pågældende person suppleret med en relevant illustration. Et par enkelte gader har det formentligt ikke været muligt præcist at oplyse navngivningstidspunktet. Det drejer sig om Hansensvej og Hellig Andersvej. For Hansensvejs vedkommende er forklaringen sandsynligvis, at det er den driftige bygmester H.P.P. Hansen, der selv har navngivet vejen i 1920'erne.

Beskrivelserne af de enkelte gadenavne er korte og præcise og giver svar på publikationens titel. Som et eksempel kan nævnes, at Bredahlgade, der er en sidegade til Vestre Ringgade, er opkaldt efter digteren Christian Hviid Bredahl, der levede fra 1784 til 1860. Han gik i Slagelse Lærde Skole sammen med bl.a. B.S. Ingemann. Bredahl mistede sin formue ved statsbankerotten i 1813 og måtte ernære sig som fæstebonde under Sorø Akademi. Derfor havde han ikke mange ressourcer til forfatterskabet, og det var måske udmærket. I hvert fald oplyser publikationen, at der ikke var mange mennesker, der brød sig om hans produktion. Hans hovedværk "Dramatiske Scener" i 6 bind er således efter sigende et af de særeste digterværker i den danske litteratur.

Publikationen sælges til en pris af bare 20 kroner, og naturligvis er det en spændende ide at lade det gamle trykkeri under Slagelse museum trykke bogen, hvilket uden tvivl er sket med frivillig arbejdskraft og dermed bidrager til den lave pris. Omvendt må det konstateres, at en mere moderne tryk-teknik havde været et vældigt plus i forhold til de mange illustrationer, der har fået en kedelig grå farve og tillige er uskarpe. Endvidere havde det været en yderligere kvalitet, hvis publikationen havde været forsynet med kildehenvisninger.

Jul i Slagelse. 2006, 13. årgang.

(redaktør Ole G. Nielsen):

Foreningen Jul i Slagelse

Julen er traditionernes tid, og Jul i Slagelse 2006 er da også traditionelt fyldt med en række artikler, der både tidsmæssigt og emnemæssigt spænder bredt. Den energiske bestyrelse i foreningen har selv bidraget med en række af artiklerne, men har samtidig formået at finde en række kyndige lokale bidragsydere med hvert deres interesseområde.

Naturligvis er jubilæerne i 2006 i byen omtalt. Det gælder for den katolske menighed, kulturkredsen samt Slagelse Garden. For de to førstnævnte er artiklerne et resume af de publikationer, der er udgivet, og som er anmeldt andet steds. Af øvrige artikler kan nævnes Preben V. Andersens beretning om Kirkerup Kilde i den tidligere Hashøj kommune, Vibeke Hvidtfeldts artikel om den store "jern- og stålforretning" Brødrene Hillers, der i dag er en del af Lemvig-Müller Gruppen, samt Helge Christiansens artikel om Viggo Hansen fra Hejninge, der i 1919 tegnede kontrakt med den estiske hær. Situationen i 1919 var, at esterne håbede at få deres egen stat efter Tysklands nederlag i 1918 og det russiske tsarrikes sammenbrud i 1917. Ca. 200 danskere meldte sig som frivillige for at støtte esternes sag.

Jul i Slagelse bevæger sig med tre artikler udenfor den gamle Slagelse kommunes grænser, idet der også er en omfattende artikel af Peter Jensen om andelsbevægelsen og de lokale andelsfoderstofferforeninger. Udgangspunktet her er Sydvestsjælland's Andels Grovareforening i Dalmose. Den tredje artikel er om den i dag ukendte forfatter Jørgen Værløse fra Skørpinge.

Det er endnu en gang lykkes redaktionen af Jul i Slagelse at sammensætte en alsidig udgave, hvor der er artikler for enhver smag suppleret med gode historiske og nutidige illustrationer. Og som sædvanlig dækker de sidste sider en flot fotokavalkade over årets gang. Vi ser frem til 14. udgave.

Havrebjerg Brugsforening 1892-1988. 2006.

Ole Hansen

(Kan købes for 20 kr. hos Ole Hansen, tlf. 2026 1351)

Tidligere uddeler i Havrebjerg Brugsforening Ole Hansen har udgivet en lille publikation, der fortæller brugsforeningens historie fra starten i 1892 til lukningen i 1988. Ole Hansen var selv uddeler mod slutningen af perioden, nemlig fra 1982 til 1986. Han bor i dag i Slagelse, men er aktiv i lokalarkivet i Havrebjerg med åbent hver torsdag. Publikationen oplyser, at der også for over 100 år siden i brugsforeningens første år, ofte var uenigheder blandt medlemmerne. Eksempelvis var der hele fire årlige ordinære generalforsamlinger, hvor en afstemning kunne ende med 27 mod 25. Det minder lidt om de forskellige danske afstemninger om EU-spørgsmål efter 1972, hvor resultatet ofte er blevet tæt på 51/49 procent!

De første uddelere var ikke uddannet indenfor faget. Første uddeler var bager Jens Hansen med en børneflokk på 15. Anden uddeler var væver og den tredje møllersvend. Først i 1902 kom der en faglært uddeler. I Havrebjerg kan man fortsat let kende den bygning, hvor brugsforeningen holdt til indtil lukningen. Som for så mange andre butikker udenfor byområderne, svigtede kunderne til fordel for de store indkøbssteder i byerne – og måske er det meget sigende, at Ole Hansen efter tiden i Havrebjerg fik job i Kvickly i Vestsjællandscentret i Slagelse!

Farvel til Sct. Peder! Sct. Peders landsogns historie 1949-1970. 2006.

Carsten Egø Nielsen

(Kan bl.a. købes hos forfatteren tlf. 5850 6620).

Årets mest omfattende lokalhistoriske værk i Slagelse-området, er Carsten Egø Nielsens 240 sider store udgivelse om Sct. Peders landsogns historie 1949-1970.

Sct. Peders landsogn var en selvstændig såkaldt sognekommune indtil kommunalreformen i 1970, hvor den blev lagt sammen med Slagelse købstadskommune. Geografisk bestod kommunen af to adskilte enklaver vest og sydøst for Slagelse. De største bymæssige områder var Landsgrav, Holmstrup og Antvorskov.

Forfatterens far – Viggo Nielsen – var landsognets kommunesekretær i perioden 1949-1970, som derfor er valgt som tidsmæssig afgrænsning. Forfatteren og hans far har sammen gennemgået sognerådets forhandlingsprotokoller fra perioden, og dette primære kildemateriale er kombineret og suppleret med centrale aktørers erindringer, herunder naturligvis Viggo Nielsens. Men også et tidligere sognerådsmedlem, flere lærere fra kommunens skole Marievangsskolen samt flere tidligere elever på skolerne, har bidraget. Endelig har tidligere medarbejdere på kommunekontoret på Holmstrupvej også bidraget med deres erindringer.

Bogen har fem hovedafsnit. Første afsnit vedrører sognerådets sammensætning, arbejdsform m.v. Herefter følger et afsnit om administrationens arbejde og vilkår. Dette afsnit efterfølges af en redegørelse for økonomien – og der var tale om en yderst velstillet kommune med en lav skatteprocent og penge på kistebunden. Endelig skildres de kommunale serviceopgaver, hvor et stort afsnit vedrører Marievangsskolen, der blev indviet i 1954 og var en meget stor etableringsopgave for den lille sognekommune. Sidste hovedafsnit vedrører kommunens udvikling/udbygning, der især i 1960'erne var stor. Der var ikke megen jord til rådighed for udvikling af Slagelse købstadskommune, som lå omkranset af sognekommuner. Det betød, at udviklingen med store parcellusområder skete i bl.a. landsognet. Her opstod eksempelvis de store villakvarterer omkring Benediktevej, Sagavej og Søholmparken.

Samlet set er værket meget detaljeret og omfattende og læses måske mest hensigtsmæssigt som opslagsværk, hvor man eksem-

pelvis kan fokusere på skolevæsenet. Den store mængde af viden og detaljer, betyder naturligvis også, at der kan konstateres enkelte mindre faktuelle fejl. Eksempelvis burde forfatteren vide, at Broager – hvor den tidligere skoleinspektør Erik Asmund bor i dag – ikke ligger på Als, men i Sønderjylland. Værket er udstyret med en lang række illustrationer til at bryde den noget teksttunge bog. Nogle af illustrationerne kunne med fordel have været vist i et større format, eksempelvis kan det være svært at genkende personer på nogle af de mange spændende klassebilleder fra sognets skoler.

Men samlet set er der tale om en solid og imponerende indsats, der på glimrende vis skildrer det kommunale liv på godt og ondt i en sognekommune, der endte med at have 3.100 indbyggere ved sammenlægningen i 1970.

HT

Vårby - ved den gamle Kongevej

Af Lizzie Jørgensen Pedersen og Finn Pedersen Malchow A/S Ringsted. Pris 200 kr.

Der fortælles spændende om huse, gårde og mennesker langs den gamle Kongevej. Bogen er spækket med matrikelkort, fotos og dødsannoncer.

HJ

Sorø-litteratur, anm. v/HJ

Jul i Sorø 2006

Årgang 54, 88 sider

"Jul i Sorøs Venner" har i denne udgave givet hæftet en fornyelse – en række ændringer i opsætningen.

Der er som altid gode fortællinger, bl.a. "Samlingshuset i Pedersborg" af Bjarne Stenbæk og "De glade Enker fra Lyngø" af Ronald Stout.

Kongemordernes slægt

Af Michael Kræmmer

Udgivet på forlaget Hansen & Jespersen 2007. 240 s. Ill. i s/h. Stift bd.

Ny lokal bog om Hviderne. I bogen tegner forfatteren et detaljeret portræt af en slægt, der i generationer indtog de mest magtfulde poster i samfundet – Hvideslægten. Senere blev en del af slægten anklaget for kongemord.

Saxos Celle

Af Lars Kelstrup

Lille art. på bagsiden af Skalk nr. 4, 2006

For enden af Storgade i Sorø ligger Klosterporten. Om den fortælles her, at den fik lov til at blive stående – selvom mange af Sorø Klosters bygninger blev revet ned. Det er Danmarks ældste beboede hus – og i dag byens vartegn. – En meget spændende beretning.

